

Diss.

21346

DE

AGOBARDI

ARCHIEPISCOPI LUGDUNENSIS

VITA ET OPERIBUS.

AD DOCTORIS GRADUM IN FACULTATE LITTERARUM,
ACADEMIÆ PARISIENSIS, PROMOVENDUS,

DISSERUIT

ANTONINUS PETRUS LAURENTIUS MACÉ

IN EADEM FACULTATE JAM LICENTIATUS ;
OLIM SCHOLÆ NORMALIS ALUMNUS ;
NUPER IN REGIS NAMNETENSIS ET LUGDUNENSIS COLLEGII,
NUNC IN REGIO SANCTI LUDOVICI COLLEGIO,
HISTORIÆ PROFESSOR.

PARISIIS.

APUD JOUBERT, BIBLIOPOLAM,

VIA VULGO DICTA DES GRÈS-SORBONNE, 14.

MDCCCXLVI.

fo Diss.

Mace!

2134 (9)

1715

1715

GUARDI

ET OPERIBUS.

8.

Dip. 2134 (9.

Mace!

DE
AGOBARDI
ARCHIEPISCOPI LUGDUNENSIS
VITA ET OPERIBUS.

AD DOCTORIS GRADUM IN FACULTATE LITTERARUM
ACADEMIE PARISIENSIS, PROPOSITUM.
DE
AGOBARDI
ARCHIEPISCOPI LUGDUNENSIS
VITA ET OPERIBUS.

PARISIIS.
APUD JOUBERT, BIBLIOTHECAIRE,
RUE DE LA HARPE, N. 22.

MDCCLXVI.

DE
AGORARDI
ARCHITECTURA
VITA ET OPERIBUS.

PARISIIS. — TYPIS FAIN ET THUNOT, VIA RACINE, 28.

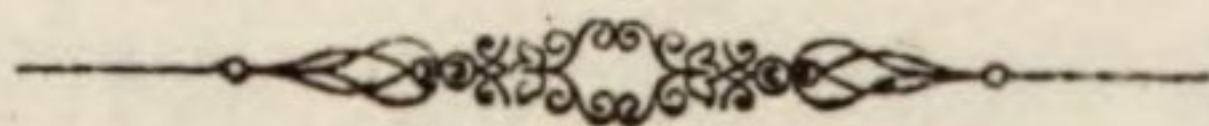
DE
AGOBARDI
ARCHIEPISCOPI LUGDUNENSIS
VITA ET OPERIBUS.

AD DOCTORIS GRADUM IN FACULTATE LITTERARUM,
ACADEMIÆ PARISIENSIS, PROMOVENDUS,

DISSERUIT

ANTONINUS PETRUS LAURENTIUS MACÉ

IN EADEM FACULTATE JAM LICENTIATUS;
OLIM SCHOLÆ NORMALIS ALUMNUS;
NUPER IN REGIIS NAMNETENSI ET LUGDUNENSI COLLEGIIS,
NUNC IN REGIO SANCTI LUDOVICI COLLEGIO,
HISTORIÆ PROFESSOR.

PARISIIS.
APUD JOUBERT, BIBLIOPOLAM,
VIA VULGO DICTA DES GRÈS-SORBONNE, 14.

—
MDCCCXLVI.

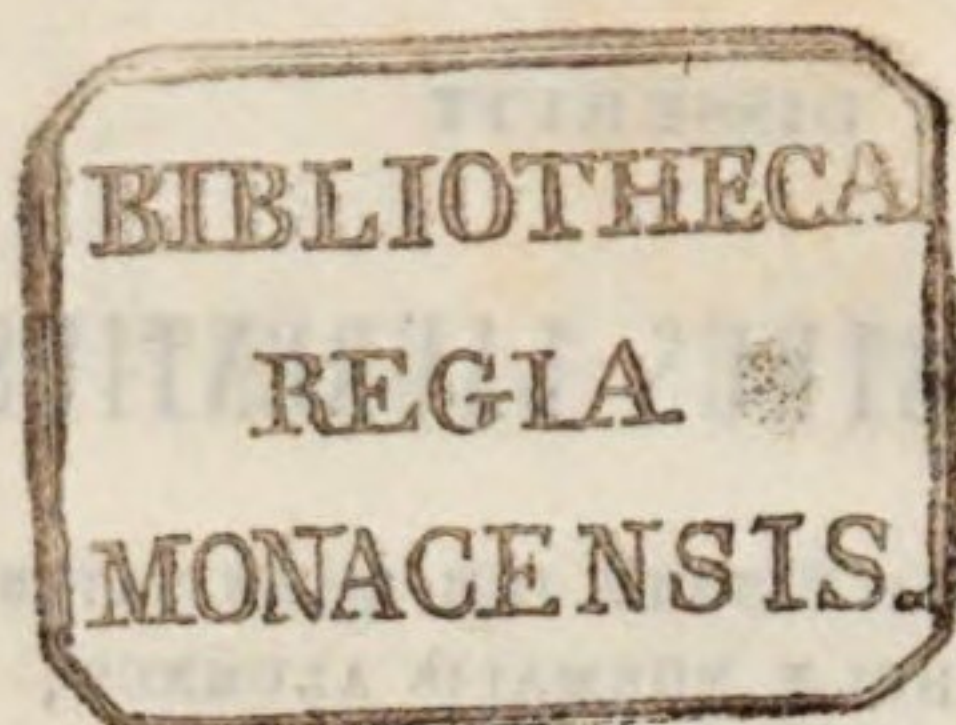
DE

AGOBARDI

ARCHIEPISCOPI LEGATIONENSIS

VITA ET OPERIBUS.

AD DOCTORIS GRADUM IN FACULTATE LITTERARUM
ACADEMIE PARISIENSIS, PROMOVENDUS.

PARISIIS.

APUD JOUBERT, BIBLIOPOLAM.

VIA VICTORIE DOCTA DES GRIS-BONNETS, 14.

MDCCLXXVI.

DILECTISSIMO PHILOSOPHIÆ PROFESSORI

J. F. A. CARO

IN DIVIONENSI ACADEMIA NUNC STUDIORUM INSPECTORI,
QUI, PRIMUS, DOCTRINARUM FERVOREM
IN MENTE MIHI ACCENDIT;

CHARISSIMO HISTORIÆ PROFESSORI

A. FILON

QUI, PRIMUS, PRÆTERITARUM RERUM COGNITIONEM MIHI PATEFECIT;

RARISSIMO LIBRORUM INVESTIGATORI

A. PERICAUD

QUI, PRIMUS, ALIQUAM PARTEM AGOBARDI OPERUM
IN GALLICAM LINGUAM ELEGANTER TRANSTULIT;

HAS THESES, QUALESCUMQUE SINT,

DEVOTISSIMO CORDE.

D. D.

DIRECTOR OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

J. F. A. FARO

IN THE DEPARTMENT OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO
ON THE 10TH OF FEBRUARY 1900
IN THE CITY OF CHICAGO

CHIEF OF THE DEPARTMENT OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

J. F. A. FARO

IN THE DEPARTMENT OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

CHIEF OF THE DEPARTMENT OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

J. F. A. FARO

IN THE DEPARTMENT OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO
ON THE 10TH OF FEBRUARY 1900
IN THE CITY OF CHICAGO

CHIEF OF THE DEPARTMENT OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

J. F. A. FARO

D. D.

DE

AGOBARDI

ARCHIEPISCOPI LUGDUNENSIS

VITA ET OPERIBUS.

PROÆMIUM.

Litterarum cultus et studium, aliquoties, inter populos interiere; sed nunquam interiere sine vestigiis. Quidam enim, semper, etiam abstrusi et latentes, in illo, quo prius arserant, foco, igniculi remansere, qui, denuo, si qua fuerit occasio data, ardent et erumpunt.

Post Chlodovæi mortem, et inter illos civiles et intestinos tumultus qui Galliam perturbarunt, aliquantisper conticuerunt litteræ. Sed quum nova stirps regum solium obtinuit; quum præsertim regnum Carolus Magnus adeptus est, præclaro mox litteræ honore flourerunt. Sagaci enim ingenio monitus, illustrissimus ille imperator sic effecit ut illos, qui litteris studebant, semper ad negotia administranda interponeret, illisque litterarum studium incuteret, qui tantummodo negotiis et administrationi gerendæ pares esse videbantur. Quis enim nescit ab hoc principe honoribus omnis generis decoratos fuisse, illos, qui, qualibet patria nati, aliquid ingenii, aut ad cultum litterarum

aliquem ardorem ostendebant? Scotum Clementem ut clericorum disciplinæ præesset; Anglicum Alcuinum, ut imperatoris familiam, ipsumque imperatorem literis latinis erudiret; Noricum Leidradum (1), celeberrimum Lugduni archiepiscopum, ut libros, quos jam permultos habebat, servaret, et, coemptis undique codicibus, bibliothecam ditaret; Germanos (2) Theodulfum et Smaragdum, ut doctis scriptis regni sui res gestas illustrarent; et alios multos ad se vocavit, et retinuit beneficiis.

Ex diversis etiam Galliæ partibus ad Carolum Magnum concurrerunt viri illustrissimi. Ex Ostrasia, Adalhardus et Wala, imperatori consanguinitate juncti; Amalarius, quem injustis clamoribus, ut videbimus infra, Agobardus insecutus est; Eginhardus præcipue, regis scriba et forsan gener; e Septimania, Benedictus Anianensis, qui, et sanctitate vitæ, et monasteriorum emendatione, pariter famam adeptus est (3); e Neustria Ansegisus; et multi alii qui, collatis in medium ingenii viribus, Capitularia illa conscripserunt quibus, ad nostram usque ætatem, stetit Caroli magni gloria, ac nomen imprimis inclaruit.

Præpotens, nec ea quidem sine vivaci utilitate, ex omnibus illis conatibus, fecunditas exorta est. In diversis enim locis, Clemens, et imprimis Alcuinus,

(1) Noricus hunc genuit; hunc tu, Lugdune, futurum Pontificem speras, religionis ope.

(Ex Theodulfi Parænesi ad Judices.)

Hoc Theodulfi opus magni est pretii ad cognitionem morum illius ætatis. Quosdam, et extensos, hujus carminis locos versione gallica illustravit celeberrimus nostri temporis scriptor. (Guizot, Cours d'hist. de la civilisation en France, II, p. 398).

(2) Theodulfum in Italia natum esse credidit P. Sirmundus qui, primus, Parænesin ad Judices in lucem edidit (in Oper. variis, II, p. 1046), sed e gente Gothica. Manifestum est, ex ipso nomine, Theodulfum et Smaragdum ortos esse e barbaris gentibus.

(3) Vide Fleury, Hist., ecclésiastique, t. X, p. 65-100 (édit. in-4°, 1728).

scholas instituerunt (1); Lugduni quoque nonnullas instituit Leidradus, quarum, etiam in celeberrimo quodam ædificio, ad nostrum usque tempus, memoria servata est. Quibus quippe e scholis bene ac feliciter Lugdunensi civitati evenit; quod nullo modo mirum est. Vix enim Galliam Romani suis armis subegerant, quum in nova Lugdunensi colonia, magnus, ad scientiæ, doctrinarum, artium, et linguæ victricis gentis cultum, ardor exarsit. Athenæum, prope Augusti altare, ad Rhodani et Araris confluentem, fuit institutum; ibique poetici ludi celebrabantur, quos adoriri nullus rhetor auderet, nisi, ut saltem satyricus poeta affirmat, trepidans et pallens ut qui, pedibus nudis, anguem presserit (2). Sed futiles ludos illos fuisse, pueriliaque certamina, ex hoc manifeste apparet, quod nullius rhetorum aut poetarum, qui illic inclaruerant, nomen ad nos pervenerit. Iis enim, et artis suæ fidem, et afflatus divinæ mentis, defuisse crediderim. Ubi vero Christiana religio per Gallias diffusa est, novus impetus, novusque ardor inditus est animis. Multos enim adhuc paganos ad veri Dei cultum vocari; et, paulo post, indesinenter propagatas hæreses refelli, necesse fuit. Ideoque sacra religionis propagandæ cupidine impulsī, innumerabiles Ecclesiarum Gallicarum episcopi, doctis et facundis operibus, Galliam, et novam Francorum ditionem, illustravere; inter quos magnum locum

(1) « Scholam Palatinam quæ jam regum Merovingorum tempore instituta, rerum turbulento statu interierat, Petro Pisano magistro, quem æque ac Paulum Diaconum, virum doctum, e gente Longobardica natum e prima in Italiam expeditione (774) secum adduxerat, præposito restituit. » (Hundeshagen, de Agob. vita et sc., p. 3.)

(2) Et sic
Palleat, ut nudis pressit qui calcibus anguem,
Aut Lugdunensem rhetor dicturus ad aram.
(Juven. Sat. I, v. 42.)

tenent Ecclesiæ Lugdunensis primates. Irenæus enim, tertio sæculo; Justus, quarto; Eucherius, quinto, et quidam alii quorum paulo minus illustre nomen fuit, Lugdunenses episcopi sunt, et fidem catholicam doctissimis scriptis defenderunt. Lugduni igitur nulla intermissione permanserat cultus litterarum; nec mirum est audire Leidradum, nobis enarrantem quam feliciter ex suis conatibus res evenerint (1).

Mox vero ex illis Lugdunensibus scholis quas instauraverat et auxerat Leidradus, quidam scriptores, inprimisque theologi emerserunt, inter quos magnum et insignem locum tenere nobis Agobardus videtur. Omnibus illis tempestatibus quæ Caroli Magni obitum secutæ sunt immixtus; ad maximum Ecclesiasticæ dignitatis fastigium provectus; doctus, et, si quando res postulavit, impavidus scriptor; cuilibet superstitioni palam adversus; nobis Agobardus, in operibus, et in vita sua bono pariter et malo, fragilitate simul et sublimitate, insigni, multa offert quæ ad meliorem illius ætatis cognitionem adjumento esse possunt (2). Ideo nobis in animo est accurate Agobardi vitam exponere, et sedulo illius explicare opera, quæ sæpe politicos eventus aut impellere aut regere, in hominum certe hujusce temporis doctrinas et opiniones multum valuisse censuimus.

(1) Habeo scholas cantorum, ex quibus plerique ita sunt eruditi, ut alios » etiam erudire possint. Præter hæc vero habeo scholas lectorum... In libris » quoque conscribendis, in eadem ecclesia, in quantum potui elaboravi. » (Ex Leid. ad Carol. magn, epist. in edit. Baluzii, II, p. 127.)

(2) « Per ipsum hunc virum imprimis liberalior ingenii cultus, qui Caroli » magni opera in regno Francorum divulgari cœperat, repræsentatur. » (Hundeshagen, de Agob. vita et scriptis, p. 8.)

PARS PRIMA.

DE AGOBARDI VITA ET OPERIBUS USQUE AD TEMPUS QUO
EPISCOPATUM OBTINUIT. — A. P. C. 779 (?) - 815.

Omnia fere historicorum consensu videtur constare Agobardum natum esse, anno, post Christi nativitatem, 779 (1). Quod mihi tamen non admodum liquet. Illi enim opinioni hoc solum suffragatur, quod in quodam manu scripto codice aliquid simile Mabillonius reperire sibi visus est. Sed valde, ut mox dicetur, dubitare licet an Agobardi manu hoc opusculum scriptum fuerit (2). Et illud quoque, jam ex initio, in dubium

(1) Non anno 769, ut dicit scriptor quidam quem sæpe citabimus, quamvis, nuper, et paucis tantummodo abhinc diebus, cum jam opusculum nostrum typis mandandum esset, nobis cognitus fuerit. Hujusce scriptoris opusculo hic titulus est: *De Agobardi, archiepiscopi Lugdunensis, vita et scriptis; commentatio pertinens ad historiam ecclesiasticam seculi IX, quam, consensu et auctoritate amplissimi philosophorum ordinis, in academia Ludoviciana, ad summos in philosophia honores rite capessendos, die XXI oct. a. MDCCCXXXI publice defendet Carolus Bernardus Hundeshagen; pars prima, Agobardi vitam continens.* Giessae, 1832. — Quod ubi nobis opusculum notum fuit, e Germania statim emendum curavimus. Minoris tamen pretii fuit ad recognitionem nostri laboris quam titulus ipse spem dederat. Secunda pars, scilicet operum Agobardi synopsis majoris fuisset pretii; sed eam nullo modo obtinere licuit; necdum scimus an in lucem alteram illam partem, quam promiserat, auctor ediderit. Prima illa pars, qua sola uti potuimus, quædam sane nos docet; sed huic tamen grave illud est vitium, quod multo magis temporum Agobardi eventus enarret quam ipsam vitam archiepiscopi Lugdunensis; et hoc quoque nobis parum faustum felixque videtur, quod separatim vitam et opera Agobardi exposuerit. Namque omnia fere quæ de Agobardi cognoscimus, in ipsis Agobardi operibus reperiuntur. De quo plura dicemus quando res ipsa postulabit.

(2) Primum fortasse nobis hoc perpendendum esset, quale fuerit verum nomen episcopi et scriptoris cujus vitam et opera dilucidare aggressi sumus. A quibusdam enim, præsertim recentibus, historicis, non Agobardus, sed Agobaldus,

venit, scilicet quæ Agobardo patria fuerit; quod a plerisque diverse statutum est. Quidam enim Agobardum in Belgicis regionibus; alii in ea parte Galliæ quæ ad meridiem vergit; plerique in Hispania, natum esse affirmant. Nec ulli testimonia defuerunt, sed cuncta, mea quidem sententia, ad pervincendum parum idonea. Nihil enim de Agobardi vita, quod quidem perspicuum sit et manifestum, ex contemporaneis scriptoribus possumus elicere. « Pauca, inquit primus » illius operum editor, Papirius Massonus, pauca testimonia aut lumina habet, immo fere nulla; nisi ea » quæ vel necessitas historiæ interserit, vel ipsius volumina furtim, et quasi perperam, retegunt (1). » Quamobrem, quæ prima Agobardi incrementa fuerint, conjecturis fere tantummodo assequi possumus. Hoc unum Papirius Massonus et Baluzius affirmare audent, Agobardo Galliam patriam fuisse. Sed R. P. Colonia, in sua doctissima litterarum civitatis Lugdunensis historia (2), hanc affirmationem, non falsam

Agobertus, Agobo, nuncupatur; quas cunctas appellationes pariter falsas judicamus. Huic enim semper Agobardi nomen datum esse reperimus in manu scriptis codicibus quibus Papirius Massonus usus erat, cum primam Agobardi operum editionem dedit; quos recensuit Baluzius; quosque accurate in Bibliotheca regia perlegi; sic quoque in aliis manu scriptis codicibus e quibus illa excerpsi carmina quæ infra transcribentur; sic in Adonis archiepiscopi Viennensis chronico quod in collectione sua, partim, D. Bouquet inseruit (Rer. Gall. et Franc. script., VI, p. 191); et, denique in epistola Ludovici Pii imperatoris ad monachos Anianenses, quam Acherius, in Spicilegio, et Mabillonius in annalibus suis; quam denuo integram D. Bouquet dedit (VI, p. 335); et in qua legitur: « Proxime accidit Agobardum archiepiscopum ad nostram devenisse præsentiam,... etc. » Quamobrem illis testimoniis veteribus consentiendum est, quibus demonstratur Agobardi nomen archiepiscopo Lugdunensi fuisse. Alia nomina profecta sunt, vel ex ignorantia quorundam recentiorum scriptorum, vel ex illa plebis inclinatione qua vera sæpius illustrium virorum facta, indoles, et nomen ipsum vitiantur.

(1) Pap. Massoni de Vita Agobardi ejusque doctrina brevissimæ synopseis, in edit. Baluz., I, sub init.

(2) Histoire littéraire de la ville de Lyon, avec une Bibliothèque des auteurs Lyonnais, sacrés et profanes, distribués par siècles, par le P. de Colonia, de la compagnie de Jésus; 2 vol. in-4°, Lyon, 1730, t. II, p. 96 et suiv.

equidem, sed imperfectam dicit; additque Agobardum natum esse Augustæ Trevirorum, in Gallia Belgica, et hoc ei argumentum est, scilicet Leidrado qui, teste Adone (1), sibi Agobardum, quem presbyterum crearat, chorepiscopum elegit, Augustam Trevirorum patriam fuisse. Quod quidem argumentum exigui admodum pretii nonnullis visum est.

Repertum fuit enim manu scriptum quoddam opus in quo affirmatur Agobardum natum esse in Hispania. In illo volumine quod doctissimus vir, e sancti Benedicti congregatione, Mabillonius in suo Musæo et Itinere Italico (2), primus excudit, hæc leguntur: « Hoc anno » (scilicet DCCLXXVIII) natus sum. Hoc anno (scilicet » DCCLXXXII) ab Hispaniis in Galliam Narbonensem » veni. » Quod si hæc verba Agobardo adscribenda essent, nihil dubii adhuc stare posset. Si quis enim dicit: hoc anno (et tribus tantummodo annis post diem natalem), ex Hispaniis in Galliam Narbonensem *veni*, (*veni*, *non redii*, ut sapienter Galliæ christianæ auctores animadverterunt (3)), inde patet illum in Hispania natum esse, non in Gallia. Sed quis sit verus illius codicis auctor? Id ipsum est in quæstionem vocandum. Non enim illa tantummodo, quæ antea transcripsi, in illo volumine notata sunt; sed, ut Mabillonius ipse indicavit, hæc etiam ad marginem illius codicis leguntur, et, ut manifestum est, ejusdem scriptoris manu exarata. « DCCCIII. Benedictionem in-

(1) In Chron. — apud Script. rer. Gall. et Franc. — D. Bouquet, VI, p. 190 D. et in notis. — Sed et illud, quod affirmat Colonia, scilicet Leidrado Augustam Trevirorum patriam fuisse, in dubium revocare possumus. Namque ex ipso Theodulfo, discimus Leidradum in Norico natum esse. Nulla sane inter Noricum et Augustam Trevirorum, in Belgica, fuit communitas.

(2) Musæum vel iter Italicum, p. 68, pars I, — 2 vol. in-4°, 1687-1689. — In Hundeshagen opusculo legimus hæc transcripta, sed multis locis emendata fuisse in Pertzii mon. hist. germ., I, p. 110:

(3) Gallia Christiana, IV, p. 55, C. — In Ecclesiæ Lugdunensis historia,

» dignus suscepi. — DCCCXVI. Iste (nomen abest) Ca-
» thedra potitur. » Quod multi de Agobardo et dictum
fuisse et interpretandum esse senserunt.

Igitur Agobardo illa indicia difficile est adscribere
neque desunt argumenta quædam aliquanto firmiora.
In eodem enim volumine, in eadem margine, et eadem
manu exarata, hæc leguntur : « Hoc anno, DCCCXL,
» sanctæ memoriæ Agobardus, Lugdunensis episcopus,
» obiit VIII idus junii. Ludovicus quoque imperator de-
» functus est XII kal. julii, et memorabile atque insigne
» opus quod *Forum vetus* vocabatur, Lugduni corruit,
» ipso die intrantis autumnii, quod steterat a tempore
» Trajani per annos fere DCC (1). » Inde P. Colonia
concludit hæc scripta fuisse, non ab Agobardo, sed a
Floro diacono Lugdunensi, inter quem et Agobardum
magnam amicitiae necessitudinem fuisse satis constat.
Vita ergo Flori, non Agobardi, his verbis enarrare-
tur. Hoc nobis, quamvis non ita quidam doctissimi
viri judicaverint (2), inexpugnabile argumentum vi-

(1) In Mabill. Mus. It., p. 68. — Ille magnarum rerum concursus plures illius
temporis scriptores commovit, ut manifeste apparet ex collectione doctorum sancti
Benedicti monachorum : « Anno DCCCXXXIX, *Forum Veneris* Lugduni cor-
» ruit. » (Ex Chronico Vezeliacensi apud Labbæum, t. I, p. 394.) — « Anno
» DCCCXL, Ludovicus imperator correptus morbo in insula Rheni... XII kal.
» julii defunctus est... Hoc anno sanctæ memoriæ Agobardus Lugdunensis epi-
» scopus obiit, VIII idus junii, et memorabile et insigne opus, quod *Forum vetus*
» vocabatur, Lugduni corruit ipso die intrantis autumnii, quod steterat a tempore
» Trajani imperatoris per annos fere septingentos. » (Ex Chron. sancti Benigni
Divion. ap. Labbæum, t. I, p. 293; utraque repetita sunt in notis D. Bouquet, VI,
p. 242.) Non est operæ pretium indicare quid differat, inter utrumque libel-
lum, sive quod ad annum, sive quod ad nomen attinet. Unde verbum vulgare
Fourvières ductum fuerit, a *Foro vetere*, vel a *Foro Veneris*, cuncti prope-
modum Lugdunenses scriptores disseruerunt. Chronica, de quibus mentio est,
utramque originem confirmant.

(2) Præcipue sancti Benedicti ordinis monachi qui de historia litterarum in
Gallia disseruerunt. Parum prospere illorum adversus P. Coloniam conatus
cesserunt (Hist. litt. de la France, t. IV, p. 567, not. b.) — Doctissimus vir Baillet
(in Vita sanctorum sub VI die junii) cum illis monachis congruit, et Agobardum
Hispanum fuisse affirmat.

detur. Incertum ergo judicamus quæ Agobardi patria fuerit; nullo modo affirmare possumus illum natum esse, sive in Gallia, sive in Germania, sive in Hispania, quamvis, ex ipso hujus doctissimi viri nomine, illi originem, non e Gallica, neque Romana stirpe, sed e Barbara, fuisse, clarissime appareat.

Ad certiora festinemus. Insignis virtute et scientia Leidradus, ecclesiæ Lugdunensis regimen, ab anno 798 usque ad annum Caroli magni mortis, id est 814, summa laude et maxima fama, tenuerat (1). Agobardum Leidradus secum in Lugdunensem ecclesiam, sive ex Belgicis regionibus (quod est incertum); sive ex Hispania (quod nullo confirmatur testimonio); sive ex Gallia Narbonensi (quod probabilius est), vocaverat. Scimus enim ex multis testimoniis, Leidradum, quem *Missum Dominicum* Carolus Magnus elegerat, bis in Galliam Narbonensem et Hispaniam, jussu Regis, iter fecisse, ut Felicis Urgellensis, vel Orgelletanæ civitatis episcopi, doctrinam excuteret, et illum episcopum quem jam Ecclesiæ illustrissimi doctores damnaverant, ad meliores revocaret sensus. Quo anno primum illud iter Leidradus fecerit, parum compertum habemus, quamvis concilium, cui Felix adfuit et in quo condemnatus

(1) Gallia christ., t. IV, p. 52-55; Eccl. Lugd., § XLVI, P. Colonia, t. II, p. 73-92; Hist. litt. de la Fr., IV, p. 433-456; P. Menestrier, Hist. civile ou consulaire de la ville de Lyon, p. 210; Guizot, Cours d'hist. de la civ. fr., 23^e leç., t. II, p. 391 (cum Leidradi ad Carolum magnum epistolæ gallica versione quam partim antea P. Colonia in nostram linguam transferre conatus erat); Agobardi opera ex recensione Baluzii (t. II, p. 125, ubi et inveniuntur Leidradi epistolæ); Lyon ancien et moderne, t. I, p. 177 (2 vol. in-8°, L. Boitel, 1841-1843). — Integriorem hanc Leidradi epistolam, ex Bibl. Lugdunensis manu scripto codice, dedisse videtur abbas Depery (Archives saintes de Belley, 1835, in-8°). In ingeniosissima historia litterarum, quam paucis adhinc annis, scripsit J.-J. Ampère, nihil de Leidrado reperimus; sed quædam et notanda de Agobardo (t. III, p. 168-187); et vice versa, in cursu celeberrimo historiarum quem Guizot scripsit, nihil de Agobardo legimus.

est, anno 791, referatur (1). Tunc primum forsā, ea occasione, Leidradus Agobardo familiariter usus est, duodecim annis nato, si communi opinioni consentiamus. Sed nondum tunc Episcopus Leidradus erat; quamobrem potius ad annum 799, id est denuo in Hispaniam Leidrado misso, hoc factum retulerim. Urgellensis enim Episcopus, Ratisbonæ damnatus, Romam petierat libens; errores suos ante pedes summi Pontificis Hadriani abnuerat, et scriptam errorum suorum retractationem super sanctorum Apostolorum altare deposuerat. Sed vix in Hispaniam redierat, cum in hæreses relapsus, suas sententias palam et divulgavit et tuitus est, sive mentis inconstantia pulsus, sive fraude, seu, ut quidam alii senserunt (2), quod inconsulte Elipandi Toletani Episcopi auctoritati cederet (3). Tum Carolus Magnus, antequam solenniter Leidradus Ecclesiæ Lugdunensis cathedram acciperet, hunc, jam designatum Episcopum, iterum misit in Hispaniam, cum Nibridio vel Nefridio, Narbonensi Archiepiscopo, et illustrissimo Anianensi Benedicto. Et mirum faustumque evenit. Felix enim ad Carolum Magnum advolavit, et, coram eo, suas hæreticas retractavit opiniones. Quod si manifestum esset, Agobardum ex His-

(1) Aliter abbati et celeberrimo scriptori Fleury visum est, qui Leidradum primum, anno 799; secundo, anno 800, in Hispaniam missum fuisse iudicat (Hist. eccl., t. X, p. 20-27).

(2) R. P. Colonia, II, p. 80. — Cf. Mariana, Rer. Hisp., l. VII, c. 8; Bal. in notis ad Agob. op., II, p. 7 et 8.

(3) Elipandus episcopus Toletanus tunc senex erat ad annum jam LXXX proventus, sed et firmus in sentiētiis, et vehemens et ad injurias præceps, ut apparuit in controversia quam adversus Alcuinum sustinuit. Dum Alcuinus moderatione et argumentis tantummodo pugnare tentaret, pugnabat injuriis Elipandus; et etiam usque adeo conviciis utebatur, ut, ipse hæreticus, damnaret ut hæreticos et anathematizandos declararet, illos qui Christum a Deo adoptatum fuisse declarare abnuerent (Hujusce controversiæ synopsis, cum quorundam utriusque scriptoris locorum versione Gallica, invenimus in Hist. litt. J.-J. Ampère, III, p. 67-71; Fleury, Hist. eccl., t. X, l. XLVI).

pania, vel ex Gallia Narbonensi, ortum fuisse, non dubitarem quin primum a Leidrado tunc notus et ab eo, id est, in anno 799, annis jam viginti natus, Lugdunum adductus fuerit. Ibi certe pietati et litterarum studio operam dedit, ibique a Leidrado, cum jam ad quintum et vicesimum annum pervenisset, sacerdotio initiatus est. Tres exinde evaserant anni, cum magnum Lugduni civibus spectaculum datum fuit.

Tunc enim desierant, inter Christianos et Mahumeti sectatores, bella quæ Asiam primum, Africam indè, et postea, in seculo proxime elapso, Europæ vergentes ad meridiem partes, ruinis et sanguine impleverant. Illustres et docti viri, pariterque supra populos suos ratione et fama eminentes, Carolus Magnus, Haroun-al-Raschid, sceptrum in Europa, et in Asia tenebant. Legatos vicissim sibi miserunt, et, anno 807, quidam illorum legatorum a Perside in Galliam redeuntes, reliquias secum sanctorum Cypriani et Sperati, et caput S. Pantaleonis, reportaverunt. A Carthagine translatae sunt sancti Sperati reliquiae. Speratus enim unus fuerat illorum duodecim martyrum qui, anno 201, mortem oppetierant quod Septimi Severi numen agnoscere abnuissent, in urbe Africæ Scilla, et propterea Scillitani martyres appellati sunt. Arelas prima sanctas reliquias accepit; postea per Rhodanum flumen navis Lugdunum petiit, et, cum in Aula præpotens jam Leidradus esset, facile impetravit ut in Ecclesia sancti Johannis reliquiae martyrum deponerentur. Hoc spectaculum mentem poetæ cujusdam movit, qui suis versibus hanc translationem cantare et posteris tentavit mandare. Quis vero huic carmini assignandus est auctor? Non dubitarunt Baluzius et sancti Cypriani operum editores, et R. P. Colonia, et multi alii quos in historia litterarum sancti Benedicti congregationis monachi memo-

rant (1), illud Agobardo carmen ascribere. Sed ut omnia dicamus, adjiciendum est illud carmen, in codice manu scripto quodam regiæ Bibliothecæ, sub nomine Flori Diaconi, esse inscriptum. Et quidem manifestum est illud scriptum fuisse post ipsum eventum quem celebrat; post tempus Leidradi, cum jam Archiepiscopus Lugduni Agobardus esset, ut ex ultimis fere versibus demonstratur. Nec penitus versus omnes metricæ conveniunt rationi, et quasdam innovationes verborum continent. Attamen, cum illa carmina Baluzius obtruncata dederit; cum nobis feliciter evenerit ut in codice manu scripto integra, et variantia in quibusdam, invenerimus; cum Agobardo plerique scriptores illa adscripserint; cum fortasse sint primum nostri archiepiscopi opus, illa transcribere, cum quibusdam notis et variantium lectionum indicatione, non inutile nobis visum est (2).

(1) T. IV, p. 580.

(2) Manu scriptus codex de quo agitur sub numeris inscriptus est : 2832. — Sic illum catalogus (1744, t. III) indicat : *Codex membranaceus, olim Bigotianus. Ibi continentur 17° Agobardi, Lugdunensis episcopi, carmen de sanctorum Cypriani, Sperati et Pantaleonis reliquiarum transportatione.* Volumen enim illud (in-4°) multa diversi generis et variorum auctorum opera continet, inter quæ duo Agobardo ascripta sunt. De altero opere mentionem ulterius faciemus. Adjiciamus illum codicem videri nono sæculo exaratum fuisse. In integra illorum carminum transcriptione quam aggredimur aliquot dabimus notas; signo (+) illos, quos Baluzius non dedit in sua Agobardi operum editione (t. II, p. 120-122), versus indicabimus, et in notis varias lectiones manu scripti codicis, hoc signo *ms.*, et Baluzii, *Bal.* significabimus. — Notabimus demum numeris et signis (Cyp., 1568 et 1574) quasdam varias lectiones quas reperimus in editione operum sancti Cypriani, Antuerpiæ, 1568; Parisiis, ap. Seb. Nivellum, in-f^o, 1574. In utraque enim sancti Cypriani operum editione, hoc carmen legitur et multo integrius quam Baluzius, post unum seculum tamen fere elapsum, hoc edidit. Sed et in his ipsis editionibus quædam desiderantur. Ideo, omnes pristinas editiones seu Cypriani, seu Baluzii, cum manu scripto codice, accurate conferendo, hoc carmen integrum et mendis expurgatum, quantum licuerit, damus. — Bollandistæ quoque (ad diem, XVII julii, 1678, in-f^o, p. 84), et Colonia, (II, p. 90), et Cointius (in Annalibus ecclesiasticis, VII, ann. 807, n. 6), hoc carmen dederunt; sed in Colonia et Cointio præcipue, ut in Baluzio quem secuti sunt, truncatum legitur.

*De translatione reliquiarum sanctorum martyrum Cypriani, Sperati
et Pantaleonis, ad urbem Lugdunensem.*

Rector magnificus, piusque Princeps,
Augusto Karolus decore fultus,
Sceptrum nobile Francicum (1) regebat,
Subjectos populos pie gubernans.
Lectos æquora jusserat secare
† Eorumque (2) ducem (3) viros (4) adire,
† Dum pacem colit, ac studet quieti,
† Et famam cupit elevare regni.
Ac jam, propitio sibi Tonante,
Post multos nimiae viæ labores,
Ingressu reduci salum petentes,
Intrarunt Libycos repente fines :
Qua Carthago, gravi jacens ruina,
Deflet præteritæ decus juventæ ;
† Quondam dives opum, corusca (5) bello,
† Florens conciliis, fideque pollens;
† At nunc barbaricis subacta frenis,
† Et prisco penitus honore nuda,
† Vix vitam tenuem gemendo ducit,
† Curis anxia, serviens tributis.
Hic dum Basilicas Deo dicatas,
Et Christi subeunt verenda templa (6),
Cernunt ut tua, Cypriane martyr,
Servaret locus neglectus ossa.
Tum vero nimio dolore moti,
Et magno gemitu polum intuentes (7),
Poscunt auxilium Dei perennis,

(1) *Francorum* (Cyp., 1574). Male.

(2) *Eorumque* (Cyp. Antuerpiæ, 1568). Male.

(3) *Eorumque ducem*. — Hoc interpretandum *regem orientis*, Haroun-al-Raschid.

(4) Quod si verbum *viros*, ut in editione Baluzii, abesset, nulli substantivo verbo congrueret adjectivum verbum *lectos*. Attamen tres illi versus in Bal. desunt, ut deerant in prima Agobardi operum editione, scilicet Pap. Masson. (p. 407).

(5) *Chorusca* (Cyp., 1568).

(6) *Templi* (Cyp., 1568).

(7) Ms. *tuentes*. — Quod et Cyp. Ant., 1568.

Pro quo, sancte, tibi caput (1) recisum est.
 Et mox, edituis precando flexis (2),
 Pandunt sarcophagum, studentque (3) sacros
 Artus stringere linteis paratis,
 Committuntque sacro caput (4) locello.
 Sperati quoque martyris beati,
 Nec non Pantaleonis ossa raptim,
 Tollunt cuncta simul, ligantque pannis.
 † Ac tantas oculis gazas recondunt.
 Conscendunt celeres ratem paratam,
 Nec sævi (5) metuunt pericla Ponti,
 † Portantes Domini pios alumnos,
 † Quorum cuncta preces tremunt profunda.
 Egressis Arelas opima, portu
 Occurrit placido, sinuque læto,
 Fessos excipit (6), ac foveat benigne,
 † Gaudentes reditu, soloque noto.
 † Illic eximias opes ovanti
 † Deponunt animo, stupente portu,
 † Terrenis solitos patere fluctus,
 † Cælestes subito tulisse gazas.
 Hæc mox cum audiit optimus sacerdos (7),
 Lugduni placidam tenens cathedram,
 Sollertis (8) studii calore flagrans (9),
 Intendensque sacris ubique rebus (10),
 Leidradus, prece supplici, serenum

(1) *Tibi, sancte, caput* (Cyp., Ant., 1568).

(2) Sic in Bal. :

Et mox poplitibus precando flexis.

Sed quomodo, *poplitibus flexis*, Caroli imperatoris legati sarcophagum pandere potuissent? Ms. lectio nobis melior videtur.— In Cyp., 1568, *edilibus* (?).

(3) *Certantque* (Cyp., Ant. 1568). Non convenit metricæ rationi.

(4) *Corpus* in Bal., in Pap. Massono, et in mss. legitur. — *Caput* conj. R. P. Colonia (II, 90 in margine).— Melius ad metricam rationem.

(5) *Feri* (Cyp., 1574) male sine dubio.

(6) *Accipit* (Cyp., Ant., 1568).

(7) Sic in ms. :

Quod mox compertum.—Pessime sine dubio.—Jam mutatum in Cyp., 1568.

(8) *Sollerti* (Cyp., Ant., 1568).

(9) Male hanc lectionem mutavisse videntur Massonus et Baluzius, scribentes :

Sanctorum eximio calore flagrans.

(10) *Intentusque sacris rebus ubique* (Cyp., Ant., 1568).

Regem postulat, impetratque raptim (1),
Ut rite sacra martyrum piorum (2),
Nostris mœnibus ossa conderentur,
Lugduni (3), ad placidam Johannis aram,
Qui Christum vitrea rigavit (4) unda.
Illic, cum sociis, honore claro (5)
Florens, inclyte Cypriane, dormis (6).
Sed, quæso, vigiles, vigilque nostris
Intendas precibus; fiasque nobis
Clemens et validus Dei patronus;
Solvas crimina, conferasque vota.
Sit, quæso, memor illa lingua nostri,
Quæ confessa Dei perenne verbum,
Cervicem gladio dedit secandam;
Sed Christum cecinit, silere nescit.
Hanc Christus jugiter benignus audit,
Vel sacro populos (7) stylo excitantem,
Hæresesve pravas (8) deosque falsos,
Verbi fulmine funditus cremantem.
Hanc, et pro populo et patrono nostro,
Semper, quæsumus, audiat rogantem;
Pastorem foveat, gregem propaget;
Det munus fidei, decus salutis.
O Doctor sacer, o beate martyr,
Serva Pontificem pius Agobardum,

(1) Duo illi versus sic in Baluzio leguntur :

*Ledradus specimen decusque cleri,
Orat, postulat,... etc...*

quod videtur malum. Quem enim orat, postulatque Leidradus? Hunc nullum verbum indicat. Clarior est mss. lectio.

(2) Bal. sic illum versum legit :

Ut santissima martyrum piorum.

(3) Male in mss. *et tunc*, quod tamen in Cyp., Ant., 1568.

(4) Bal., *rigavit*. — Mss. *respersit*. — Non convenit rationi metricæ. — *Respersit* in Cyp., Ant., 1568.

(5) Mss. *Dignis cultibus et honore claro*. — *Et* producit. — Melior est lectio Baluzii quam sequimur. — (Ms. lectionem secutus est editor Cyp., 1568).

(6) Nihil ultra in editione Papirii Massoni (p. 408). Posteriores versus edidit Baluzius, non primus quidem, ut ipse affirmavit, sed integriores Non tamen integrum carmen edidit quod in mss. legere licet.

(7) Bis male in Bal., *ve sacros populos*. — *Vel sacros populos* (Cyp., Ant. 1568).

(8) Hoc et male in mss. *vel pravas hæreses*. — Quod in Cyp., Paris., 1574.

Qui nomen, meritum, tuumque festum
Dictis extulit, et honore compsit.
O triplex honor, o triforme culmen!
O tres magnifici piique testes!
Sit nobis, triplici (1) favens precatu,
Pollens unica Trinitas per ævum (2).

Magna ex Leidradi administratione Ecclesiæ Lugdunensi beneficia nata sunt. Huic enim Ecclesiæ vindicare potuerat opes et agros quibus Carolus Martellus potitus erat, ut Palatii ministros locupletaret, et militiæ suæ posset suppeditare, quæ omnia, usque ad tempus Leidradi, transmissa fuerant liberis, non ut possessiones precariæ (3), sed tanquam dominia. Attamen, jam senior, postquam testamento Caroli Magni adfuit, et imperator ipse vita decessit, officium suum expletum esse ratus, Leidradus, libens e cathedra descendit. Sed primo successorem sibi, ut sane quidem multis visum est, Agobardum designaverat, illum constituens coepiscopum, ut quidam referunt, vel potius, ut plures alii dicunt, chorepiscopum (4). Ibi quædam occurrunt difficulta-

(1) Inutile Bal. *O* addit inter *triplici* et *favens*.—Quod et Cyp., Ant., 1568.

(2) Primum illud est Agobardi opus quod typis mandatum fuerit. Jam enim, ut diximus, excusum est in editionibus sancti Cypriani operum, anno 1568, Antuerpiæ, et 1574, Parisiis. Sed, et in illis, et in quibusdam recentioribus libris truncatum aut mendosum legitur. Largius et integrius hoc carmen dedisse Baluzius gloriabatur, ideoque hoc in notis suis ad Agobardi opera (II, p. 144) addebat: « Posteriores XXIV versus, qui in superioribus editionibus desiderabantur, » supplevimus. » Nec tamen integrum illud opus dederat, cum ex mss. codicum fide, XVII versus, quos neglexit, restituere, et plures cujusdam momenti variantes lectiones indicare, nobis licuerit.

(3) « Ausus erat (sc. Carol. Martellus) terras ecclesiasticas diripere et illas » commilitonibus suis tradere. » (Chron. Vird. in sc. Fr., III, p. 364; Flodoardi Chron., II, 12.—Cf. Michelet, Hist. de Fr., I, p. 291, et not.; Colonia, Hist. litt. de Lyon, II, p. 73).—Nec tamen illis usurpationibus terminus impositus est, nec desierunt plures laici rebus potiri ecclesiasticis, contra quos et Agobardus insigne scripsit opus de quo infra mentionem paulo extensio-rem faciemus (scil., Liber de dispensatione rerum ecclesiasticarum, in Bal. edit., I, p. 268-300).

(4) Chorepiscopi multi inveniuntur in primis christianæ ecclesiæ seculis. Necesse tunc fuit frequentius adhibere prædicationes in pagis, ubi diutius ethnica reman-

tes. Duo tempora hic discernenda esse censeo. Primum mihi videtur Agobardus a Leidrado chorepiscopus electus, id est, adjutor, suffraganeus, ut per agros verbum Christi spargeret, quod quidem Leidradus, jam annis fessus et debilitatus senectute, facere jam non poterat. Neque electioni illi quisquam intercessit.

Non ideo Episcopus Agobardus electus fuerat, nec successor sibi a Leidrado indicatus. Attamen Ado, archiepiscopus Viennensis, in suo chronico; et illius auctoritate freti auctores Litterarum Gallicarum historiæ, et similiter Galliæ Christianæ scriptores; nec non Adr. Baillet in vitis sanctorum; et, antea jam, Henschenius qui Bollandi immensum opus continuavit; Colonia in Historia litterarum Lugdunensium; dixerunt canonici juris regulas, quibus in eadem sede duos esse episcopos non licet, ea in re prætermittas et violatas fuisse (1): quod quidem optime refellisse mihi videntur, et Pagi (2), et præsertim doctissimus vir jam toties, nec satis unquam hic laudatus, D. Bouquet, qui, in quadam nota ad Adonis chronicum, sic eloquitur (3): « Leidradus Agobardum nec in sede Lugdunensi jussit or-

serunt superstitiones. Cum vero firmata fuit religionis victoria, arctius vincula inter sacerdotes fieri voluit, ideoque minuendum esse episcoporum numerum decrevit Ecclesia. Sic præcipue, in Gallia, decretum est. Legimus enim inter Caroli magni instituta, quoddam Capitularium in septem articulos divisum, in quo, ex concilii voluntate quod imperator Aquisgrani convocaverat, anno 803, statutum est, ne posterius nominarentur chorepiscopi, et ut deinceps episcopis tantummodo confirmationem dandi, aut consecrandi sacerdotes munus attribueretur (Baluz., Cap. I, p. 379). Attamen per totum sequens sæculum chorepiscopos quosdam historia ecclesiastica numerat (Vide Fleury, Hist. eccl., X. p. 44).

(1) Adonis Chron. in D. Bouquet, VI, p. 190 C.; Hist. litt. de la France, IV, p. 568; Gall. christ., IV, p. 55; P. Colonia, Hist. litt. de Lyon, II, p. 96; Adr. Baillet, Vies des Saints, t. VI, p. 156 (6 juin); Bolland., Acta sanctorum junii (tomus I, complectens sex primos dies, p. 748).

(2) In Critica Historico-Chronol. in Ann. eccles. card. Baronii, ad ann. 815, n. XI.

(3) Ap. scriptor rer. fr., VI, p. 190 in not. C.

» dinari, nec sibi successorem elegit. Agobardus....
» electus est, non ut simul in Lugdunensi cathedra cum
» Leidrado sederet, sed ut ejusdem Leidradi Lugdu-
» nensis Archiepiscopi, sive absentis, sive morbo vel
» negotiis impediti, vices ageret. Nec quandiu Leidradus
» Archiepiscopatum gessit, duo fuerunt Archiepiscopi
» Lugdunenses; sed Leidradus extitit Lugdunensis Ar-
» chiepiscopus, et Agobardus ejusdem Leidradi chore-
» piscopus sive vicarius fuit. » Sed aliter mox evenit.
Chorepiscopus, sine episcopali ordinatione, Agobardus
electus fuerat, anno 813. Anno sequenti, a tribus epi-
scopis, et ipso suadente et impellente Leidrado, coepi-
scopus ordinatus est. Deinde, cum, anno 815, in monas-
terium sancti Medardi Suessionense Leidradus secedens,
archiepiscopatum abdicasset, ex coepiscopo Agobardus
factus est archiepiscopus. Quod quidem magnum tumul-
tum excitavit. Duobus modis violatas sic fuisse canonicas
regulas multi affirmabant; primum quia, salvis iisdem,
non licebat duos simul episcopos in eadem urbe esse, et
denique, quod Leidrado jus sibi successorem eligendi
non esset. Hæc quoque argumenta D. Bouquet refellere,
sed, ut mihi saltem videtur, minus ex sententia, cona-
tur. Non enim cuiquam, in pristina Ecclesia cujus
adhuc, et feliciter, Galliæ sacerdotes legibus obseque-
bantur, jus eligendi episcopos erat. Quod sane jus,
neque regi, neque summo pontifici, neque aliis epi-
scopis vel sacerdotibus, erat, sed ipsi populo, id est
omnibus cujusque diœceseos fidelibus. « Videlicet, »
scribebat, fere eodem tempore, ille Diaconus Lug-
dunensis Florus, de quo posterius quædam dicemus,
« videlicet ut, pastore defuncto, et sede vacante, unus
» de clero Ecclesiæ, quem communis et concors ejus-
» dem cleri et totius plebis consensus elegerit, et pu-
» blico decreto celebriter et solemniter designaverit,

» legitimo episcoporum numero consecratus, locum
» decedentis antistitis rite valeat obtinere; nec dubite-
» tur divino iudicio et dispositione firmatum, quod
» ab Ecclesia Dei tam sancto ordine et legitima obser-
» vatione fuerit celebratum (1). » Et certe quidem, in
primis sæculis, Ecclesia penitus plebeia, et ut ita dicam
δημοκρατικὴ, id est libera et sui juris fuit, *absque ullo con-*
sultu mundanæ potestatis, ut ipse Florus addit (2). Non-
nullæ igitur, ut episcopus nominaretur, conditiones
exigendæ erant : 1° Ut pastor priscus mortuus esset;
2° Ut sedes vacaret; 3° Ut voce cleri et plebis successor
eligeretur; 4° Ut ille legitimo episcoporum numero
(qui tunc, ut et nostris temporibus, trium episcopo-
rum, numerus erat), consecratus esset. Sed aliam
conditionem tacuit Florus (3), scilicet ut principis,
regis, vel imperatoris auctoritate confirmaretur elec-
tio (4). Ideo manifestum est has conditiones, in Ago-
bardi nominatione, esse violatas : 1° cum pastor priscus

(1) *Flori Diaconi Lugdunensis, liber de electionibus episcoporum*, ap.
Baluzii Agob. edit., II, p. 254.

(2) *Ibid.*, p. 255.

(3) De hoc non siluit omnino, sed rem ad causæ quam defendebat utilitatem dis-
posuit. Quamdiu adversi christianæ fidei imperatores fuere, scilicet per annos fere
quadringentos, omnes ecclesiarum antistites, ab ipsis fidelibus, *absque ullo*
consultu mundanæ potestatis, creatos fuisse manifestum est; cum vero chris-
tiani principes esse cœperunt, diu fieri non potuit ut ex omnibus latissimis
mundi partibus, omnes qui ordinandi erant episcopi ad imperatoris cognitio-
nem deducerentur. Sed aliter res evenit quando imperium romanum inter reges
multos fuit divisum; unusquisque episcopos suæ ditionis confirmandi, non
creandi, jus suscepit; quod quidem Florus non negat; sed affirmat hunc consen-
sum, non ad auctoritatem, sed tantummodo ad cumulum fraternitatis, valere.

(4) Quod manifeste apparet ex multis Caroli magni et Ludovicii Pii Capitu-
lariis, et præcipue ex illa Ludovici epistola ad monachos Anianenses quam pri-
mus Mabillonius, deinde vero D. Bouquet (ap. script. Fr. VI, p. 335), in lucem
ediderunt. — Reges, ex stirpe Caroli, nunquam, quamvis aliquid contrarium
in monachi Sangallensis fabulis reperiri possit, plebis et cleri jus in electione epi-
scoporum usurpare tentaverunt; sed, si electionis sibi jus abnuerent, nunquam,
vice versa, confirmationem electorum antistitum abdicaverunt; nec hoc satis
consideratum fuisset.

adhuc viveret; 2° cum non vacaret sedes. Verum est tamen et æquum addere, quod, eo tempore, fautores et amici Agobardi allegaverunt, eodem modo sanctum illum et illustrem Hipponensem episcopum, lumen Ecclesiæ, Augustinum, a Valerio, jam sene, successorem electum fuisse. Sed jam hoc a primo Nicæno concilio prohibitum fuerat, firmitusque et clarius, ex illo tempore, a multis summis pontificibus et conciliis condemnatum. Hoc et ipse sibi Augustinus vitio verterat, ut, ex illa sancti ejusdem episcopi et illustrissimi doctoris epistola, apparet: « Adhuc in corpore posito, beatæ memoriæ patre et episcopo meo, sene Valerio, episcopus » ordinatus sum, et sedi cum illo. Quod Nicæno concilio prohibitum esse nesciebam; nec ille sciebat (1). » 3° Non voce cleri et plebis, Agobardi electio fuerat confirmata; et si, ut videtur, a tribus episcopis, secundum regulas, consecratus fuit, deerat adhuc imperatoris confirmatio. Omnibus ergo Ecclesiæ legibus contrariam illam fuisse Agobardi electionem, ut Galliæ Christianæ auctores, et Colonia, et multi alii, et illo tempore et recentiore, judicaverunt, ipse censeo. Attamen quædam subjicienda sunt. Primum valde dubito an inter cleros Ecclesiæ Lugdunensis, adeo tamen, in omni tempore, sanctæ et præfulgentis, quisquam inveniri potuisset qui, morum integritate, dotibus ingenii, doctrinarum cognitione, scribendi arte, prædicationis studio, Agobardum vinceret. Hoc quoque dicendum nobis est, scilicet omnia hæc electionis Agobardi vitia mox deleta fuisse. Episcoporum enim Galliæ synodus, Maguntiae convocata, et ipsa imperatoris Ludovici Pii voluntas, Agobardo episcopatum confirmaverunt. Jam equidem

(1) Sancti Augustini, epist. 110.

Agobardus Lugdunensis primatiæ fastigio potitus erat;
sed illo tunc æque et canonice frui ipsi licuit (1).

(1) Omnes qui de Agobardo scripserunt, Colonia præcipue, Massonus, paululum Menestrier, has controversias narraverunt. Quantum exinde omnis ecclesia perturbata fuerit, hoc factum demonstrat. Difficillime S. Bernardus, archiepiscopus Viennensis, inimicitias superavit contra se exortas, quia Agobardi ordinationi interfuerat. Quam litem, ex breviario Gratianopolitanæ Ecclesiæ, Mabillonius primus enarravit (ad calcem Vitæ S. Bernardi. — In vol. IV° actorum S. Benedicti, p. 585), et, ex eo, auctores Galliæ christianæ (in edit. 1728, t. IV, p. 55 et 56). Quædam Baluzius addidit (in notis ad Agob., edit. suam, II, p. 4). Disseruit quoque Pagi, et longius, in Crit. ad Baronii Annales, an. 815. — Nihil fere in Hundeshagen, p. 9.

PARS SECUNDA.

**DE AGOBARDI VITA ET OPERIBUS, EX QUO EPISCOPATUM
ADEPTUS EST, USQUE AD BELLA INTER LUDOVICUM PIUM
ET FILIOS IMPERATORIS. — ANN. 815-833.**

Fulgens honore, gloria et meritis, in illo temporum spatio, nobis Agobardus apparet. Aliquot, in prima ætatis suæ parte, labes, plures alias et graviores in tertia et ultima parte, reprehendere facile est. Sed in parte secunda, de qua nunc agitur, pulchra et eminenti vita, ingenio, scriptis perennibus, inclaruit. Præclara illi occasio fuit ut, et ingenium, et studium in propugnanda fide, exhiberet. Aliquid jam de Urgelensi Episcopo, Felice, diximus. Postquam Apostolicæ sedis auctoritati et Leidradi scientiæ se submisisset, Lugdunum Felix secesserat, ibique vita sine labe, et, quantum appareret, doctrinis Catholicæ fidei consentanea, omnino pristinos suos errores expiaverat. Vix autem ad Ecclesiæ Lugdunensis regimen legitime Agobardus evectus erat, cum vita Felix decessit, multos relinquens manu sua scriptos codices, inter quos repertus est liber quidam catholicæ fidei contrarius, et iisdem plenus erroribus quos jam concilia episcoporum et summi Pontificis auctoritas, solemniter damnaverant. Sede episcopali depositus, duo de viginti annos, Lugduni Felix habitaverat, magnamque ibi auctoritatem, vitæ suæ integritate, obtinuerat. Sed et hoc ipso po-

pulos ad doctrinas suas ita traxerat ut, cum post longam annorum seriem, Servetus Lugdunum venit, aliquot contra Trinitatem errorum semina in ipsa plebe invenerit, et in illa civitate ignes tantummodo ex cineribus refoverit (1). Sic, Hispanus uterque, Felix et Servetus, eadem in civitate, unus nono sæculo, alter decimo sexto, eosdem ferme errores prædicaverunt. Sed longe diversa utriusque fuerunt fata : prior ille placida morte defunctus est ; posterior vero supplicio crudeli est interfectus. Illius, post mortem, ratione tantummodo et argumentis, doctrinas confregit pius disertusque episcopus ; hujus vero vocem interrupit suppliciis et persecutione, hæreticus furore plenus, odiis impulsus.

Quæ fuerint Felicis opiniones, quibus potissimum argumentis eas refellerit Lugdunensis Archiepiscopus, hæc omnia clare videbimus, explanando primum Agobardi opusculum quod in sua editione Baluzius (2) inseruit sub illo titulo, e mss. codice fideliter expresso : *Sancti Agobardi, archiepiscopi Lugdunensis, Liber adversum dogma Felicis episcopi Urgellensis, ad Ludovicum Pium imperatorem*. Primum illud, quod et sæpe alias notabimus, nobis est indicandum. Multo minus ratione nititur Agobardus in hoc opusculo, quam Sanctis Scripturis aut Doctorum Patrumque Ecclesiæ auctoritate. Sed in illo jam libro, ut et in illis de quibus infra dicetur, magnam scientiam, multumque lectionum comprobatur ; quod quidem ipse indicat his verbis :
« Hoc opusculum edidi vel potius collegi adversus no-

(1) Colonia, II, p. 102.—Audin, Histoire de la vie de Calvin, II, p. 260 et seq. — Cf. de Trinitatis erroribus, libri septem, per Michaelum Servetum, MDXXXI, in-8°.

(2) Sancti Agobardi archiepiscopi Lugdunensis opera ; item epistolæ et opuscula Leidradi et Amulonis archiepiscoporum Lugdunensium, Stephanus Baluzius Tutelensis in unum collegit, emendavit, notisque illustravit. — Parisiis apud Fr. Muguet, 2 vol. in-8°. 1666. — I, p. 4-59.

» vam, immo ex veteri redivivam, hæresim, etc... »
Deinde notandum est hoc opusculum Ludovico Imperatori dedicatum esse, ut illius principis « acerrimo » ingenio probaretur aut improbaretur (1), » quod certe magnam testatur temporalis potentiæ fuisse auctoritatem, etiam in his rebus quæ ad fidem pertinerent, et hoc parum congruit cum illa agendi ratione qua postea Agobardus erga eundem principem usus est. Post illam dedicationem, Agobardus, in primo capite, Felicis doctrinarum historiam memorat, et jam, ex initiis, magnam quæstionem suscitatur. Sanctam equidem et puram, et integram, et laudabilem Felicis (2) vitam fuisse fatetur. Hunc tamen Episcopum condemnat :
« Non enim, inquit, ex vita hominis metienda est fides, » sed ex fide probanda est vita. Quanquam enim multi » bene credentes, male vivendo pereant; nullus tamen » male credens, bene vivendo salvatur. » Et addit :
« Qui vere placere Deo curat, subjiciat animam suam » cum omni humilitate. Fides est enim prima quæ » subjugat animam Deo, deinde præcepta vivendi. »
Post illam doctrinæ Catholicæ expositionem quam diversis locis Patrum, et præcipue Athanasii et Augustini, confirmat, demonstrare conatur doctrinas Felicis nihil aliud esse, quam illas Nestorii opiniones jam a conciliis et Pontificibus hæreticas judicatas, id est Felicem Christo abstulisse divinitatem suam; cum prædicaverit non Christum crucifixum esse, sed a Deo,

(1) Quapropter nimis acerbe Papirium Massonum reprehendisse Baluzius videtur, quod, post titulum, hæc verba addiderit quæ in veteri codice non leguntur : *Agobardus episcopus Lugdunensis, Ludovico imperatori S. D.* (Bal. in notis, p. 6. t. II).

(2) Felicis episcopi mores inculpato fuisse non solum Agobardus docet, sed et Alcuinus, in epistola quam, antea, ad Elipandum Toletanum episcopum miserat, in qua affirmat Felicem virum fuisse *religiosæ vitæ, sanctitatis spectabilis; fidelem, pudicum, moribus ornatum*, etc. (Quædam ex illa epistola transcripsit Bal. in notis, p. 8 et 9, t. II).

in locum ejus, hominem esse assumptum : quia in Isaac Christus figuratus est, et, ut non Isaac ipse, quamvis a patre ductus, sed aries pro eo immolatus est, ita non Dei filius, sed victima quædam alia, cruci fuit affixus (1). Demonstrat Agobardus Felicem erravisse, bona fide forsitan, sed graviter et profunde, cum timens Eutychetis permixtionem (unam scilicet prædicantis in Christo substantiam vel naturam esse); corruerit in illam Nestorii divisionem qua duas in Dei filio personas fuisse affirmatur (2); nec mediam hanc tenuerit viam in qua, ut Patres docuerunt, unam personam, sed duas naturas, scilicet divinam et humanam, in Christo esse Ecclesia Catholica admittit (3). Egre-
giis inde enervat argumentis illam Felicis opinionem qua Virginem Dei genitricem esse negaverat, et demonstrat vere Dei genitricem Virginem esse dicendam, cum in Christo, quem genuit, natura humana et natura divina substantialiter conjunctæ sint.

Postea Felix affirmabat Christum esse filium Patris, non natura, non nativitate, non genere, non veritate, sed gratia, electione, voluntate, placito, prædestinatione, assumptione. Quo, et Trinitatem, et divinitatem ipsam Christi, et Christianæ religionis, Felix eruebat.

(1) Agob. adv. Fel., p. 7.

(2) Quod jam impugnauerat Alcuinus contra Felicem antea scribens : « Nos » non sequimur nec Nestorianam divisionem qui, propter duas naturas, duas » personas in Christo inserere voluit; nec Eutychetis confusionem, qui, propter » unam personam, unam naturam in Christo intexere voluit. Ambo a catholica » fide deviantes... sed errore impares, quia iste confundit, ille dividit. » Nestorius primum hæreses suas, anno 428, prædicaverat; Eutyches, anno 448.

(3) Inter argumenta quibus, ad refutandam Felicis opinionem, Agobardus utitur, hanc Trinitatis et Dei explicationem, sublimitate cogitationis et verborum, notandam censeo : « In omnipotente et sempiterno Deo omnia sempiterna sunt; » neque ei qui fecit tempora, aliquid accessit ex tempore... non ergo in illo natura præcedit voluntatem, neque voluntas consilium, neque consilium verbum; quia, sicut nunquam fuit sine verbo, ita nunquam fuit sine sapientia, » sine consilio, sine voluntate (adv. Fel., I, 12). »

Itaque multis testimoniis Patrum et Scripturarum Agobardus demonstrat illam semper Catholicorum fidem fuisse, suscepisse equidem verbum Dei, coæternum Patri, substantiam nostram, sed non ideo ut Deo Patri alio modo inciperet esse filius, quam erat ante incarnationem; namque, si aliter esset, Christus non esset coæternus Patri, neque jam sancta exstaret Trinitas. Non potuit divine incipere Christus, quamvis humanam vitam capere inceperit. Omnes alios errores, omnes subtilitates Felicis, prosequitur; et, magna vi, magna eruditione, multorum Augustini, Cyrilli, Symmachi Papæ ad Anastasium, Vigilii (1), Hieronymi, Hilarii, etc. locorum citatione, validissimis evertit argumentis. Multis denique argumentis probat plures illorum errorum partes, ab Ecclesia jam damnatas, non solum in Nestorio, vel Eutychite, de quibus supra, sed in Manichæis, Arianisque, quorum hæreses confusas et immixtas, quasi novas opiniones, Felix prædicaverit.

Magnam sibi famam illo opere Agobardus pepere-
rat; nec jam illi postea silere licuit. Paucis post an-
nis (2), Judæorum insolentiam, potentium Lugduni,
et illorum contra Christianos persecutiones, impugnare
Agobardus conatus est. Quatuor Agobardi contra Ju-

(1) Vigilius Thapsensis episcopus fuerat, in Africa. Ejus opera edidit P. Fr. Chiffletius, presbyter e societate Jesu (Divione, 1664). Eum non fas est confundere cum Vigilio papa qui, sexto sæculo, vixit; Thapsensis episcopus de quo agitur, anno 480, mortuus est.

(2) Ex conjecturis Baillet, opus adversus Felicem, anno 818, scriptum est; prima autem, eodem teste historico, adversus Judæos opera, anno 828, scripta fuissent. Sed hoc mihi dubium, vel saltem non satis probatum videtur. Quod præsertim addendum est. Tertium opusculum contra Judæos, scilicet *Supplicatio ad procures Palatii*, quod paulo infra exponemus, ante annum 826 scriptum fuisse ex hoc manifeste apparet, quod, eo anno, Adalhardus cui dedicatur, mortuus est. Certe autem liber contra insolentiam Judæorum, aliquot antea annis, scriptus est, et illum ad prima Agobardi episcopatus tempora libenter retulerim.

dæos exstant opera quæ Massonus, et, post illum, Baluzius separatim ediderunt, quæ nobis melius visum est simul exponere.

Primum quidem Archiepiscopi Lugdunensis, ad Ludovicum imperatorem, adversus Judæorum insolentiam, epistola notanda est qua historiæ mediæ ævi quædam documenta offerri posse arbitror (1).

Legibus, per medium ævum, non licuit Judæis dominia, mancipia, ac ne possessiones quidem habere. Ideo illis nulla res erat, nisi pecunia et divitiæ mutabiles (2). Quum vero jamdudum urbs commercio valens

(1) In edit. Baluzii, I, p. 59-66.

(2) Diximus, supra, Agobardum forsitan in Hispania natum esse. Cujus opinionis aliquam probationem ultro reperirem in illo odio quo Agobardus Judæos insecutus est. Nihil enim contra Judæos invenimus, in legibus populorum qui tunc Europam invaserant et possidebant; multas vero contra eos dispositiones videmus extitisse, in codice legum quas promulgaverant reges Wisigothi, qui aliquamdiu Hispaniam et quasdam Galliæ partes, præsertim ad meridiem vergentes, gubernaverant. In lege Burgundionum, quam infra notabimus, quædam sane leguntur dispositiones contra Judæos, illæ scilicet: « *Quicumque Judæus in christianum manum præsumpserit mittere, pugno aut calce, fuste aut flagello, aut saxo, aut per capillos prenderit, manus incisione damnetur.* » Sed etiam in illo casu lex addit, Judæo, qui illam culpam commiserit, licere manum suam redimere per compositionem LXXV solidorum et mulctam XII solidorum. Quod si sacerdotem hæc injuria læserit, multo gravior est pœna: *Præterea jubemus, si in sacerdotem manum præsumpserit mittere, tradatur ad mortem et facultas ipsius fisco nostro tradatur* (Legis Burgund. Additamentum XV, § 1 et 3, in cod. Canciani). Sed illæ leges tantummodo exstant, in additamentis quæ post Gundobadum redacta sunt; nihil simile reperitur in aliis legibus barbarorum, scilicet Salica, Ripuaria, etc. In Wisigothorum autem codice, multæ et crudeles dispositiones contra Judæos leguntur, ita ut justissime *Montesquieu* dicere potuerit: « *Nous devons au code des Wisigoths toutes les maximes, tous les principes et toutes les vues de l'inquisition... Les moines n'ont fait que copier contre les Juifs des lois faites autrefois par les évêques.* » (Esprit des lois, XXVIII, 1). Extra legem Judæi esse declarantur (Forum judicum seu leg. Wisigoth., lib. XII, tit. II, l. 4). Die sabbati, Judæis jubetur prope episcopum aut sacerdotes remanere (*Ibid.*, tit. III, l. 12 et 20); quibusdam diebus, episcopi aut sacerdotes debent Judæos docere mysteria religionis catholicæ (*Ibid.*, l. 22). Judæis prohibetur pueros suos circumcidere, Pascha celebrare, libros legere antiquæ legis, commercium exercere (*Ibid.*, tit. XXII, l. 3 et 12). Nulli Judæo licet testimonium ferre contra Christianos (*Ibid.*, tit. II, l. 9 et 10). Nulli quoque licet servos habere Christianos (*Ibid.*, l. 12 et 14). Si quis forte uxorem christianam sumpse-

Lugdunum esset; cum eo variæ ad mercatum nationes commearent; multi etiam huc concurrerunt Judæi, negotiorum et fœnoris item avidi. Apud eos tunc pecunia erat; nec illis difficile fuit divitiis uti ad emendam ministrorum imperatoris gratiam. Mox, illis suadente et favente Juditha, quam, post Irmengardæ mortem, Ludovicus Pius uxorem duxerat, Lugduni manere et suam religionem exercere permissum fuit; quod tamen illis non satis erat. Procuratorem aut Patronum quemdam sibi paraverant, et ille, Lugduni sedens, unus erat ex primoribus aulæ, nomine Everardus (1). Vicus quidam urbis illis fuerat concessus, supra dextram Araris ripam, non multum ab Ecclesia sancti Joannis distans, hodie adhuc Judæorum servans nomen. Judæis ergo, princeps ille adeo pius et Christianæ fidei tantopere addictus, Ludovicus imperator, protector esse videbatur, et ipsi Judæi illum principem sibi esse patronum et fautorem gloriabantur. Quod non solum in illis Agobardi scriptis, quorum mox mentionem faciemus, sed effigie et inscriptione quibusdam illustribus, comprobatum videmus. Medio enim ferme decimi et septimi sæculi cursu, Lugdunensis quidam Canonicus, in sua villa quam *Breda* nuncupabant, in declivi Fori Veneris colle, quamdam æneam effigiem invenit in qua inscriptæ erant litteræ Græcæ, Latinæ, et Hebraicæ, ad honorem Ludovici imperatoris. Sic saltem, et P. Me-

rit, nullum matrimonium erat, et pueri ei auferebantur ut in fide catholica instituerentur (*Ibid.*, tit. III, l. 23). Multas alias dispositiones prætermitto, ut ostendam tantum quomodo omnes illæ leges sancitæ fuissent, quod in illa Recaredi regis lege videmus: *Si quis Judæus superioribus vetita legibus temerare voluerit... aut lapide puniatur, aut igne cremetur* (lib. XII, tit. II, l. 11).

(1) *Everardum* vel *Eurardum* eundem esse Baluzius libenter crederet (in notis II, p. 16) qui *Eberardus* vocatur in Annalibus Eginhardi. Fuerat ille magister pincernarum Caroli magni, et ab eo, anno 781, missus ad Tassilonem ducem Bajoariæ.

nestrier qui eam effigiem sedulo typis excudendam curavit, illamque in consulari Lugdunensi historia sua inseruit (1), et, post eum, P. Colonia (2), judicarunt. Quanta, potentibus patronis freti, adversus Christianos insolentia egerint Judæi; quantas persecutiones excitaverint, quantosque motus, nos Agobardus docebit.

Tres missi Dominici, Gerricus, Fredericus et Eurrardus (vel Everardus), venerant Lugdunum, Judæis mites, terribiles Christianis, præcipue Archiepiscopo; nec hi proprio tantum nomine agebant. Præ se ferebant indiculos quos, dum archiepiscopus Lugduno abesset ad conciliandos quosdam Nantuadensium monachorum rumores, ab imperatore obtinuerant, et illos dederant ei qui pagum Lugdunensem vice-comitis regebat. Quo quidem discimus Lugdunenses civitatem et pagum tantum, etiam hoc tempore, veluti vice-comitatus, administratos fuisse. Sed cur ita adversus Agobardum Judæi, Judæorumque fautores succenserent, Agobardus ipse nos docet. Prohibuerat enim ipse, ne Judæis domestici christiani navarent operam, aut mercenarii fierent; ne christianæ mulieres cum Judæis sabbatizarent; ne diebus operarentur dominicis; ne carnes, a Judæis, secundum illorum consuetudines, immolatas, ederent. Quas quidem prohibitiones asperas judicare possumus, cum nostri temporis moribus illas comparaverimus; sed illas explicant et ætatis illius necessitates, et studium propagandi aut servandi Evangelii. Hoc igitur forsitan tunc episcopi jus et officium erat. Unum quoque addamus decet. Prohibuerat Agobardus ne Christiani mancipia Judæis venderent quæ illi postea, ut videtur, in Hispania vendere consueverant; et quanta

(1) Pag. 220 et 220 *bis*.

(2) II, p. 105.

in illo facto Judæorum insolentia fuerit, auctor noster indicat, enarrans quemdam ad eum supervenisse hominem, fugientem de Cordoba in Hispaniis, qui, ante annos viginti quatuor, puer adhuc, a Judæo Lugdunensi quodam venditus fuerat; eum affirmasse multos alios Christianos, ab eodem Judæo, furatos, vel emptos (1), sed denique venditos fuisse; demum inventum esse plures eodem modo Christianos a Christianis vendi et comparari a Judæis, perpetrarique ab eis multa infanda quæ turpia sunt ad scribendum (2). Dicet aliquis forsitan illa facta odio amplificata fuisse. Concedo equidem (3). Sed talia facinora certe digna erant quæ severæ imperatoriæ majestatis disquisitioni submitterentur. Non ita evenit. Jam illis temporibus, divitiis præpotentes, Judæi regia, ut ita dicam, potestate utebantur; quod adeo verum est, ut mercata quæ, Lugduni, antea, Sabbatis solebant fieri, ad Dominicam diem translata fuissent, ut, violata etiam prisca legis christianæ severitate, liberiores, Sabbatis, Judæi fierent (4). Non tamen malum pro malo, persecutiones pro persecutionibus, contra Judæos fieri volebat Agobardus: « Maligni » eis esse non debemus, » ut ipse ait, « nec vitæ, aut » sanitati, aut divitiis eorum contrarii; » volebat tantum

(1) Nobis necesse est hic lectores nostros monere, quædam, in illa Agobardi operum brevissima synopsi, verba parum latino sermoni consentanea posse videri. Sed, hæc archiepiscopi nostri opuscula enarrantibus vel exponentibus semper illud nobis in animo fuit, ut ipsis, quibus Agobardus usus erat, verbis uteremur. *Comparatum* pro *emptum*; *furatos* pro *furto raptos*; *astruunt* pro *somniant* vel *fingunt*; hæc et multa alia Agobardo, id est latino sermoni noni sæculi, attribuenda sunt. Quod semel a nobis monitum candidum lectorem sæpius dehinc meminisse velimus.

(2) Agob., Epist. adv. Insol. Judæorum in Bal. edit., I, p. 65-66.

(3) Addamus tamen cum Baluzio hæc jam nota esse, cum in multis legibus prohibitiones reperiamus ne christiani mancipia Judæis venderent; in lege quadam Constantini; in alia Theodosi; denique in Capitulario quodam Caroli magni (Doctissimam lege notam Baluzii, II, not. p. 18 et 19).

(4) *Ibid.*, p. 64.

a Christianis erga Judæos morem ab Ecclesia ordinatum observari. Nihil exoravit tamen, et novis enixus est conatibus ut Judæorum everteret potentiam. Inde secundum opus de quo nunc agendum est.

Hæc epistola paulo amplior est, quam primus ille libellus, et scripta non tantum in nomine Agobardi, sed et Bernardi vel Barnardi, illustrissimi archiepiscopi Viennensis, cum Agobardo conjunctissimi, et cujusdam episcopi Eaor vel Eaof, quem D. Rivet illum esse Cabillonensem episcopum putat, cui, in aliis quibusdam libris, Fova vel Faova nomen datur (1). Hæc quoque trium episcoporum conjunctio eidem scriptori hanc opinionem, non omnino improbabilem (2), subdidit, illam epistolam digestam fuisse anno 829, quo ab imperatore Ludovico concilium convocatum fuisse Lugduni legimus. Doctissima est, sine dubio, illa Epistola adversus cunctas Judæorum superstitiones; quæ breviter nobis est explicanda (3).

Primo affirmat Agobardus Christum a Judæis venditum esse ad vituperandum et blasphemandum, ut olim, tempore passionis suæ, venditus fuit a falso discipulo et comparatus a veris persecutoribus ad illudendum et crucifigendum. Et deinde, quibusdam Hilarii et Ambrosii operum locis fretus, probare conatur homini vere christiano non solum ab omni cum Judæis affinitate, sed a cibis, et etiam a salutatione abstinendum. Aliis locis Cypriani, Athanasii, gallicanarumque

(1) Hanc opinionem comprobat, non solum Baluzius (in notis, p. 23 et 24, Agob., op., vol. II), sed et D. Bouquet, in præfatione voluminis sexti scriptorum (p. xxiv, et infra p. 253).

(2) Attamen si hanc opinionem acciperemus, hoc nobis quoque accipiendum esset, illam epistolam post supplicationem ad proceres Palatii ponendam esse, quum supplicatio ea certissime ante annum 826 scripta fuerit. Quod jam supra indicavimus et demonstrabimus infra.

(3) Vide Baluz. edit., I, p. 66 98.

Ecclesiarum doctissimorum præsidium, demonstrare aggreditur Judæorum societatem pollutissimam esse, penitusque fugiendam, et eorum consortium vere esse execrabile. Magnæ, venerabiles plurimæ quidem, ab Agobardo, vel potius ab episcopis qui hanc scripserunt epistolam, auctoritates afferuntur. Quis enim Aviti Viennensis, Cæsarii Arelatensis, sancti Lupi, Irenei Lugdunensis, scientiam et fidei propugnandæ studium, ingenium denique, non agnosceret? Sed, si nobis aliquid observare licet, quis hodie illam separationem inter Judæos et Christianos, non solum utilem, sed Christianam judicaverit? Nonne melius fuisset, virtutum et caritatis exemplo, Judæos ad Christi fidem vocare? Forsitan bonum et utile fuit, ut tentaverat primo libello Agobardus, auctoritatem Judæorum elevare, sed in epistola de qua nunc agitur, vereor ne nimii ardoris impetu usque ad persecutiones et injustitiam contra Judæos, Agobardus et ejusdem in episcopatu collegæ perducti fuerint.

Pergentibus nobis videre est episcopos qui illam scripserunt epistolam, omni ope atque opera enitentes ut probent, quod plus satis liquet, Judæos catholicæ fidei hostes esse; et illos Christi mortem nullo modo absimilem cæterorum hominum mortibus credere. Sed mox multa et utilia historiæ documenta afferunt, non de lege mosaïca quam omnes, sive Judæi, sive Christiani, venerari debent, sed de dogmatibus quæ, vera pereunte traditione, rabbini et artis cabalisticæ doctores, legi et prophetis addiderant (1). Sic (et ibi tantummodo sequimur nostrum auctorem) tunc Judæi dice-

(1) Imperfecte quidem has judaicas et mysticas superstitiones exponere nobis licet. Multas alias ejusdem generis et cabalisticarum doctrinarum historiam exposuerunt, abbas Chiarini in commentariis de libro qui vocatur Talmud, et A. Franck, *Histoire de la Kabbale*. — Quasdam alias etiam exposuit, aut ex

bant Deum suum corporeum esse; illum membra habere similia membris hominum, excepto quod ille digitos manuum habeat inflexibiles ac rigentes, ut nihil manibus operari possit; sedere, more terreni aliqujus regis, in solio quod a quatuor circumferatur bestiis; litteras alphabeti sui existere sempiternas, et ante mundi principium impetrasse diversa ministeria, quibus eas oporteat in sæculo præsidere; legem mosaïcam multis annorum curriculis ante mundum fuisse scriptam; plures esse terras, plura inferna, pluresque cœlos; quorum unum, quod ipsi vocant Racha, id est firmamentum, molas Dei sustentat, quibus manna sumendum Angelis molatur in escam; alterum esse Araboth in quo Dominum astruunt residere, etc. (1). Postea Agobardus exponit quomodo Judæi sui temporis Christi enarrarent historiam. Si crederetur illis, Jesus juvenis quidam erat honorabilis, et in magisterio Johannis eruditus; postea multos habuit discipulos, quorum uni, propter duritiam et hebetudinem sensus, Kephæ, id est Petræ, nomen imposuit; ad extremum multa mendacia accusatus, Tiberii judicio, in carcerem est reclusus, et veluti magus detestabilis, furca suspensus; sepultus juxta quemdam aquæductum, et sublatus su-

diversis Judæorum libris excerpsit, auctor pretiosi operis cui titulus est : *Histoire de l'établissement du christianisme, tirée des seuls auteurs juifs et païens, où l'on trouve une preuve solide de la vérité de cette religion*, par M. Bullet, doyen de l'université de Besançon, etc., 2e édit., 1814, in-8°.

(1) L. cit., p. 75-76. — Has ridiculas et aniles superstitiones nunc etiam inter Judæos existere affirmat auctor quidam recens, qui in seminario Nanceiensi professor, Judæos permultos videre et cognoscere potuit. Quasdam et alias superstitiones non minus ineptas, inter Judæos diffusas, dicit; exempli causa, litteram *Aleph*, quæ prima hebraïci alphabeti est, querelas olim ad solium Domini detulisse, quia littera *beth*, quæ secunda est alphabeti, tamen ei præposita fuerit ad primi Genesis verbi initium; Deum autem respondisse se littera *Beth* usum fuisse, quod hæc littera orbem terrarum figurat; sed eam litteræ *aleph* consolationem datam esse, ut hac littera Decalogus inciperet, etc. (Vide Rohrbacher, *Hist. univ. de l'Église cathol.*, XI, p. 498 et 499).

bita inundatione; nec, quamvis Pilati jussu, per duodecim lunas quæsitus esset, unquam inventus; ideo Pilatus edictum fecit ut eum Judæi adorarent (1); quod quidem abnuerunt. Quam absurdæ, quam historiæ et Pilati ipsius indoli contrariæ, illæ sint traditiones, non difficile est episcopis nostris probare. Indeque et multis scripturarum exemplis id colligunt, scilicet, non licere liis lucis cum filiis tenebrarum facere societatem (2).

(1) Hanc Christi historiam legimus in quibusdam traditionum judaicarum locis, quos in gallicam linguam vertit, et in lucem edidit auctor hujusce libri de quo jam mentio facta est : *Histoire de l'établiss. du christ.* (in notis, p. 94, 98, 110, 126, ubi transcripsit locum Agobardi de quo nunc agitur, 130, 164, etc.). Ex omnibus his locis satis superque constat semper Judæos Jesu-Christi vitam et miracula admisisse, sed semper etiam ab illis Christi vitam et miracula fabulis et superstitionibus adulterata fuisse. Ita in his omnibus scriptis legimus historiam Judæi cujusdam Pantheri vel Panderæ, qui pater Christi, vel ut nominant eum, Jesohuæ fuisset. Ita quoque, in iisdem legimus scriptis Jesum quidem miracula effecisse, sed quia tantummodo magiam exercuerat, et didicerat litteras nominis ineffabilis, id est *Schemhamphoras*, quas, ingressus templum, scripserat in pergamento et incluserat in carnem cruris sui. Hoc demum notabimus, quod, cum illis quas exposuit Agobardus superstitionibus, mire congruit, secundum judaicos doctores, Christum non crucifixum sed furco suspensum fuisse. Sic legimus (p. 94; ex Wagenseil telis igneis Satanæ) : « *Pridie festi Paschatos, suspensus fuit Jesus.* » Et in alio loco (p. 120) : « *Ceperunt ergo illum et duxerunt ad suspendendum. Omne vero lignum, vel arbor in quo suspendebatur, statim frangebatur. Ipse quippe per Schemhamphoras adjuraverat omnia ligna, ne susciperent eum. Abierunt itaque, et adduxerunt stipitem unius caulis qui non est de lignis, sed de herbis, et suspenderunt eum super eum.* » Videmus etiam easdem opiniones a Jordano Bruno qui, Romæ, anno 1600, publice rogo impositus est, renovatas fuisse. Quod saltem concludere possumus ex epistola, quam grammaticus Germanus Scioppius, Romæ degens, et qui, ut ipse fatetur, inquisitionis officio interfuerat ubi contra J. Brunum lata est sententia, ad C. Nitterhusium scripsit. Ibi legimus : « *Brunus docebat... Christum non esse Deum, sed fuisse magum insignem, et hominibus illusisse, ac propterea merito suspensum (Italice impiccato), non crucifixum esse; prophetas et apostolos fuisse homines nequam, magos et plerosque suspensos,... etc.* » (Vide Epistolam totam in doctissimis condiscipuli et amici mei A. Debs thesibus : PH. JORDANI BRUNI NOLANI VITA ET PLACITA, 1844.)

(2) Eadem fere verba reperimus in illa epistola quam papa Pius V ad Francos misit, dum arderent bella religionum causa excitata : « Compertum nobis est » nullam esse Satanæ cum filiis lucis communionem; ita inter catholicos quidem » et hæreticos nullam compositionem nisi fictam, fallaciisque plenissimam, fieri » posse, pro certo habemus. » (Cf. Capefigue, *Hist. de la Réforme*, II, p. 490; A. Macé, *Cours d'hist. des temps modernes*, t. II, leç. 39, p. 258).

In illa quoque demonstratione quædam nobis notanda sunt. Sic, exempli causa, post Pauli exemplum qui semper apud Christianos, nunquam apud infideles manere voluerat, adhibet Agobardus et exemplum Petri; sed illud adhibens, quamdam circumspectionem ostendit, affirmando, libros Clementis Romanæ Ecclesiæ pontificis, in quibus Petri itinera et prædicationes continentur, apocryphos esse (1). Et paulo infra, cum illam fautorum Judæorum opinionem frangere conatur, qui eos honorandos patriarcharum causa affirmabant, addit nullum ex illo iis honorem esse debitum, quia, si ita esset, honorandi essent et Agareni, qui, corrupto vocabulo, Sarraceni vocantur, quod ex Abraham eos genus ducere constat (2).

Acrius deinde contra Judæos res prosecutus est Agobardus. Conatus priores illi, de quibus supra mentio facta est, non frustra ceciderant. Quam ineptæ Judæorum fabulæ; quam inania eorum essent mendacia, agnoverant multi, et multi, præsertim inter Judaica mancipia, baptismum postulaverant. Quod iis non poterat abnuere, nec abnuerat, sanctus episcopus. Sed vehementer irati Judæi, questi sunt apud aulam, et Agobardus ipse ad palatium imperatoris iter facere, ut agendi rationem excusaret, coactus est. Quid de illo evenierit itinere; quæ contra Agobardum suscitatae a Judæis fuerint querimoniae, hæc omnia nobis ipse exposuit, in brevissimo, sed pretiosissimo libello cui titulus est (3) : *Consultatio et supplicatio Agobardi episcopi ad procures Palatii, de baptismo Judaicorum mancipiorum*. Sunt illi Palatii procures, ut et ipse indicat Agobardus, Adalhardus, Caroli Martelli nepos

(1) *Ibid.*, p. 85.

(2) *Ibid.*, p. 90.

(3) In edit. Baluzii, p. 98-102.

et Caroli magni patruelis, qui propter Bernardi regis Italiae contra Ludovicum Pium seditiones, cujus partes secutus erat, actus est in exilium, unde, post septem tantummodo annos, rediit, et anno 826, mortuus est (1). Cum autem hæc epistola illi inscripta sit, manifestum est hanc epistolam, non, ut quidam dixere, anno 829, sed ante annum 826, scriptam fuisse. Alius est Wala, frater Adalhardi qui, post ejus obitum et in illius loco, factus est abbas Corbeiensis. Tertius demum Helisachar qui fuit abbas Centulensis monasterii (scil. *saint Riquier*), et Ludovici Pii cancellarius. In illa epistola nobis notum facit Agobardus, se in Palatio indignis habitum fuisse modis, cum, postquam proceribus querelas suas adversus Judæos protulisset, illi ingressi sint ad principem, ipse vero steterit ante ostium, nullamque aliam responsionem obtinuerit, nisi absolutionem discedendi (2). Nec dubito quin inde discesserit Agobardus magna in imperatorem ira percitus, et illam omnino Galliae Christianae auctorum opinionem comprobo: « Atque » hinc forte ortum ejus in Ludovicum odium (3). » Ipse Agobardus docet se recessisse turbatum, iter incertum arripuisse, domum pervenisse confusum, afflictum resedis-
disse. Attamen proceres Palatii, supra dictos, interrogat quid sit faciendum de mancipiis Judæorum Ethnicis. « Quippe qui Judæorum servi inter nos nutriti, audiunt » de fide, vident celebrationem solemnitatum, per hæc

(1) Quem annum Adalhardi morti plures scriptores adsignant. Si vero Baluzio credideris, illa anno DCCCXXIII referenda est. Pretiosam cœterum de Adalhardo notam Baluzius scripsit et legenda multa de eodem testimonia attulit (in notis ad Agob., II, p. 32 et 33).

(2) *Absolutionem discedendi*, id est, licentiam abeundi. Absolvendi enim verbo per eas tempestates utebantur pro eo quod latini dicerent facere potestatem discedendi (Bal. in notis, II, p. 35).

(3) Gall. chris., IV, p. 57, D.—Eadem est sententia R. P. Colonia, quanquam in sua Agobardi operum contra Judæos synopsi, legitimum verumque ordinem perturbavit (*Hist. litt.*, II, p. 110).

» compunguntur ad amorem Christianitatis, et deside-
» rant fieri in corpore Ecclesiae, membra Christi, con-
» fugiuntque ad Ecclesiam, baptismum postulantes. »
Christiana enim religio ad omnium pergebat necessa-
rio manumissionem, quum quotidie doceret omnes
homines, ut et apostolus dixerat, sive divites, sive
servos, creaturas Dei esse. Quod et ipse perfecte in illa
epistola dicit Agobardus: « De qua re ego quidem talem
» teneo rationem: omnem profecto hominem creatu-
» ram Dei esse, et, in unoquoque homine, quamvis
» servo, majorem portionem habere Dominum Deum,
» qui in utero creavit, ad lucem hujus vitae produxit,
» concessam vitam custodivit, sanitatem servavit, quam
» illum qui, viginti aut triginta solidis datis, fruitur
» corporis ejus servitio. » Credit igitur, quod docue-
rant sancti apostoli, servo et domino unum esse Deum
in cœlo (1), atque esse impium et crudele Ethnicum
quemdam ad Christum fugientem repudiare, et illas
audaces voces addit: « Humanæ animæ nullus potest
» esse dominus, nisi conditor. » Et quidem hoc mirum
videri posset, quod religiosus imperator, patris sui
exemplo, contra gentes a Christi nomine alienas arma
moveat, et, victoria potitus, eas subjiciat Christo, so-
cietque religioni, nec tale aliquid iis fieri patiatur qui
inter subjectos desiderant baptismum (2).

(1) ... *Non est Gentilis et Judæus, circumcisio et præputium, Barbarus et Scythæ, servus et liber; sed omnia et in omnibus Christus* (S. Pauli, epist. ad Colos., 3).

(2) Quam prohibitionem explicare tentavit Baluzius. « Malus, inquit, animus » esse poterat in servis illis, qui, ut in libertatem vindicarentur, christianam » fidem amplecti se velle simulabant. » Quædam capitularia, et nonnullas leges affert ad probandum hunc manumissionis modum prohibitum fuisse. Nec dubito quin, ut postea de Normannis et Saxonibus monachus Sangallensis nar-
ravit, hæc paganorum conversio multa secum incommoda invexerit; sed idem credo contra veram Christi sententiam illos egisse qui conversioni infidelium, qualescumque esse possent, impedimenta quædam attulerint; eadem certe erat Agobardi et, reipsa, christiana cogitatio.

Sane difficilis quidam existebat nodus. Manumittendo servos suos, illorum pretium perdebant Judæi. Quod Agobardus, sancta caritate impulsus, prævidet: « Offe-
» rimus, inquit, pretia secundum statuta priorum. » Sic concludit, precando procures ut dicant quid sit faciendum: « Si petentibus baptismum Judæis aut servis
» eorum negamus, timeo damnationem divinam; si
» damus, timeo offensionem humanam, et tam infestas
» læsiones domus nostræ.... Hoc est causa Ecclesiæ,
» ratio fidei, et opus divinum. »

Hæc admiranda monita et præcepta transcribentem me vehementer et penitus movit nostri episcopi caritas. Nihil tamen impetravit; adeo jam Judæi prævalebant! Moxque iterum hoc agitavit in alio libello, quem, multo infra, Baluzius editioni suæ inseruit, sed inconsulte, quamvis eodem loco sit distributus et in præcedenti Papirii Massoni editione, quam Baluzius secutus est, et in manu scripto regiæ bibliothecæ codice, quem, Lugduni, Massonus repererat, quem ipse perlegi, ut supra jam dictum est (1). Huic alii libello titulus est: *Epistola ad procures Palatii contra præceptum impium de Baptismo Judaïcorum mancipiorum* (2). Sunt autem illi procures: *Hilduinus*, tunc sacri Palatii Antistes, id est, Archicapellanus; et idem Corbeiensis monasterii abbas, *Wala*, de quo jam supra aliquid diximus. Primum hoc ille nobis libellus notum facit capitulare quoddam a Ludovico imperatore fuisse editum, ne judaïca mancipia baptismum reciperent, et hujusce legis, ut jam indicatum fuerat, illam rationem fuisse, servos qui baptismum receperant liberos inde fieri. Sed iterum Agobardus hanc

(1) Nec melius est quod D. Bouquet fecit (Scrip. Rer. gall., t. VI), aliquot prioris libelli partes dando (p. 358), et aliquot posterioris (p. 362).

(2) Vide Bal. edit. Agob. oper., I, p. 192-197.

redimendi pretio facultatem exorare cupit, ideoque impetrat ut jam non persecutionibus submittatur, ut nuper evenerat, quum cuidam judaicae feminæ baptismum libens dedisset; probare conatur, multis evangelistarum et apostolorum locis, nihil justius esse episcopis quam Gentiles ab erroribus ad fidem vocare; ita se inter duo versari pericula: si enim Capitulare observet, neglectis ecclesiasticis regulis, Deum offendit; si vero illas regulas sequatur, in se imperatoris iram vertit; denique hoc sibi concessum velit: non quidem ut filios aut servos Judæorum violenter auferat, sed ut venientibus ad fidem, ab infidelibus licentia non negetur (1).

Postremus demum Agobardi contra Judæos libellus exstat, cui hic titulus est: *Epistola exhortatoria ad Nibridium Episcopum Narbonensem, de cavendo convictu et societate Judaica* (2). Multa nobis etiam notanda sunt in illo brevissimo opusculo. Agobardus queritur se non posse sæpius Nibridium ore et voce consultare: « quoniam prohibent interjacentium spatia longinqua » terrarum (3). » Nos paulo infra docet omnes Lugdunensis diœcesis habitatores jam Christianos esse, exceptis admodum Judæis, et nullos jam gentiles esse: adeo rapida fuerat Christianæ religionis propagatio! Postea violentibus verbis contra Judæos exardescit; quædam de suis conatibus memorat quæ jam ex præce-

(1) Parum suæ pristinae sententiæ congruere, sed multo melius judicare, mihi Baluzius videtur, quum in notis suis ad hunc locum Agobardi scripsit (in notis, II, p. 74): « Optimo jure excandescit Agobardus adversus præceptum illud... » in nostra Gallia concilium primum Matisconense servis potestatem fecerat suscipiendi baptismum, etiam invitis dominis. Et Constantinus... Judæis in universum permisit christianam religionem amplecti, vetuitque ne propter hoc facinus quicquam a Judæis inquietudinis vel molestiæ patiatur is qui Christo nomen dederit. »

(2) In Bal. edit., I, p. 102-107.

(3) Lugdunum a Narbone CCXXX M. P. distat (Bal. in notis, II, p. 40).

dentibus scriptis novimus, ac denique indicat se solum, solisque suis viribus, non posse tantum sustinere certamen, et ad unum consilium hortatur Nibridium aliosque episcopos, dicens: « Ad vicinos coëpiscopos » ac fratres cohortationum tuarum munimenta trans-
» mitte, ut pari omnium consensu et labore communi
» tantum hoc malum de Christi Ecclesiis auferatur.
» Impleamus Matris Ecclesiæ gaudium, unum omnes
» dicentes, unum sapientes, unum sentientes. » Quibus certe communibus conatibus episcopi viguere, et hac unanimitate adhuc vigent. Attamen manifeste apparet Ludovicum imperatorem omnibus illis episcopatus Gallici efflagitationibus obstitisse, et libertatem ac privilegia sanxisse Judæorum. Admiramur certe Agobarbi studium, in scribendo eruditionem et præcipue illam suorum commodorum oblivionem, cum offerret, suis impensis, Judæorum mancipia redimere. Sed aliquid quoque magnanimum in Ludovici Pii tolerantia apparet, quamvis certe multo laudabilior erga Judæos hæc tolerantia videretur, si caritate vere christiana, non temporis necessitate, suggesta fuisset (1).

(1) Antequam omnino de scriptis contra Judæos loqui desinamus, addere debemus illa sola Agobardi opuscula quæ indicavimus, de Judaïca quæstione, inter illius operum editiones collocata fuisse. Nec aliud ullum Baluzius, nec ante illum Massonus, nec post eos P. Menestrier et Colonia noverunt. Nullum aliud indicavit D. Bouquet; nullum auctores Gallia Christianæ; nullum demum indicaverant auctores Historiæ litterarum in Gallia, in quarto volumine, ubi Agobardi vitam et opera notaverunt. Sed in ejusdem doctissimi libri volumine quinto (p. 225), cum Flori Lugdunensis diaconi vitam enarrant, ad illud allici videntur ut Agobardo quoddam adscribant opusculum quod Acherius in duodecimo *Spicilegii* volumine (p. 52), sub Flori nomine inseruit, quod Agobardi aut etiam Leidradi, opus esse potius censent. Similia sunt equidem istius opusculi et Agobardi librorum quos exposuimus consilia; cum scriptor hanc ab imperatore veniam impetrat ne quinquaginta et tres Judæi nuper baptizati torqueantur. Sed vidimus has omnium ferme episcoporum hujusce temporis fuisse sententias. Non igitur illud opusculum a Flori scriptis distrahendum esse putamus ut ad Agobardi opera transferatur, nisi forte quorundam mss. codicum fide hæc translatio confirmata sit, quam nulla auctoritas translationem satis confirmare mihi videtur. Hunc enim li-

Aliquid ergo concedendum erat Agobarbo, scilicet ut mancipia Judæorum baptizare ei liceret; sed illud pertinacius negandum, ne Judæi persecutionibus submitterentur.

Nunc ad clarissimam Agobardi vitæ partem pervenimus, et ad illius scripta merito clarissima. Cuilibet enim superstitioni adversatus, barbaras et crudeles sui temporis leges vel consuetudines, validissime in duobus impugnavit opusculis, quæ, inconsulte quidem, separatim Baluzius edidit, quæque rectius in eodem loco breviter, sed satis lucide tamen, exponere tentabimus.

Quorum librorum primo hic titulus est (1): *Liber ad imperatorem, adversus legem Gundobadi, et impia certamina quæ per eam geruntur.*

bellum reperimus neque in illo regiæ Bibliothecæ ms. codice, sub numeris 2853 inscripto, quo Massonus usus erat, neque in illo mss. codice, in quo Baluzio transcribere licuit eos adversus Amalarium libros, quorum, paulo infra, quamdam mentionem faciemus. Hoc solum aliquem inducere posset ut Agobardo, non Floro, illud opusculum ascriberetur, scilicet quod numquam Florus episcopus fuerit, et, vice versa, facile videatur episcopus hic fuisse, qui illud opusculum vel epistolam scripsit. Dicit enim quosdam pueros Judæos ad sacerdotes devenisse ut baptismum reciperent, et addit: « *Quod quum impii sensissent parentes, cæperunt eos furtim et*
» *maxime noctibus ad inferiores provinciæ partes, id est, Arelatem urbem*
» *dirigere, quo magna eorum multitudo tam ex Cabilonense quam ex Mata-*
» *censi (lege MATISCONENSI) et Viennensi civitatibus, translata est. Quod cum*
» *mihi ab eisdem, qui crediderant, Judæis dolenter nuntiatum fuisset, jussi*
» *eos qui residui erant, absque læsione, vel damno aliquo, in præsentiam*
» *meam sub conspectu ecclesiæ deduci, ut si qui inter eos essent qui nostra*
» *desiderarent, pateret eis janua Matris Ecclesiæ, ereptis de manibus im-*
» *piorum. Statim igitur, mirabile dictu! sex pueruli, priusquam ab aliquo*
» *exhortari cæpissent, sacerdotum nostrorum pedibus provoluti, profite-*
» *bantur se velle baptizari, atque ut ad me perducerentur, orabant... Post*
» *vero, et alii numero XLVII qui idem professi sunt, quos omnes sub*
» *conspectu Dei et Ecclesiæ bonis et fidelibus fratribus tradidi instruendos,*
» *et in solemnitate Pascali generalis lavacri celebritate baptizandos et nu-*
» *triendos Domino. Reliquos vero in quibus nihil boni desiderii vel petitio-*
» *nis agnovi, restitui intactos parentibus suis...* » (Veterum aliquot scriptorum, qui in bibliothecis, maxime Benedictorum, latuerant, Spicilegium, t. XII, opera et studio D. Lucæ Acherii, in-4°, 1675, p. 52 53).

(1) In Baluzii edit. I, p. 107-122.— In edit. Pap. Massoni (p. 103-117), illi tantummodo titulus est: *Ejusdem Episcopi ad Imperatorem eundem.*

Quasdam ille libellus quæstiones excitat. Sub illo *Gundobadi legis* titulo illam Agobardus legem significat quæ Burgundiones rexit, ex quo in Gallia, ineunte quinto post Christum sæculo, consederant, non solum usque ad tempus quo, medio ferme sexto sæculo, sub Clodovæi filiorum ditionem redacti sunt, sed et paulo posterius, in quibusdam saltem regionibus, nimirum Lugduni, ut ipse Agobardus docet. Lugdunum enim unum fuerat Burgundionum oppidorum, et firmissimum forsan eorum castellum, ita ut quidam Lugdunenses scriptores crediderint collectionem illam institutorum, et legum veterum, cui et *Gombettæ legis* nomen datum est, redactam fuisse, vel Lugduni, vel in castello quodam a Lugdunensi civitate parum distante. Colonia dicit (1) regum Burgundionum palatium in dextra Araris ripa situm fuisse, non longe ab Ecclesia sancti Joannis. Quod, si esset probatum, illam Judæorum Lugduni potestatem valeret explicare. Namque in illa veteri Lugdunensis civitatis parte vicus adhuc quidam judaïcus nominatur; unde illud colligere possis, ab ipsis Burgundionum regibus Judæos huc adductos et privilegiis firmatos fuisse. Sed aliter sentit P. Menestrier (2) qui, in *Petræ Incisæ Castello* (nunc ferme diruto, et in quo frustra antiquarum rerum amatores nonnullum et Thuani et amici ejus captivitatis vestigium requirunt), existimat regum Burgundionum sedem fuisse positam. Sed utcumque res evenerint, Lugdunensis civitas, post Burgundionum regni eversionem, sub regum Francorum auctoritatem venit. Sed non interiit simul Gundobadi ejusque filii Sigismundi legum auctoritas. Atqui in illis legibus multa inserta

(1) II, p. 51, in margine.

(2) Hist. consulaire ou civile de la ville de Lyon, p. 201.

fuerant, quæ christianæ fidei et legum romanarum humanitati parum consentanea esse videbantur. Quæ omnia magna vi sententiarum exponit Agobardus et firma ratione impugnat.

Primum in Agobardi epistola apparet illa qua semper maximi ingenii homines laboraverunt, unitatis cupiditas. « Unum patrem invocamus, inquit doctus » archiepiscopus, unam sanctificationem quærimus; » unum regnum postulamus; unum nobis panem quotidianum dari precamur. » Additque : « O cœlestis » fraternitas! O sempiterna concordia! O insecabilis » unitas (1)! » Et postea : « Omnes fratres effecti, » unum Patrem Deum invocant, servus et dominus, » pauper et dives, indoctus et eruditus, infirmus et » fortis, humilis operator et sublimis imperator. » Et demum : « Nos omnes habemus unam fidem, unam » spem, unam caritatem, eundem patrem, eundem » Dominum, eundem Deum. » Huic vero unitati obstistere tantam legum diversitatem Agobardus affirmat, qua fit ut, si quinque homines simul ire aut sedere contingat, nulli eorum lex sit communis in rebus transitoriis, cum, interius, in rebus perennibus, una Christi lege teneantur. Ideoque postulat ut in Lugdunensi civitate illa abrogetur lex cui Gundobadi nomen est, lex, ut ait ille, impia, et ab auctore quodam hæretico fideique catholicæ vehementer inimico, promulgata. Hoc præcipue istius legis præceptum absurdum esse demonstrat, ne, si quædam ab aliquo quopiam homine culpa commissa est, ullus alius, nisi legi Gundobadi ipse subjectus, ad testificandum admissus sit; ita ut, quod etiam gravius est, frater pro fratre testimonium perhibere non possit. Quæ omnia, ut

(1) In Bal. edit., I, p. 108-109.

Agobardus ait, non possunt fieri nisi maximo damno illius Christianæ unitatis et concorporationis quam necessariam esse supra demonstrare conatus est. Prosequitur episcopus, et magna vehementia condemnat illas singulares pugnas quas, ut pleræque leges barbarorum, lex Burgundionum præcipiebat, ut innocentia rei vel accusationis veritas manifesta appareret. Christianæ fidei contrarios esse usus illos affirmat, hasque admirandas, verasque et sublimes voces addit :
« Milites Christi subdiderunt in fide mundum Christo,
» sed moriendo, non occidendo. Quando erat publica
» contentio de veritate religionis, cum alii putarent colendam pro Deo creaturam quamlibet, alii docerent
» solum creatorem colendum; illi fuerunt victores qui
» occisi sunt, non qui occiderunt; veritas moriendo declarata est, non occidendo; testes veritatis moriendo creverunt, adsertores autem iniquitatis occidendo perierunt (1). » Quid sublimius ulli unquam homini fides vera inspiravit? Demonstrat postremo, multis Psalmorum et Apostolorum locis, et ipsa Aviti Vienneſis episcopi ad ipsum Gundobadum et filium ejus Sigismundum responsione, hæc certamina contraria esse fidei et Providentiæ. Propter hoc igitur vellet Agobardus legem Burgundionum abrogari, et Lugdunum transferri ad legem Francorum; qua quidem lege non est interpretanda lex Salica, adeo barbara et immanis, sed illa æquiora Caroli Magni et ipsius Ludovici Pii Ca-

(1) *Ibid.*, p. 114. — Hæc omnia non possum transcribere; unum addam tantum. Plerisque nostratum (vel certe pluribus quam velim), illam historiæ legem placere video, ut cui res prospere cesserit, vel penes quem fuerit victoria, cum eo etiam jus stetisse arbitrentur. Quod et Agobardus, in iisdem paginis falsum et impium dogma esse declarat : « Si in hac vita semper innocentes essent victores, et noxii vincerentur, non Pharaon occidisset Josiam, sed Josias Pharaonem; non Johannem Herodes, sed Herodem Johannes. Nec sancta illa civitas Hierusalem temporibus gratiæ... Sarracenis subjiceretur... nec Roma Gothis, paganis et hæreticis simul; nec Italia Longobardis... »

pitularia , ut ex his verbis manifeste apparet : « Utinam
» placeret omnipotenti Deo , ut sub uno piissimo rege
» una omnes regerentur lege , ea ipsa ad quam et ipse
» vivit , et proximi ejus respondent ! Valeret profecto
» multum ad concordiam civitatis Dei , et æquitatem
» populorum (1) ! »

Huic opusculo addam illud , quamvis multum infra
a Baluzio relegatum , quod contra Judicium Dei Ago-
bardus scripsit. Utriusque enim operis eadem est sen-
tentia , et notum est , postquam utrumque ediderit
Archiepiscopus Lugdunensis , hoc edicto imperatoris
sancitum fuisse , ne in posterum lex valeret Gundo-
badi , neque Judicio Dei , vel conflictu armorum , vel
igne , vel aquis , judices ad discernendam veritatem ute-
rentur. Unde fit manifestum primos illos Agobardi co-
natus , adeo pios , justosque , non satis valuisse , illique
fuisse opus novis iterum atque iterum viribus insur-
gere , ut veritas et justitia errorem , consuetudinem ,
moresque barbaros evellerent. Novo huic operi hic est
titulus (2) : *Liber de divinis sententiis digestus , cum bre-
vissimis adnotationibus , contra damnabilem opinionem
putantium divini judicii veritatem igne , vel aquis , vel
conflictu armorum patefieri*. Ut et ipse titulus indicat ,
ille liber nihil aliud fere est quam collectio sanctæ scrip-
turæ sententiarum. Sed ad opinionis suæ demonstra-
tionem , omnes sententias Patrum Apostolorumque so-

(1) *Ibid.*, p. 121. — Quod certamen aut duellum absurdum fuisse et impium
quædam barbarorum leges ipsæ agnoverant. Sic in Longobardorum lege hoc
declaratur : « *Grave et injustum , impium et absurdum , et impossibile vide-
tur esse ut tam grandis causa , sub uno scuto , per pugnam dirimatur.* »
(Longob. leg., lib. II, t. LV, l. 31.—Ap. Muratori. Scriptores rerum Ital., II, pars
secunda.)

(2) In Baluzii edit., I, p. 301-329. — In Pap. Massoni edit., p. 287-292. — Ad
calcem vero (p. 293-314) P. Massonus edidit expositiones aut sententias quas ad
confirmationem suæ opinionis collegerat Agobardus , ita ut duos ex isto libros fe-
cerit. Justius in unum conjunxit Baluzius (adde Bal. notas, II, p. 102).

lenter et magna arte collegit, et in unum quasi corpus Agobardus disposuit. Atqui Agobardo hoc demonstrandi mens est : « Homines vocant iudicium Dei quod Deus » nunquam præcepit, nunquam voluit, nunquam denique sanctorum et quorumlibet fidelium exemplis » introductum monstratur. » Hoc etiam probare vellet, quod est omnino iudicii Dei principio contrarium, solere justos ab iniquis interfici. Deinde dicit non posse cædibus, ferro, vel aqua, occultas et latentes res inveniri. Quod si enim ita esset, deberet quoque inter Catholicos et hæreticos tali examine veritas indagari. Sed tunc, nec sapientia, nec sapientes, neque iudices, neque magistri essent necessarii. Addit futes sæpe illorum certaminum causas esse, pro possessione quadam, pro asino, pro equo, pro porco. Atqui Deus dixit : « Qui » amat patrem aut matrem plus quam me non est me » dignus. » Quanto igitur Deo magis indignus erit, qui plus amaverit terram, vel porcum ! Non in omnibus suis argumentis Agobardum possumus sequi. Hic enim liber, ut diximus, collectio est mera scripturæ sacræ locorum cum paucis commentariis. Duo tantum notanda censeo. Primum observandum est Agobardum, non ratione humana, non sensu communi, non philosophia denique, in illa contentione usum fuisse ; Theologum, non philosophum agit. Sed haud scio an non ita ad propositum celerius certiusque pervenerit. Scriptori enim res ex sententia successit. Capitulare quoddam Ludovici Pii, quod in Baluzii collectione legitur (1), omnes has a barbaris Germanis introductas probationes, videlicet iudicium Dei, sicut et experimenta igni, aqua ferventi aut frigida, prohibuit. Sed revera mores legibus prævalere. In Marculfi enim formulis quas idem Baluzius

(1) Capitularia regum Francorum, auct. Baluzio, I, p. 668.

in lucem edidit, plures reperimus quæ ad illud iudicium Dei attinent, ejusque regulas et, ut ita dicam, leges constituunt (1). Dixerat Imperator in suo Capitulario, cui certe Agobardi conatus magni adjumenti fuerant : « Jubemus ut examen aquæ frigidæ, quod hactenus » faciebant, a missis nostris interdicator, ne ulterius » fiat. » Hoc capitulare, anno 828, publicatum fuisse videtur. Attamen, paucis post annis, Hincmarus, Remorum antistes, ab Hildegario, Meldorum episcopo, ea de re interrogatus, multis iudicium aquæ frigidæ argumentis approbavit. Et magnam quidem Agobardus, nec minorem Ludovicus, libertatem animi ostenderant, cum ille scriptis, hic vero lege, iudicia Dei et probationum diversa genera, anno 828, impugnaverint. Summus enim Pontifex Eugenius II, qui ecclesiam moderatus est, inter annos 824 et 827, anno extremo pontificatus sui, ut cogitant Mabillonius et D. Bouquet (2), id est anno 827, non solum illas barbararum gentium iudicandi formulas approbaverat, sed, quod multo gravius est, regulis quibusdam et præscriptis sanxerat, jubendo probationes ritibus religionis consecrari; sacerdotem, præsentibus illis qui sunt dimicaturi, missam cantare; aquam benedicere; singulis, cum quibusdam quas præcipit vocibus, hanc aquam bibendam dare, et postea osculanda sanctum Evangelium et crucem Christi. Ita Pontifex illud antiquavit quod archiepiscopus Lugdunensis et Imperator ipse damnabile iudicabant. Nullo facto clarius apparet illa Gallicarum Ecclesiarum libertas, quæ postea, et usque ad hodiernum diem, splendide eminuit, cujus et

(1) V. præsertim, capit. R. Fr., II, p. 639.

(2) Apud Mabillonium. — Veter. Anal., I, p. 47. — D. Bouquet, in script. Franc., VI, p. 448 et 449. — Fleury, Hist. eccles., t. X, p. 319 et 325.

quædam alia, persequendo hoc opus, reperiemus exempla (1).

Magnum venerabilemque se præstat ille vir, qui potestate et auctoritate sua tantummodo utitur, ut illos quos gubernat meliores reddat, illosque ad lucem veritatemque revocet. Eo modo certe Agobardus egit. Semper se ostendit superstitionibus vulgi et sui temporis fabulis adversum; et ad humaniores revocans sensus omnium animos, pro certo habebat se religionis veras partes sequi et tueri. Cum enim, quod sæpius evenit, religioni vana falsaque miracula sese immiscuere, verendum est ne, communi odio, vel contemptu, vera et falsa miracula sapientes homines insectentur, ut recte dicit ipse Colonia (2). Sic judicabat Agobardus qui, dum, in mystica oratione, Lugdunensem populum ad fidem exhortaretur, hoc, tanquam præcellens vitæ præceptum, addebat: « Nolite » cogitare inania, nolite desiderare peritura. Ineptas » autem et aniles fabulas devitate; exercete vos ipsos ad » pietatem (3). » Has superstitiones, has falsas sui tem-

(1) In suo doctissimo Glossario mediæ et infimæ latinitatis, Cangius perfecte hæc omnia exposuit (sub verbis: *Ignis*. — *Aqua*. — *Judicium Dei*, et præsertim *Ferrum candens*). Attamen probationes, *igni* et *ferventi aqua*, in legibus Barbarorum solas reperimus, ita ut juste colligi possit alias omnes probationes posteriori ætati referendas esse. Parvi igitur momenti legitimi Agobardi conatus fuere (Cf. Michelet, *Origines du droit français*, p. 340-353; J. D. Meyer, — *Esprit, origine et progrès des institutions judiciaires*; Paris, 1823, t. I, p. 325-348). Duellum in legibus Francorum non admissum fuisse crederet celeberrimus quidam inter nostrates auctor: « On pourrait conclure de la lettre d'Agobard à » Louis le Débonnaire que la preuve par le combat n'était point en usage chez » les Francs, puisque, après avoir remontré à ce prince les abus de la loi de » Gondebaud, il demande qu'on juge en Bourgogne les affaires par la loi des » Francs. » (Montesquieu, *Esprit des lois*, XXVIII, 18). Sed in hoc suo opusculo, nec Ripuariam, nec Salicam legem, non minus, quam erat ipsa lex Gondebadi, absurdas et crudeles, sed humaniores et magis christianas Caroli magni et Ludovici Pii leges, Agobardus invocat, ut jam diximus.

(2) Vide *Hist. litt.*, II, p. 114.

(3) Ex exhortatorio ad plebem sermone de fidei veritate, in Bal. edit., II, p. 7.

poris opiniones, strenue Agobardus impugnavit, non solum in illis contra legem Gundobadi et iudicium Dei opusculis, quæ jam exposuimus, sed in tribus aliis opusculis quæ nobis nunc sunt explananda. Quorum opusculorum duo, unum de *Grandine et Tonitruis*, alterum de quorundam inlusione signorum, ab omnibus approbata sunt. Sed non ita de tertio quod ad magnam illius temporis quæstionem attinet, scilicet cultum imaginum. Opiniones Agobardi de cultu illo vehementer catholici quidam scriptores condemnauerunt. Utraque nota facere conabimur, et primum, ipsam temporum seriem secuti, opusculum de *Grandine et Tonitruis* exponemus (1).

Quidam dixerunt Agobardum, in illo opusculo, contra vanas fictasque opiniones pugnavisse (2). Sed quis has aniles fabulas, in multis adhuc nostræ Galliæ partibus, præsertim apud rusticanam plebem, adhuc exstare ignoret? Quam enim distinctionem reperire possemus, inter illos quos æquales Agobardi *tempestarios* vocabant, et illos quos rusticani nostræ ætatis *sortilegos* et *veneficos* esse credunt? Vigebant quidem illæ superstitiones in agro Lugdunensi, ac in vicinis regionibus, eo impotentius, quod istæ regiones magnis et excelsis montibus cinctæ, duobus fluminibus irrigatæ, subitis ideo et violentibus aeris mutationibus agitentur, seu torrentes

(1) Hoc opusculum inseruit Baluzius in edit., I, p. 145-164. — Illud, primus, doctissimus vir, Lugdunensis bibliothecæ custos, A. Pericaud, eleganter in gallicam linguam transtulit, sub illo titulo : *De la grêle et du tonnerre*, par saint Agobard. — Primum, in Lugdunensi annuaria ephemeride 1837 (XXXIII p.). Sed partim tantummodo, et postea in extenso, latino-gallice, apud Dumoulin, Rouet et Sibuet, (Lugduni, 1841, in-8°, 55 p.) cum notis quibusdam. Huic editioni deest interpretis nomen, quod facile restituunt auctoris amici; utinamque uni eorum illam temeritatem, summa et consueta benignitate, ignoscere velit!

(2) Hoc affirmavit P. Leloyer cujus opinionem accepisse videtur Raynaldus in Ann., VIII, p. 262. — Refutavit, juste equidem, auctor voluminis quarti Historiæ Gall. litt., et multo fortius Agobardus ipse ab initio sui opusculi.

arenas, moxque densissimos imbres, auster rapidus inferat; seu Rhodani torrentis alveum secutus, ex Alpium fastigiis Boreas, media etiam æstiva die, præceps et frigidus irruat. Quibus certe ostentis nulla explicatio, tempore Agobardi, reperiri scientia poterat; quis enim tunc temporis scientia satis pollebat? Sed fortis aliquis et sapiens homo poterat hæc ostenta, seu ratione impugnare, seu divinarum scripturarum auctoritate, naturæ congruentia esse demonstrare; quod tentavit Agobardus (1).

Primum affirmat nullius hominis in potestate esse incantationibus ventos, grandines, aut tempestates excitare, et magna illos, qui hæc credunt, contra Deum mendacia proferre, cum affirment Deum non facere quod solus facere potest, et admirabile valdeque terribile opus Dei Deo auferant, ut hominibus tribuant. Postea illarum falsarum opinionum quasdam exponit et refellere conatur. Sic dicit quosdam, dementia obrutos, et stultitia alienatos, credere quamdam esse regionem, quam dicunt *Magoniam*, ex qua naves veniunt in nubi-
bus; plures etiam, quadam die, detinuisse in vinculis tres viros et unam feminam, quos affirmabant de istis

(1) Illustrissimus philosophiæ historicus, Bruckerus, pauca, et in medio cursu tantum, sed justissima, de Agobardo scripsit: « ... Inter hos fuit Agobardus, » ex Hispania in Galliam Narbonensem traductus (?), et ad sedem Lugdu- » nensem promotus; quem celebrem fecit singularis, quam in errore Felicis Ur- » gelitani detegendo et eradicando posuit, diligentia, studiumque quo filios Lu- » dovici perduelles, Lotharium et Pippinum, persecutus est, ipsi tantum non » exitiale. Scripsit etiam librum *de grandine et tonitruis*, in quo laudando con- » silio, insulsam et execrabilem vulgi superstitionem, quæ tum temporis ob sum- » mam in rebus naturalibus imperitiam, invaluerat, rationibus et theologicis et » physicis jugulavit. Sed et alio specimine ostendit, se ad res naturales paulo » diligentius quam ætas ista solebat, attendisse. Cum enim eo tempore epide- » mica quædam epilepsia aliqua insoliti morbi grassaretur, rogatus à Bartho- » lomæo Narbonensi causam, haud ineleganter de naturalibus ejus rei causis » respondit. » (Jac. Bruckeri, Reg. soc. so. Berol. membri, Hist. critica philoso-
phiæ a Christo nato ad repurgatas usque litteras. Lipsiæ, MDCCXLIII, t. III, p. 629.)

navibus cecidisse, voluisseque illos lapidare, donec, interveniente Archiepiscopo, veritas ipsa, post multam tamen ratiocinationem, vicerit (1). Optime ac sapientissime usque adhuc egit Agobardus; mox vero, suæ forsā ipse causæ nocet, quum prodigia negare audeat, et ipse tamen multa prodigia enarret. Prævidet objectiones quasdam, et plagas Ægypti primus explicare tentat, ne illæ contra ipsum objiciantur. Ille solerter agit; melius tamen crediderim fuisse de istis silere. Sed scrip-

(1) Hunc Agobardi locum multi notaverunt et præcipue P. Colonia, qui aliquot e libro quodam excerpserit, quem etiam a nobis notari res postulat. Cui libro titulus est: *Le comte de Gabalis, ou Entretiens sur les sciences secrètes, renouvelés et augmentés d'une lettre sur ce sujet*; Amsterdam, chez Pierre de Coup, libraire, 1715. Hujus libri auctor esse creditur abbas Montfaucon de Villars; sed hoc in dubium vocavit doctissimus Bayle (Dict. hist. et crit., edit. 1720, t. I, p. 616, note H.). Et illam librorum historiæ quæstionem agitavit Brunet, qui ejus opusculi optimam editionem, quæ anno prodiit 1742, esse dicit. Quam contra assertionem multi docti viri profitentur, inter quos Antonium Pericaud indicare nobis licet, affirmantes incompositam et inquinatam illam editionem esse. Multas enim ille libellus editiones numerat; attamen, quum falsa illa celebritate impulsus, hunc perlegere necessarium crediderim, ineptum illum et omnino ridiculum inveni. Primum in lucem apparuit, anno 1670, nec possum dicere an editio anni 1742 ultima fuerit. Quæ fama probat pessimis libris optimum aliquoties fatum esse. Fatendum est tamen illius libelli famæ et celebritati quosdam occasus utiles fuisse. Regia auctoritate prohibitum fuit illud opusculum; nec ea melior, sæculo nuper elapso, via reperiri poterat, ut quicumque liber ad famam rapide perveniret. Deinde hujus opusculi auctor interfectus est; et multi crediderunt illum sic periisse quia magicæ scientiæ mysteria revelare ausus esset. Denique in illo opusculo quædam reperiuntur ad philosophiam octavi et decimi sæculi omnino consentanea, sales quidam adversus sacerdotes aut monachos, et liberiores facetiæ, ut olim Henricus Stephanus in apologia sua pro Herodoto, ut Rabelaisius quoque, scripserant, ut mox Voltairius scripturus erat. Sylphas, gnomos, salamandros, celebrare vult comes Gabalis, hujusce libelli dialogorum actor; et affirmat eos, quum Pippini et Caroli Magni Capitularia prohibuissent, homines multos ad se evocavisse quibus suas sedes, rempublicam, domos, feminas, administrationem ostendere possent; quandoque illis hæc omnia ostenderent, illos molliter super terram deponere solitos. Ex illis regionibus venisse tres illos viros et eam mulierem quos Lugdunensis plebs ad Agobardum transtulerat, dicit, et addit (facete quidem suo sensu): « *Le bonhomme* Agobard, évêque de » Lyon, qui avait acquis beaucoup d'autorité, *étant moine*, accourut au bruit » déclara ces témoignages absolument faux, et composa son livre. » Satis superque de illo inepto libello diximus; sed res postulabat, quum de Agobardo locuti plerique illum indicaverint auctores (Cf. Bayle, L. C., et Sabathier de Castres, les Trois Siècles de la litt. franç., édit. 1774, t. III, p. 447 et seq.).

turarum testimoniis hoc demonstrare vellet, Deo soli, non hominibus, grandines, tonitrua, imbres creandi potestatem esse; jamque diximus, ab eo Scripturas solas, non rationem, ad opinionem tuendam esse invocatas. Cæterum plurima illic invenies ditandæ historiæ documenta. Sic Agobardus jure dicit multos sui temporis homines, qui hæc portenta extitisse affirmabant, dicere solitos a se auditum esse hæc in certis locis evenisse; sed nullum a se visa illa testari. Cum tamen, quadam die, aliquis affirmaret se tale vidisse portentum, eum ad se archiepiscopus vocavit. Primum affirmavit, verum esse quod dicebat, nominans hominem, tempus et locum; sed demum multis precibus et adjurationibus agitatus, confessus est se, eodem die, præsentem non fuisse. Deinde hoc demonstrare conatur, aliquoties, ut sanctæ Scripturæ docent, Deum quibusdam sanctis hominibus qui hæc precibus exoraverant, imbres, aut tonitrua, aut tempestates excitandi potestatem concessisse. Sed, etiamsi *tempestarii* existerent, hanc non haberent nec possent habere auctoritatem, cum non essent sancti, nec possent aliquid orando impetrare. Dominus enim nihil precibus hominum concedit, nisi quando illæ preces cum fide et corde simplici ad illius solium assurgunt. Et quam istæ opiniones sint ridiculæ, alio quoque modo demonstrat. Aliquando, propter siccitatem, agricolæ seminare non possunt. Si tanta est *tempestariis* potestas, cur ab illis non impetratur ut auras *levaticas*, et imbres immittant? Revera nulli hominum hæc facere, seu in bonam, seu in malam partem, Deus concessit; quia solus est pluviae pater, et solus gelu de cœlo generat. Sed, in fine, Agobardus indicat has opiniones, hanc stultitiam, quibusdam fructuosas esse. Multi enim credebant *tempestarios*, non equidem tempestates immittere posse; sed posse saltem a tempes-

tate defendere habitatores cujusdam loci. Ideoque multi qui decimam sacerdotibus abnuebant, qui nunquam viduis, orphanis, cæterisque indigentibus tribuebant, sponte persolvebant multum de suis frugibus *tempestariis*, quos defensores suos esse affirmabant; hocque pretium statutum erat et *canonicum* appellatum. Hoc, ut inquit Agobardus, inanem seductionem esse et veram sensus diminutionem probat; meritoque dici potest res absurdas a Christianis credi, quales nunquam antea ad credendum potuisset quisquam suadere paganis (1).

Denuo contra illas omnes aniles fabulas, ut eas ipse Agobardus vocat, nervos omnes contendere et argumenta, archiepiscopus noster e re existimavit. Quam ad rem spectat illa epistola cui titulus est: *Epistola ad Bartholomæum episcopum Narbonensem, de quorundam inlusione signorum* (2). Hanc breviter exponemus. Non est maximi momenti illud opusculum, scriptum non modo in nomine Agobardi, sed et Hildegisi et Flori, Lugdunensium sacerdotum. Episcopo Narbonensi mentem firmare et quædam suadere hujusce epistolæ auctores conantur, obstantibus magnis, gravibusque, et, si vulgari opinioni crederetur, contra naturam impedimentis. In diœcesi enim Narbonensi, multi morbo quodam crudeli subitoque laborabant; aliique repente

(1) Illustrissimus Bayle, in libro cui titulus est, *Pensées sur la comète* (n° XCIX), hunc locum Agobardi, seu fortuitu, seu consulto, transtulit: *Une si grande folie s'est emparée déjà du pauvre monde, que les chrétiens se persuadent des absurdités que personne ne pouvait auparavant persuader aux Gentils*. Nec nimia superbia exultare nobis liceret. Agobardus narrat, paucis ante se annis, cum esset boum mortalitas, hanc crevisse opinionem quosdam homines spargere pulveres per campos, montes, prata et fontes. Nonne et aliquid simile, Lutetiæ, in tristibus temporibus, paucis abhinc annis, vidimus? Et multi sunt adhuc homines qui magnam de cœlorum motibus potestatem astronomiæ peritissimis attribuunt. Eorum virorum illustrissimus nuper has opiniones refellere non supervacaneum credidit (Ann. du Bur. des long., 1846).

(2) In edit., Bal., I, p. 197-207.

sibi in corpore exoriri videbant quædam stigmata exustionis, « quasi si sulphur arsisse in locis illis contigisset, » et illud sane mirabile erat ut neminem Agobardus ex his mori cognoverit. Quæ portenta videntes nova arripuerat superstitio. Ad altaria conferebant quæ unusquisque poterat, in auro, in argento, vel in pecoribus. Vana et nulli rationi congruentia hæc esse affirmat Agobardus. Sanctarum scripturarum auctoritate fretus, demonstrat hæc omnia mala, flagella esse Dei, qui homines castigat ut erudiantur et convertantur. Hæc illi firma et honesta conclusio est : « Qui » illa peste percussi, ad Ecclesias concurrunt, et illis » Ecclesiis quidquid possunt, donant, hoc faciunt terroribus decepti, sed perduto meliore consilio. Melius » enim agerent si pauperibus et hospitibus sua erogarent, et ad presbyteros currerent, unguendi oleo, cum » jejuniis et orationibus. Sed quum quidam illo populari terrore utuntur, ut divitias acquirant; quum illi » qui hæc offerant, cupiditati quorundam et avaritiæ famulantur, non exinde honoratur Deus, nec succurritur pauperibus. Reprehensibile est autem res pauperum non pauperibus distribuere. »

Magna sane virtus, ingensque consilium in illo erant qui sic errores reprehendere et in omnibus, etiam in cleris, cupiditatem refrænare audebat. Sed nunc ad aliud pervenimus opusculum quod non omnes approbant, et cui est titulus (1) : *Liber contra eorum superstitiones qui picturis et imaginibus sanctorum, adorationis obsequium deferendum putant*. Gravis erat, et tunc jam antiqua, controversia de imaginibus. Ergo, ut melius illud Agobardi intelligatur opusculum, pauca supra repetam, et de præteritis litibus quas illa quæstio exci-

(1) In Bal., edit., I, p. 221-268.

taverat, aliquid, quam paucissimis verbis, enarrabo.

Orta est illa controversia in oriente, id est, in Constantinopoli civitate. Nec dubitant multi scriptores huic controversiæ illos tam gravis momenti eventus attribuere, quibus Romani episcopi potestatem suam et libertatem confirmarunt; bella quæ pontifices romani contra imperatores Orientis, qui magnam Italiæ partem possidebant, suscitaverunt; postea societatem quam cum Pippino et Carolo magno fecerunt; denique illam solemnem Caroli magni inaugurationem, jam loco imperatorum romanorum regnaturi. Pristinos Christianos ab imaginibus et picturis abhorruisse satis constat (1). Cui quidem rei duplex causa assignatur. Moisaïca lex, ut et hodie exstat inter Mahumeti sectatores, omnino fictas Dei imagines respuebat. Deinde Gentiles usque adeo cultum imaginum extenderant ut, sicuti illustrissimus orator dixit, in toto terrarum orbe, omnis creatura et omnia, excepto Deo, Deus facta essent. Res in contrarium versa est; et Christiani primum fictas imagines et effigies condemnauerant. Attamen re accuratius perspecta, senserunt episcopi periculosum esse illos usus ab radice extirpare, et sicuti multa profana ex idololatrarum ritibus excerpserant, versa ad fidei propagationem, sic et imagines acceperunt, mediam tantum illam viam tenere conati, ut non ad adorationem, sed ad venerationem solum, illæ fidelibus proponerentur (2). Sed et ibi periculi aliquid inerat, præcipue in

(1) Sic in Lactantio legimus: « Nec intelligunt homines ineptissimi, quod si » sentire simulacra et moveri possent, adoratura hominem fuissent a quo sunt » expolita, » (Div. inst., II, 2.) Sic in Illiberensis synodi actis, circa annum 305, prohibitum fuit ne in muris ecclesiarum imagines sanctorum depingerentur (*España sagrada*. — Desmichels, Hist. générale du moyen âge, II, p. 401. — Cf. Gibbon, Hist. de la décadence et de la chute de l'empire rom., c. 49, t. II, p. 346 et seq.).

(2) Sic papa sanctus Gregorius decreta Illiberensis synodi condemnans, juste scribebat indoctis imagines librum esse quemdam in quo officia sua legere cre-

illis regionibus, in quibus exstat præpotens rerum exterarum cultus, ut in Italia et Hispania evenit. Quamobrem multis, etiam ecclesiæ proceribus, e re visum est imagines respuere (1). Non quidem Iconoclastas dico quos Ecclesia condemnavit; non imperatorem orientis Zenonem, qui, sæculo quinto, solium occupavit; aut, octavo sæculo, Leonem tertium; sed et idem odium contra imagines invenimus in regionibus Europæ quæ ad septentrionem vergunt. Sic, regnante Carolo Magno, exeunte octavo sæculo, Francofurtense concilium imagines proscripserat, eo ipso tempore quo Irenæa, Orientis imperatrix, imagines restituebat, ex secundi Nicæni Concilii, quod ipsa convocaverat, decretis (2).

dunt; nec quidem ab iis picturam adorari; sed eos picturam docere, quid sit iis adorandum (ex S. Greg. P. P. epist.—indicavit Desmichels, II, p. 401). Hæc omnia, breviter sed perfecte, exposuit recens et ingeniosus scriptor : « Les diverses » religions se sont prononcées diversement sur la question des images. Elle a été » résolue et devait l'être d'une manière différente, dans le polythéisme païen, » dans le judaïsme et enfin dans le christianisme. Dans le polythéisme, la forme » est inséparable de l'idée : les dieux ont nécessairement un corps... La forme » est inhérente à l'idée, la matière à l'esprit. C'est précisément le contraire » dans le judaïsme. Le Dieu Jehovah est sans forme; aucune image ne peut le » représenter. Toute tentative de représenter la Divinité par une image, de lui » prêter une forme, est une idolâtrie. La mission du peuple Juif est de briser les » idoles, et d'exterminer l'idolâtrie et les idolâtres; le peuple Juif est un peuple » iconoclaste. Le christianisme, supérieur à tous deux, plus large, plus com- » préhensible, admet une solution différente. Son Dieu est bien indépendant de » toute figure; mais il tient à la forme humaine par l'incarnation... Les arts » plastiques, que favorisait si démesurément le polythéisme, et que le judaïsme » anéantissait, sont possibles dans le christianisme, mais avec une certaine » mesure. Le christianisme est toujours entre deux écueils : un retour vers l'ido- » lâtrie (c'est ce qui a lieu en Italie, où la madone d'un village est pour les habi- » tants une véritable divinité); et la destruction de toutes les images, réaction » anti-païenne, qui ramènerait au judaïsme » (J.-J. Ampère, Hist. litt. de la Fr., t. III, p. 45-46.)

(1) Sic præcipue egerat Massiliensis episcopus Serenus, qui altarium imagines evertit et in pulverem contudit.

(2) Solita arte et consueto ingenio hæc omnia perfecte explicavit scriptor illustris, et doctus magister, quem in omnibus semper meis operibus laudandum et admirandum reperio. « Au nom de Charlemagne parurent les fameux livres Carolins contre l'adoration des images. Trois cents évêques condamnèrent, à Francfort, ce que trois cent cinquante évêques venaient d'approuver à Nicée.

Sed diversa amborum conciliorum decreta, in Oriente et in Occidente, huic controversiæ finem, ut satis liquet, imponere non potuerant (1). Mox vehementius illa erupit. Taurinensis enim episcopus, Claudius, solium Ludovico Pio occupante, imagines impugnare, et omnino cultum rerum exterarum diruere tentavit. Concilium apud Lutetiam convocatum fuit, anno 825, et denuo in illo conventu condemnatæ sunt imagines tanquam gentilitatis reliquiæ (2). Multi cre-

» Les hommes de l'Occident, qui luttèrent dans le Nord contre l'idolâtrie païenne, » devaient réprouver les images; ceux de l'Orient, les honorer, en haine des » Arabes, qui les brisaient. » (Michelet, *Hist. de France*, I, p. 347.) Doctissimus abbas Fleury (in *Hist. eccl.*, X, p. 176, 262, 298, etc.), vices hujusce controversiæ, quod saltem ad Orientem attinet, magna eruditione enarravit. Sic videmus Constantinum V, Copronymum, medio octavo sæculo, semper imagines magno odio insectatum esse; sic quoque egisse Leonem Quintum, ineunte sæculo nono; sed hunc imperatorem injuriis, persecutionibus, verberibus, exiliis, usum fuisse adversus episcopos qui veram catholicæ ecclesiæ fidem sequi audebant: Theophylactum scilicet, Michaelum, S. Euthymium, S. Æmilianum, et præcipue S. Theodotum, cujus vitam, et patientiam, et dolores, perfecte exponit auctor ille de quo agitur. Mox vero imperatrix Theodora, Leoni marito superstes, iconoclastarum hæresim deseruit, quamvis, eodem fere tempore, scilicet anno 824, Michael II, Orientis imperator, in epistola quadam ad Ludovicum Pium explicare conetur cur ipse imagines prohibuerit, innuens superstitiones et aniles fabulas quæ inter plebem movebantur, et veram religionem in discrimen adducebant. Nihil ergo certi de imaginibus fuit in Oriente; in occidente vero, et præcipue in Franco-Gallia, stabiliiores opiniones fuere. Mediam semper viam inter decreta secundi concilii Nicæni, quo adorationem imaginibus præceptam fuisse credebant, et decreta concilii a Constantino V convocato, quo imagines conterendas esse statutum fuerat, episcopi Galliæ tenere conati sunt. Sed in illo occasu opiniones Galliæ episcoporum fere semper inflexere adversus imagines, etiam dum summi pontifices secundi concilii Nicæni decreta auctoritate sua confirmarent; quæ tamen dissensiones nusquam commercium, inter pontifices romanos et ecclesiam gallicam, intermittere nec frangere potuerunt (vide Fleury, X, p. 274).

(1) Hanc controversiam enarrarunt Labbe (*Concil. Coll.* VIII et IX); Baronius et Pagius, in *Annalibus*; Natalis Alexander (*Hist. eccles.*, sect. VIII et IX); Maimbourg (*Hist. iconocl.*); Spanheim (*Hist. imaginum restituta*); Basnage (*Hist. des égl. réf.*, II, L. XXIII); Gibbon, c. XLIX; J.-J. Ampère (*Hist. litt.*, III, p. 83 et seq.).

(2) Tres erant de imaginibus opiniones: 1° Illas omnino esse prohibendas et eradendas; quod prædicabant hæretici quibus nomen Iconoclastarum datum est; 2° Illas in ecclesiis accipi posse, sed sine cultu, sine veneratione, sine honore.

dunt scriptores, quamvis hoc non satis constet, Agobardum præcipue illa hujusce concilii decreta inspi-
ravisse et scripsisse. Certum est, saltem, vehementer
ab eo impugnatas fuisse imagines, in opusculo de quo
nunc dicere res a nobis exigit.

Primum, hoc Decalogi præcepto fretus, demonstrare
aggreditur, nullum, nisi Deo, cultum deberi, cum in illo
præcepto Deus ipse hoc dixerit : « Non habebis Deos alie-
» nos... non facies tibi sculptile, nec similitudinem om-
» nium quæ in cœlo sunt, desuper, et quæ versantur in
» aquis, sub terra. Non adorabis ea et non coles. » Postea
in extenso refert commentarium sancti Augustini de his
verbis, sed largiorem forsitan illis, suo commentario,
sensum attribuens, cum in illis suis scriptis Augustinus
hoc tantum affirmet cultum nec angelis, nec sanctis,
sed soli Deo deberi. Sed si cultum condemnat, non item
condemnat honores neque venerationem. Quam eam-
dem distinctionem accuratius patefaciunt alii scriptores
quorum auctoritate fulcitur Agobardus, scilicet Gre-

ut exemplum tantummodo fidelibus, et excitamentum ad meliorem et perfectio-
rem vitam. Hanc Agobardi opinionem fuisse et concilii Parisiensis R. P. Colonia
affirmat (II, p. 118). Ideoque R. P. Sirmundus, in sua conciliorum collectione
(t. VII, p. 1542-1548), nihil ex illius concilii decretis inseruit, præter Iudovici
imperatoris ad papam Eugenium II epistolam. Nec plura dedit P. Labbe qui ta-
men illorum decretorum refutationem, in sex capitulis divisam, expresse scripsit.
Primum hæc decreta in unum collegit, anonymus quidam scriptor, quem multi
Jac. Bongardum esse credunt, qui suam collectionem P. Pithæo dedicavit, et
typis mandavit, Francofurti, anno 1596. Postea in lucem edita sunt a quibus-
dam aliis quos indicant Benedictini monachi in *Historia litterarum Galliæ* (IV,
p. 596). Et rectius forsitan, quam Colonia et alii quidam scriptores, quos trans-
montanos vocamus, congregationis S. Mauri monachi, illam controversiam
æstimarunt, quum, in concilii Parisiensis synopsi, declarent illud concilium me-
diam et prudentem viam tenuisse, refutando tribus argumentis iconoclastas, duo-
decim vero illos qui imaginibus cultum deberi censebant. 3° Hæc vera erat, et est
adhuc, Ecclesiæ doctrina, non esse in imaginibus aliquid divinum nec quamdam
intrinsicam et propriam virtutem, sed illis tamen aliquam deberi veneratio-
nem, quæ ascendit ad eos quorum sunt effigies. Quæ demum opinio prævaluit et
viget.

gorius Magnus, Avitus et præcipue Hieronymus dicens :
« Honoramus reliquias martyrum, ut eum, cujus sunt
» martyres, adoremus. Honoramus servos, ut honores
» servorum redundant ad Dominum. » Fatendum est
certe hanc distinctionem multos populos, etiam nostra
ætate, oblitos esse; et, quamvis Augustinus sapien-
tissime dixerit : « Non martyribus templa, sacerdotia,
» sacra et sacrificia constituimus; quoniam non ipsi,
» sed Deus eorum nobis est Deus, » sæpissime tamen
in quibusdam regionibus, vulgari prævalente supersti-
tione, verus cultus sanctis et angelis tribuitur. In quo
certe multa pericula esse existimo. Sed, in absoluta
imaginum prohibitione, non minora pericula inesse
mihi videntur. Non tantum artes humanas sic prohibitas
dolerem; sed homo non totus est spiritus, et quamvis
certum sit, ut dicit Agobardus, meliorem esse animum,
eminentiorem spiritum, deterius vero corpus et infi-
mam carnem, attamen et hoc verum est, animum, men-
tem, intellectum, visu rerum excitari, et plerisque homi-
nibus inaccessum esse, quanquam forsán sublimiorem,
cultum sine imaginibus et figuris. Hæc est media via
quam Ecclesia tenuit, et, ut mihi videtur, humanæ et in-
fimæ naturæ congruens: imagines non adorandas esse,
sed venerandas et honorandas, ut ad excelsiorem melius
Dei cultum mens excitetur. Quam viam prudentem non
satis tenuisse Agobardum judico, nec miror illud
opusculum sæpe invocatum fuisse a Reformationis sec-
tatoribus. Sed hoc tamen est notandum, illam fuisse,
non Ecclesiæ, etiam nono sæculo, sed hominis cu-
jusdam, aut quorundam illius temporis episcoporum,
privatam opinionem. Et certe, violenter, et contra Ec-
clesiæ ipsius auctoritatem et præcepta, actum fuisset,
si hoc suum consilium Agobardus esset secutus : « Sanc-
» torum imagines... omni genere conterendæ et usque

» ad pulverem sunt eradendæ (1). » Rectius impugnat falsas opiniones, phantasmata humana, ut dicit, superstitiones demum aniles; sed a corporeis rebus nimis vacuum, nec ita patentem omnibus, aut utilem, religionem fieri vellet. Attamen laudabilis hic illi est ardor, et illud opusculum, quamvis vehementiore studio in multis locis peccet, meditandum et legendum esse censeo. Sæpius enim in religione quidam imprudentes homines superstitiones tentant inducere; quos Agobardus docebit sic eos veræ religionis utilitati non servire, sed obesse, cum Christianos a spiritalibus ad carnalia avertant (2).

(1) P. 254.— Deceptum Agobardum infideli versione actorum secundi Nicæni concilii P. Colonia judicat. Agobardus enim sæpissime impugnat opinionem qua imaginibus cultus, quem λατρείαν vocant, daretur; sed hoc absolute concilium Nicænum dixerat: καὶ τὴν κατὰ λατρείαν προσκύνησιν μόνῃ τῇ ὑπερουσίᾳ καὶ ζωαρχειῇ Τριάδι ἀναπέμπω (Conc. Nic., II, act. 3. — Vide Colonia, II, p. 120 in margine.) Et illa definitio verborum προσκυνεῖν et λατρεύειν in evangelista S. Luca eadem est: Προσκυνήσεις Κύριον τὸν Θεὸν σου, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις (S. Lucæ Ev. IV, 8). Inde manifestum est episcopos Occidentis non intellexisse verum sensum concilii Nicæni, neque in concilio Francofurtensi a Carolo Magno convocato, neque in Parisiensi synodo quam convocavit Ludovicus Pius, anno 825. Attamen quædam annorum series elapsa est, antequam papa Joannes VIII, fidelem versionem canonum Nicæni concilii ab Anastasio Bibliothecario publicari jusserit, et ita Græcæ ecclesiæ orthodoxiam, ignorantiamque episcoporum Occidentis, potuerit demonstrare (Cf. Marca, III, 13). — Sed cum imagines sanctorum conterendas et eradendas esse diceret Agobardus, nihil aliud dicebat quam quod præceperant illi libri quos Carolus Magnus colligi jussarat, et quibus ideo *Carolinorum librorum* nomen datum est, in quibus etiam legitur: « Solus Deus colendus, solus adorandus, solus glorificandus est, de quo » per prophetam dicitur: exaltatum est nomen ejus solius. » (Carol. lib., II, 21.) — Semper in Gallicana Ecclesia aliquid imaginibus hostile fuit. Hoc videmus e supradictis exemplis; hoc quoque reperimus in Baluzio. Primum illud Agobardi opusculum annotare incipiens, prudenter dicit: « Instituti mei non est » pronuntiare de arduis hisce quæstionibus. » Mox vero Agobardi opiniones comprobant, cum archiepiscopus Lugdunensis declaret ecclesias soli Deo, et non sanctis, dedicandas esse, et tunc idem addat: « Nostro sæculo receptum est ecclesias dedicari in honore sanctorum. Olim ecclesiæ dedicabantur in honore » Dei, et in eis erant memoriæ martyrum. » Et paulo post: « Indignatur Agobardus, et merito, quod sanctas imagines dicerent, sanctitatem rebus inanimatis tribuentes, et operibus manuum suarum. » (Vide notas ad Agob., II, p. 89 et seq.)

(2) Agobardi opiniones de cultu imaginum diversissime æstimatæ sunt, et ideo (quamvis alia sit causa quam mox dicemus), Lugdunensem archiepiscopum inter

Iisdem temporibus, quædam alia opuscula, sed minoris pretii, Agobardus scripsit, de quibus nunc agendum est. Primum illud indicabo cui titulus est : « *Liber*

sanctos referre multi dubitarunt. Primis Ecclesiæ temporibus, hoc satis erat ut aliquis sanctus judicaretur, ut vox populi, et episcopi auctoritas, vocem plebis confirmans, eum sanctitate dignum declararent. (Colonia II., p. 16). Cardinalis Bellarminus, summorum pontificum auctoritatis custos et defensor, hoc quidem addit fuisse necessarium, etiam illis temporibus, ne contradiceret summus pontifex. Sed tunc sane non ex auctoritate pontificis, sed ex voluntate populi, sanctitas proclamabatur. Quod quidem nos docet cur et quomodo Agobardus inter sanctos relatus sit. Sed ibi aliquot pericula erant, et jure quidem, gravioribus sanctificatio fuit cautionibus circumdata, quamvis et ibi incommoda existere illud factum demonstret, Borromæorum gentem noluisse, Fredericum, qui tanta virtute in Mediolani peste claruerat, inter sanctos referri, quia extra modum sanctificationis sumptus surrexissent. Sed antea multa scandala popularis sanctificatio excitaverat, cum simul vox populi inter sanctos retulisset, et Desiderium Viennensem archiepiscopum, quem Brunechildis interfecerat, et episcopum Lugdunensem Arigium, quem Fredegarius (in chron. 32), illius homicidii auctorem fuisse affirmat. Quamobrem non ab omnibus sancti eorum temporum honorantur, nec etiam inter sanctos referuntur. Quod et evenit de Agobardo. Illum fuisse sanctum Colonia non crederet, et præcipue propter illud de imaginibus opusculum quod supra exposuimus. Eadem est fere P. Menestrier opinio, sed propter aliam causam. Scribebat, anno 1696, dum firmiter et gloriose Ludovicus Magnus sceptrum teneret, et tunc periculosum erat laudare virum qui contra regem bellum excitaverat, vel saltem defenderat. Societatis Jesu presbyteri quasdam similes exposuerant doctrinas, sæculo sexto decimo exeunte; illas oblivione obumbrare conabantur. Sed aliter judicarunt S. Benedicti congregationis monachi. Sic in historia litterarum (t. IV, p. 576), mediam viam inter duo præcipitia Agobardum tenuisse, in opusculo de imaginibus, declarant; et in Gallia christiana (t. IV. p. 57 B), nihil in eodem libro, si bene intelligatur, contra fidem contineri affirmant. Attamen Baronius et Hispani inquisitores hoc opusculum hæreticum esse judicaverunt, primaque Agobardi operum editio, quam Papirius Massonus dederat, censuris Romæ, propter hoc opusculum, notata est. Nec Agobardum inter sanctos retulit Martyrologium romanum (anno 1660 — a R. P. Aug. Lubin editum, ad diem vi junii). Gallicanum Martyrologium quod edidit Andrea du Saussay (1637, in-fol., ad diem vi junii, p. 340) pauca tantummodo de Agobardo dicit : « Celebrat hodie *Lugdunensis ecclesia* felicem depositionem beati Agobardi, insignis sui archiepiscopi et doctoris. » Pauca quoque de Agobardi vita dixere quos Bollandistas vocant, vel melius Godefridus Henschenius qui vitas sanctorum sex primorum junii dierum scripsit; nec clare, seu de sanctitate, seu contra sanctitatem, quidquam affirmat (p. 748-749, Antuerpiæ, 1695). Adrianus Baillet, in sua Sanctorum historia, quæ duodecim voluminibus continetur, et in sexto, id est Junii, volumine (Lutetiæ, 1701, p. 156), nihil affirmat, quamvis utile aliquid fecisse Agobardum declaret, quum in opusculo de imaginibus, populares et ridiculas superstitiones impugnavit. Attamen illius vitam typis italicis scripsit, ita significans eum, in sua opinione, inter secundi ordinis sanctos, id est dubios vel incertos,

contra objectiones Fredegisi abbatis (1). » Quædam nos docet hoc opusculum. Fredegisus, ut videtur, abbas erat sancti Martini Turonensis. Deinde, ex ipsa Agobardi responsione apparet illum abbatem libros scripsisse contra quasdam Agobardi opiniones de Sanctis Scripturis. Sed ibi surgit quædam difficultas. In nullo Agobardi operum quæ Massonus invenit et edidit, nec in ullo eorum quæ melior Baluzii editio continet, nec in illis quatuor manu scriptis codicibus Bibliothecæ regiæ, invenimus opuscula, in quibus Agobardus has opiniones, quas Fredegisus refutare conatur, sustinuisset. Unde concludere possumus quædam saltem Agobardi opera temporibus intercepta ad nos non pervenisse. Postremo in hoc opusculo eandem libertatem, eandem ingenii et cogitationis firmitatem, quam in præcedentibus opusculis, Agobardus ostendit. Demonstrat enim, cuicumque licere verba et voces veteris novique testamenti reprehendere, si male linguæ regulis congruunt, cum ita interpretes potius quam auctores reprehendantur; cum, demum, spiritus sanctus inspirare potuerit sensum, sed non ita inspiraverit verba ipsa, ut sanctus Hieronymus apostolum Paulum disertiores fuisse dixerit, in Hebraica lingua, id est in proprio eloquio, quam in Græca, id est in peregrina lingua.

Aliud, et antèrius forsitan, opusculum invenimus

esse referendum. Breviarium ecclesiæ Lugdunensis Agobardum honoravit, ex ultimis septimi decimi sæculi annis, usque ad primos annos nostri sæculi, quibus cardinalis Fesch, sine dubio eadem qua P. Menestrier ratione impulsus, scilicet odio rebellionis, ex breviario suæ diocesis Agobardi nomen erasit. Sed postquamdam hæsitacionem illud gloriosum nomen, denuo, et immutabile, ut speramus, in breviario Lugdunensi restituit cardinalis de Bonald; quod tamen aliquam excitavit controversiam. (Vide : *Lettre* (de l'abbé Cattet) à l'abbé Roni; Lyon; 1843, in-8°, p. 199. — *Circulaire de M. de Bonald*, 18 novembre 1843, in-4°, p. 21. — Utrumque opusculum, ad fidem tantummodo variæ et latissimæ Antonii Pericaud eruditionis, indicare mihi licet).

(1) In edit Baluzii, I, p. 165-191.

cum hoc titulo : *Ad Bernardum episcopum de privilegio et jure sacerdotii* (1). Multi eorum, qui de Agobardi operibus scripserunt, inter curiosissima hujusce archiepiscopi opuscula illud numeravere. Primum, in illo libro, archiepiscopus, magna et consueta eruditione, probat supremam deberi sacerdotibus reverentiam. Dein fatetur illam reverentiam sacerdotibus sui temporis non esse concessam : « Increbuit consuetudo impia, ut » pene nullus inveniatur anhelans, et quantumcum- » que proficiens ad honores et gloriam temporalem, qui » non domesticum habeat sacerdotem, non cui obediat, » sed a quo incessanter exigat licitam simul atque in- » licitam obedientiam, non solum in divinis officiis, » verum etiam in humanis; ita ut plerique invenian- » tur, qui aut ad mensas ministrent, aut saccata vina » misceant, aut canes ducant, aut caballos, quibus fe- » minæ sedent, regant, aut agellos provideant (2). » Post eam declarationem, cui curiose instare historia debet, Agobardus quædam et laicos et clericos monere aggreditur. Primum quidem Laicos, ut sacerdotes semper venerentur, sive sint diligentes, sive negligentes, sive sint providi, sive torpentes, cum sacramenta tam magna et sancta sint, ut nec bonorum meritis meliorari, nec malorum perversitate possint deteriorari; et hoc demonstrat multis Augustini, Papæ

(1) V. Bal. edit., I, p. 122-145.

(2) L. cit. p. 134. — Hunc locum eleganter in gallicam linguam transtulit ingeniosus auctor cujusdam opusculi de Agobardo, quod hoc tantummodo peccare affirmare audeo, quod nimis breve sit. Post illam versionem sagacissime auctor addit, illis jam temporibus, Ecclesiam a nobilibus, et a rege qui nobilem ordinem fulciebat, oppressam fuisse; et aliquam recte causam, in illo statu, Agobardi contra Ludovicum conatibus reperit, cum doctus sanctusque archiepiscopus vehementer optaret ut ab omni terrestri vinculo, quo magis firma sui que juris vere esset, Ecclesia liberaretur. (Vide : Charpentier de Saint-Priest. — De Agobardo, in Journal de l'Instr. publique; 14 mars 1840.) — Cf. Hundeshagen. — *De Agob. vita et scriptis*, p. 35-37.

Gregorii et Anastasii locis. Sed et episcopos, collegas suos, admonet ne criminosos ad sacerdotium promoveant, nec ignorantia cæcos, quod quidem pejus esse judicat: « Namque, ait ille, sacerdoti et vita et doctrina irreprehensibiles esse debent. Attamen si unum horum defuerit, tolerabilius est illi obedire qui bene docet et reprehensibiliter vivit, quam illi qui et nequiter vivit et quid doceat nescit (1). »

Illius opusculi complementum esse mihi videtur hoc aliud cui titulus est: *Epistola ad clericos et monachos Lugdunenses, de modo regiminis ecclesiastici* (2). Non mihi consilium est, nec debet esse, illas mysticas, parumque humanas, voces reprehendere, quibus Agobardus utitur in illius opusculi initio. Aliquid simile in quibusdam aliis reperimus; parum talia nos excitant; multo utiliores forsitan illorum temporum clericis et laïcis fuere (3). Non dubito quin ita evenerit; sed severiora argumenta et humaniorem ratiocinandi modum prætulerimus. Attamen illum ad finem honestam et utilem tetendisse, hoc præmio, certum est. Multis enim scripturarum locis probare conatur, mysticum quoddam inesse conjugium vel consortium, inter Christum, qui est sponsus, et Ecclesiam, sponsam Christi. Quicumque ergo vel Christum vel Ecclesiam separare tentant, sunt adulteri, cum, ut ipse ait, adulterent verbum Dei, miscendo illi fallacias suas. Additque, quod ad presbyteros quosdam sui temporis attinet, eos jure adulteros vocandos esse, « qui per sacrum ministerium ad honores et divitias temporales pervenire

(1) *Ibid.*, p. 143.

(2) In edit. Bal., I, p. 210-220.

(3) *Unus est sponsus qui habet sponsam... Amici sponsi sunt, qui se videntes et audientes ædificant in amorem et cultum sponsi; filii vero sponsi, et qui ædificant, et qui ædificantur. Unus est agnus, qui habet sponsam, etc.* (p. 211). Quæ a doctis intelligi posse cupio.

» festinant, etiam et illi qui ad honores et divitias sublimari non possunt, et victum aut tegumentum quotidianum ex sacro ministerio adipisci cupiunt, quia non ideo sumptus accipiunt ut prædicent, sed ideo prædicant ut accipiant; nec loquuntur ex sinceritate sicut ex Deo, coram Deo; sed ambulant in astutia, nec abdicant occulta dedecoris, sed amplectuntur (1). » Adulter est quoque, si Agobardo credas, omnis clericus vel monachus qui subditorum corda in suum amorem et propriam laudem convertit; adulter item omnis qui cupit audientes sermonem suum in proprium amorem et propriam laudem convertere et inflammare: nam qui sic ministrat, sibi ministrat, non Domino. In illis contumeliis aliquid tamen inesse periculi poterat. Prævidet hoc Agobardus, ut jam in supra dicto opusculo præviderat. Non est perdita fidelis ovis quæ prudenter tolerat pravum pastorem; sed cuncti pastores tentare et conari debent ut, ab omni voluptate et lucri cupiditate liberi, hanc Sponsi et Sponsæ, Christi et Ecclesiæ, conjunctionem firmiter teneant et in perpetuum consolident.

Aliquid jam simile monuerat in præcedenti epistola ad Matfredum procerem palatii (2). Attamen ibi ad superiorem regionem surrexerat; nec tantum arguens pravitatem, injustitiam, impietatem civitatis Lugdunensis, affirmaverat illorum vitiorum causas ibi esse, quod hæc vitia Palatium ipsum tueatur ac defendat, illudque a nemine ignorari. « Namque, ait, unusquisque dicit: si querela de me ad Palatium venerit, causa ad causidicos dirigetur. Illic inveniam parentes

(1) *Ibid.*, p. 217.

(2) In edit. Bal., I, p. 207-210. — Hic, et in aliis multis locis, verbis quibus Agobardus usus erat, utimur. Multa parum latina videri possunt; latinitati noni sæculi hæc assignanda esse jam monuimus lectorem.

» vel amicos plures, per quos indubitanter fiet ut re-
» galem offensionem nullam incurram, quia donum
» absconditum extinguet iras, et is qui timendus est,
» aliis interpositis, non videbit insipientias nostras. »
Sed omnes illas perturbationes, utriusque generis,
inter Cleros vel inter laicos, vehementius et extensius
reprimere conatur in illo alio opusculo : *De dispensa-
tione ecclesiasticarum rerum*, quod nunc nobis exponere
in animo est (1).

Hic liber epistola est, sed ad virum quemdam cujus
nomen abest, quamvis clare appareat eum episcopum
fuisse, cum verbis *fidelis* et *veneranda dilectio*, nec
non *fraternitas vestra*, Agobardus utatur. Illud quoque
animadvertemus hoc opusculum antea forsitan fuisse
scriptum quam illa de quibus actum est. Namque
de Attiniacensi conventu quædam dicit; quem con-
ventum convocatum fuisse, anno DCCCXXII, mense
Augusto, Eginhardus et auctor anonymus vitæ Ludo-
vici Pii tradiderunt. Correctioni igitur, nec nunc pri-
mum indicatum, in Agobardi opusculorum dispositione,
locum esse existimo (2). Quod si opusculum ipsum ag-
grediamur, multa reperiemus admiratione dignissima.
Duo ibi capita tractantur, vel potius contra duas partes
dirigitur opusculum, laicos scilicet et Cleros. Nollet
Agobardus laicis licere, ac ne vacare quidem, thesauros,
divitias, bona, quæ a Regibus, episcopis, ceterisque

(1) In Bal. edit., I, p. 268-300.

(2) Aliquam Agobardi operum editionem novam vel, quod esset melius, inte-
gram versionem dare aggressuro, hunc commendandum ordinem esse censeo,
quem indicat Gallia Christiana (IV, p. 58, A et B).—Ad annum 823, opusculum
de dispensatione rerum ecclesiasticarum.—825, *de imaginibus*.—828 et 829,
quædam opuscula contra Judæos.—In eodem ordine, quem ipsa facta demons-
trant, posita sunt opuscula politica. — Vide quoque Hundeshagen, qui, factis
temporis magis quam ipsius Agobardi vitæ intentus, hæc omnia, scilicet rebel-
lionem Bernardi et imperatoris pœnitentiam, docte et clare exposuit (p. 30-34).

quibuslibet, Ecclesiis concessa sunt, usurpare, et propterea conatus quibus jam enixus est memorat, non ad perturbationem imperii, ut quidam dixere, sed ad stabiliorem canonum reverentiam. Deinde multis veteris testamenti locis, demonstrare aggreditur, sacra esse bona quæ sacerdotibus concessa sint. Sed ibi quorundam prævidet objectiones : hæc loca sunt aliarum rerum figuræ, nec per hæc contentio potest finiri. Quod nos docet magnam tunc, in quibusdam saltem hujusce sæculi, cogitandi et loquendi libertatem fuisse, cum ita scripturas interpretari auderent. Illis respondet Agobardus magnam et quotidianam esse veteris testamenti auctoritatem, cum ex illo hoc patres præcipue docuerint « non posse quemquam ad sacerdotium promoveri, si viduam, vel repudiatam, sive meretricem, » et ut compendiosius dicam, non virginem in conjugium sumpserit. » Unde manifeste apparet tunc etiam, scilicet nono sæculo, sacerdotibus licuisse, quibusdam saltem conditionibus, uxorem ducere, necdum illis vitæ cælibis legem fuisse impositam. Hanc sanctitatem locorum et bonorum Ecclesiæ inviolabilem esse demonstrat auctoritate veteris novique Testamenti, postea patrum, et conciliorum, et canonum, multis locis, quamvis fateatur quosdam esse qui canones Gallicanos non recipiendos esse putent, eo quod legati Romani, vel imperatoris, eorum constitutioni non interfuerint. Nec eam controversiam aggreditur, quæ certe nos multa de pristina Ecclesiæ disciplina docuisset. Canones seponit, plura argumenta in patrum ipsorum scriptis inveniens. Ex omnibus illis locis, ex omni hac disputatione illud colligit, res ecclesiasticas, res etiam pauperum esse; et si Deus præcepit ne quis concupiscat uxorem, domum, agrum, servum, ancillam, bovem, asinum proximi sui, multo minus cuiquam licere con-

eupiscere et furari, quæ Ecclesiæ consecrata sint ad sustentationem pauperum. Sed in hoc opusculo firmior, et vehementior forsitan, objurgatio est contra Cleros quam contra laicos. Si enim laici furari et possidere bona Ecclesiastica conantur, ex illa forsitan causa hæc mala eveniunt, quod episcopi, abbates et quilibet Cleri aliud faciunt de supra dictis sacris rebus, quam quod faciendum est, aut aliter eas, quam a Deo et sanctis patribus ac rectoribus constitutum est, tractant (1). Ad-
ditque : « Cum inique perversus pastor familiam eccle-
» siasticam opprimit, et indigne rebus Deo sacratis
» abutitur, cumque statum et inlicitos appetitus suos
» ad jactantiam pompasque mendacii exornat, immo
» deturpat, non sola Ecclesia, cui ipse præest, sed et
» omnes qui morum illius fœditatem cognoscunt, ad
» murmurationem derogationemque contra ejusmodi
» rectorem excitantur. » — Quid de illis sacerdotibus dicendum qui convivia splendida de sacris rebus, quibus pauperes consolari debuerant, faciunt? Qui epulantur cum divitibus, gaudentes, ridentes, satiantes præterea et inebriantes histriones, mimos, turpissimosque et vanissimos jocularis, cum pauperes Ecclesiæ fame discruciatu intereant?

Ut hanc secundam Agobardi vitæ partem perficiamus, nobis notanda est brevis illa exhortatio ad populum de qua jam supra aliquid dictum est. Illud opusculum simplex est sermo *de fidei veritate* (2); sed non vulgaris ille sermo, et multa etiam in illo reperimus quæ superiorem Agobardi mentem et ingenii firmitatem demonstrant. Jam supra hunc indicavimus locum : « Spi-

(1) *Ibid.*, p. 298.

(2) Bal. edit. II, p. 5-42. — Huic opusculo sic titulum dederat Pap. Massonus : *Agobardi sermo de Trinitate, et separatim de secunda persona; de ipsius unitate cum Ecclesia, de meritis operum de Antichristo* (p. 315).

» ritus Sanctus auferet se a cogitationibus quæ sunt
» sine intellectu. Et ideo nolite cogitare inania, nolite
» desiderare peritura; ineptas autem et aniles fabulas
» devitate, exercete vos ipsos ad pietatem. » Quem et
alium addere locum possumus quo clarius etiam perci-
pitur Agobardum, non scientiam, quasi fidei adver-
sam, repulisse, sed illam, contra, vocavisse quasi
adjumentum fidei : « Vos... ministrare in fide vestra
» virtutem, in virtute autem scientiam. Si enim me-
» ditando de fide vestra et spe, crescitis in scientia et
» cognitione Dei, non vacui nec sine fructu vivitis. »
Postea apostolorum, conciliique primi Nicæni symbo-
lum explicat, cum additione illa concilii quarti Toletani,
quam acceperat, post quosdam annos, Aquisgrani
concilium, id est, *filioque* (1) : « Processionem, inquit,
» Spiritus Sancti nihil fuit quod præcederet... Spiritum
» sanctum confitemur vivificantem, ex Patre et Filio
» procedentem. » Nec minus clare Arianæ doctrinas re-
pellit, verbum illud Ὁμοούσιος de Filio, accipiens et sus-
tinens, quod primum Nicænum concilium acceperat et
promulgaverat. Ita fidei catholicæ firmiter adhæret
et clare dicit omnibus adhærendum esse : « Namque
» fides et spes Catholicæ Ecclesiæ, columna et firma-
» mentum veritatis, in lege et prophetis, psalmis et
» hymnis, prædicata fuit, per apostolos evangelizata,
» per martyres testificata, per doctores exposita. Quid-
» quid huic fidei contrarium invenitur, et quæque
» dissona et discrepantia, inepta sunt, et profana,
» atque inaniloquia, quæ multum proficiunt ad impie-
» tatem. » Quædam tamen vidimus Agobardi opuscula
parum huic doctrinæ consentanea fuisse. Sed ex illa

(1) Quartum Toletanum concilium anno 653; concilium vero Aquisgrani primis noni sæculi annis refertur.

declaratione consequitur saltem, mente semper et consilio, revera eum catholicum fuisse, etiam cum aliquot sustineret et defenderet doctrinas quas Ecclesia, aut clare reprehenderat, aut saltem non acceperat. Recta certe et vasta Agobardo mens erat. Si quando erravit (et quis posset hos errores in dubium revocare?), sane ex bona fide erravit; si quid mali fecit, et certe multorum malorum aut causa aut particeps fuit, credere licet, etiam in istis casibus, illi nec recta proposita nec mentis sinceritatem defuisse. Hoc profitendum forsitan nobis erat, ad tertiam accedentibus Agobardi vitæ partem, in qua bella civilia, seditiones, ultroque dixerim, parricidia, exemplo, exhortatione, auctoritate sua demum, et scriptis suis defenderit.

PARS TERTIA.

DE AGOBARDI VITA ET OPERIBUS, EX QUO BELLA INTER LUDOVICUM PIUM ET FILIOS EJUS EXARSERE, USQUE AD MORTEM ARCHIEPISCOPI. — ANN. 833. — 840.

Quo facilius illa Agobardi vitæ pars intelligatur, aliquid nobis est dicendum de iis rerum vicibus quæ Caroli magni imperium in præceps impulerunt. Carolo Magno tres fuisse filios nemo nescit, inter quos imperium suum, anno 806, partitus erat. Sed duo ex illis ante ipsum mortui sunt; unusque, Ludovicus Pius, jam rex Aquitaniæ, et imperatoriæ dignitatis jam cum patre particeps, patri suo superfuit. Solus ergo, ab anno 814, quo mortuus est Carolus Magnus, regnum et imperium obtinuit. Qui quidem pio admodum benignissimoque ingenio inclaruit, et jam, ante hoc tempus, inclaruerat (1), sed « ipsi deerant liberæ voluntatis in agendo » virtus, et constantia, necnon mentis pernecessaria » illa facultas, qua is qui tam vastum imperium regit, » cuncta sagaciter perspicere et hominum ingenia explorare debet. » Galliam totam, adeo jam et natura et populis diversam, Italiam, Hispaniam, Germaniamque fere totam, post multa prælia, sub una domina-

(1) Mitis animus, mentis lenitas, sensus christiani, Ludovico Pio inerant; sed non est dubium quin illæ virtutes immaturæ fuerint. Tanta præterea illi caritas fuit, ut mox illi nihil, præter benedictionem, dare licuerit. (Cf. Astron., 7. — Theganum. In script. vi, p. 79 et 90. — Michelet. I, p. 356. — Hundeshagen, p. 21 et seq.)

tione redegerat, et tenuerat, Carolus Magnus (1). Sed fræni impatientes libertatem suam redipiscendi ardore unaquæque illarum gentium flagrabat; nec satis mihi liquet utrum firmissima ipsa Caroli Magni manus sub eadem ditione illas continere diu valuisset. Quid exinde, regnante benigno, sed imbelli principe, contingere necesse fuerit, facile intelligitur (2). Deinde multæ secundariæ et fortuitæ causæ concurrerunt. Nimia pietate imperator pulsus, ab initio regni sui, omnem auctoritatem inter clericorum manus, ut ita dicam, abdica-
verat. In Palatio, in diœcesibus suis, in electionibus, regnavit ordo Ecclesiasticus; et ille mox firmiore adhuc potentia et magis absoluto jure uti, ut sæpe et infauste evenit, aggressus est, ita ut ipse imperator, sed tardius, intelligere potuerit, non se clericis, ut jus erat saltem pro illis quæ ad temporalia attinent, sed sibi clericos leges imponere (3).

(1) Complectebatur Caroli Magni regnum, illo mortuo, quæ nunc vocatur Franco-Galliam, Belgiam et Bataviam, Germaniam usque ad Albim, Salam et Danubium porrectam, Pannoniæ ad Raabim usque tractum, universam usque ad Beneventum Italiam, totam denique quæ hodie est Helvetiam, et Hispaniæ partem Iberum fluvium et Pyrenæos montes interjacentem. Omnes quæ hasce terras amplo spatio distentas incolebant gentes... immensam regni molem efficiebant, animi indole et moribus plane inter se diversæ, et priori tempore adeo sibi inimicæ. Carolus... singulas imperii partes... conjungere et inter se conciliare, qua ingenii erat magnitudine, studebat... Ita tamen omni studio... efficere non valuit, ut quæ inter se quam maxime differebant, istæ penitus coalescerent gentes." (Hundeshagen, de Agob. v. et sc., p. 10.)

(2) « Carolus ipse bene videtur intellexisse, regnum tam amplum et e partibus » diversis compositum, sub unius regis, quamvis severissimi, imperio, haud diu » posse sustentari, sed serius ocus esse dilapsurum. Id saltem in animo ei fuisse » videtur, quum, a. 806, imperium inter Carolum, Pippinum et Ludovicum fi- » lios, ita divisum vellet, ut singuli filii singulas regni æqualiter divisi partes, in » quibus gentes maxime inter se similes conjunctæ erant, regnarent; nec quisque » filiorum in regno a fratre penderet, excepto honoris principatu, qui isti filio » tribueretur, cui imperatoria dignitas esset addicta; quæ vero consilia matura » Caroli et Pippini morte irrita facta sunt. » (Hundeshagen, p. 11.)

(3) Illa auctoritas ordinis ecclesiastici ex illo præcipue procedit quod Pippinus solum, non, ut solitum erat, ab optimatibus neque populo Francorum obtinuerit, sed regia dignitas ab ipso injuste usurpata, primum a Bonifacio, mox ipsa ponti-

Tunc, post aliquot annos, omnibus illis ambagibus remedium quærens, Caroli Magni ipsius exemplum imitari statuit, ideoque imperium, quod totum et integrum suus ipsi pater tradiderat, in quatuor partes, anno 817, sic divisit: Lotharius, filiorum natu major in imperatoriæ majestatis consortium adscitus est; sed nullam illi partem imperii gubernandam imperator et pater dedit. Aliter de aliis suis filiis statutum est: Aquitaniam regendam tradidit secundo filio Pippino; tertio, Ludovico cui postea Germanico cognomen est datum, Bavariæ regnum transtulit. Denique Bernardo, suo nepoti, nato ex Pippino fratre Ludovici, Italiam reliquit (1). Nulli illorum principum, sine auctoritate

ficis romani unctione, confirmata fuerit. Sic quoque Carolus Magnus imperatoriam dignitatem ab ipso pontifice accepit. Attamen, quamdiu regnavit Carolus Magnus, cleros et sacerdotes, et episcopos, semper imperatoris voluntati submissos videmus, etiam in rebus ecclesiasticis. Sic legere licet in fine actorum synodi Arelatensis: « Hæc igitur sub brevitate, quæ emendatione digna perspeximus » quam brevissime enotavimus, et domino imperatori præsentanda decrevimus, » noscentes ejus clementiam, ut, si quid hic minus est, ejus prudentia suppleatur, » *si quid secus quam se ratio habet, ejus judicio emendetur*; si quid rationaliter taxatum est, ejus adjutorio, divina opitulante clementia, proficiatur. » Submissius adhuc ad Carolum scribebat Turonensis synodus: « Hæc nos in » conventu nostro ita ventilavimus; sed quomodo deinceps piissimo principi » nostro de his agendum placebit, nos fideles ejus famuli, libenti animo, ad nuntium et voluntatem ejus parati sumus. » (Harduin. — Concil. — iv, p. 1006 et 1030. — Hundeshagen, p. 19, n° 26.)

(1) Cuicumque scriptori hæc semper inclinatio fuit, ut magnum pretium adsignet, his rebus quas a se inventas arbitratur. Sed hanc propensionem intelligentes, non ideo injustis aggressionibus ignoscimus, adversus illos qui, antea, pretium minus tribuerant documentis quæ scriptor quidam largius explicare potuit. Exinde nobis ineptæ et injustæ videntur abbatis Rohrbacher aggressiones adversus quosdam nostræ ætatis et celeberrimos scriptores, quod parum explicare tentaverint illam divisionem imperii inter filios Ludovici imperatoris, quam indicavimus supra. Primum hoc notandum est; hanc divisionis chartulam parum ignotam esse, cum cuilibet eam legere liceat, seu in magna collectione Capitulariorum quam Baluzius edidit, seu in Scriptoribus rerum francicarum quos ediderunt sancti Benedicti monachi; secundo, hoc non obliviscamur hanc divisionem non permanisse, cum, anno proximo, altera divisio necessaria fuerit. (Vide Rohrbacher. Hist. univ. de l'Égl. cath. xi, p. 403-409.) — Hæc omnia, multo melius et æquiore animo exposuit Hundeshagen (p. 25 et seq.). Illam præcipue quæstionem, et magni sane momenti, agitavit, an Chartula divisionis a pontifice romano suscripta fuerit.

patris et fratris imperatorum, secundum capitularium quod illam divisionem constituerat, seu bellum facere, seu foedus inire, seu civitatem aut pagum alienare licebat. Non diu tamen illa constitutio et divisio permanere; mox Bernardus, rex Italiæ, questus est sibi mediocriorem auctoritatem concessam fuisse, et arma cepit. Quid ex illo bello evenerit, nemo nescit; victus captusque Bernardus horrendo supplicio afflictus est; namque oculi illi effossi sunt, et ita quidem atrociter, ut, post triduum, Bernardus e vita excesserit. Tunc altera regni divisio necessaria visa est: Lotharius, jam imperatoriæ dignitatis particeps, Italiam adeptus est, ita ut deinceps tria, in imperio Caroli magni, regna extiterint, scilicet Italiæ, Aquitaniæ et Baviariæ.

Hoc, anno 818, evenerat, et per quosdam annos stare hæc divisio potuit. Attamen jam Ludovicus imperator quasdam in se molestias excitaverat. Etenim, anno 819, cum defuncta esset Irmengarda imperatrix, uxorem duxerat Boariam Juditham, doctam scilicet et ingenio menteque clarissimam (1), sed auctoritatem divitiasque parandi avidam, nec moribus asperam. Illa enim secum in palatium adduxerat Bernardum, Aquitanum, Gothiæ ducem, quem præpotentem fecit Ludovicus, quamvis omnes eum imperatricis amatorem esse dicerent, ita ut, cum natus esset, anno 823, Carolus Calvus, eum Bernardi esse filium fama fuerit. Jamque, in concilio, vel potius in una earum concionum quas instituerat Carolus Magnus, imperator, sponte sua, se ipsum abjecerat, confessus se peccavisse contra Bernardum Italiæ regem, quem morte affecerat, et contra Adalhardum Walamque, Bernardi fautores, quos,

(1) *Pulchra nimis et sapientiæ floribus optime instructa* (Ann. Met. in Script. Fr., VI, p. 212). *In divinis et liberalibus studiis, ut tuæ eruditionis cognovi facundiam, obstupui* (Rabani Fuldensis epist., *Ibid.*, p. 355).

quamvis proximi sibi essent, in exilium miserat (1). Quas ob causas jam effervescebant animi; nondum tamen seditio erupit, quamvis quædam alia facta indignationem majorem excitassent. Jam in præcedenti Agobardi vitæ parte, aliquid diximus de potestate Judæorum in civitate Lugdunensi; indicavimus quomodo Agobardus frustra ad imperatorem ipsum proceresque Palatii, de insolentia Judæorum, scripserit; et demum quam male in aula habitus fuerit. Sed illi questus proprii forsán Agobardo aut Lugdunensibus erant; hæc gravior mox injuria extitit. Anno 829, in conventu Wormatiæ habito, Ludovicus imperator novam ex imperio partem distribuit, quam, sub nomine Alemanniæ, ultimo filiorum suorum, Carolo Calvo, gubernandam tradidit. Hoc beneficium illi concessum filio, quem jam fratres sui oderant, eos ad seditionem palam excitavit; quumque, anno sequenti, id est 830, bellum in Britannia exarsisset, exercitusque suos convocari Ludovicus jussisset, abnuerunt filii imperatoris vires suas colligere, palamque contra patrem arma cepere. Non diu tamen hæc prima seditio perstitit. Bernardus et Juditha ex aula profugerunt, et imperator, bene tunc et primum forsán consulens, conventum totius populi fieri voluit, non in Gallia; namque Gallia, ut aliæ imperii partes, libertatem assequi volebat, et ita dividi imperium cupiebat; sed in Germanica urbe, Neomagi vel Novio-

(1) Anno 822, in palatio Attiniaco, « convocatis ad concilium episcopis, abbatibus, spiritalibusque viris, nec non et regni sui proceribus, primo quidem »
» fratribus reconciliari studuit, quos invitos attondi fecerat, deinde omnibus quibus aliquid læsuræ intulisse videbatur. Post hæc autem, palam se errasse confessus est, et imitatus Theodosii imperatoris exemplum, pœnitentiam spontaneam suscepit, tam de his, quam quæ adversus Bernardum nepotem gesserat proprium; et corrigens si quid talium vel a se, vel a patre suo, gestum reperire alicubi potuit, eleemosynarum etiam largitione plurimarum, sed et servorum Christi orationum instantia... divinitatem sibi placare curabat. » (Astr. vel Ann. Lud. Pii vita, anno 822; Ap. script. rer. Fr., VI).

magi, scilicet quia tunc Occidentalis imperii caput Germania erat, et ita illius regionis intererat unum imperium stare (1). Teutonica factio Gallicam factionem vicit; a concione enim condemnata fuit filiorum Ludovici seditio, et omnis imperatori restituta auctoritas (2). Quam plenam et integram per tres annos servavit; sed, anno 833, novi et graviores erupere tumultus, inter quos Agobardus magnas partes egit. Ideo nobis enarrandi sunt, non toti quidem, sed quantum ad Agobardi vitam, et scriptorum ejus cognitionem, pertinent.

Quinque in illo rerum articulo scripta Agobardus edidit, quorum primo titulus est : *De divisione imperii Francorum inter filios Ludovici imperatoris, Agobardi flebilis epistola* (3). Humilem se reverentissimumque adhuc præstat Agobardus in illa epistola, ad ipsum imperatorem missa. Primum declarat se non posse, sine maximo dolore, videre pericula quæ imperatori imminet, ideoque sibi justum et necessarium esse quid prævideat, quid timeat, regem admonere. Deinde diversas imperii partitiones enarrat, quas et paulo supra memoravimus, addens tamen illud, quod ostendit quomodo semper se sacerdotali potestati submiserit Ludovicus : « Romam misistis a summo Pontifice gesta ves-

(1) « Sub Auctumnum in loco quodam Franciæ, ut mos fuit antiquus, conventus habendus erat, qui, ut Noviomagi convocaretur, Ludovicus, diffidens Francis et magis credens Germanis, clandestinis studiis effecit. » (Hundeshagen, p. 63.) Perfecte, ut jam diximus, quæ ad hujusce temporis historiam attinent, scriptor ille enarrat; sed hæc omnia, magis ad cognitionem historiæ generalis spectare, quam ad ipsam Agobardi vitam, facile quisque intelligit. Hoc in opusculo, principali semper cedit accessio.

(2) Major fuit etiam auctoritas Ludovici. Lotharius enim imperatoria dignitate, et imperii cum patre societate, privatus est; Italia ipsi permissa, ea tamen conditione, ut sine patris consensu nihil, quod alicujus esset momenti, se facturum esse polliceretur (*Ibid.*, p. 64).

(3) In edit. Bal., II, p. 42-47. — Addamus nullum huic opusculo in regio codice titulum esse. Hic a Massono inventus et a Baluzio retentus est, ut ipse admoveat (in notis, p. 108).

» tra probanda et firmanda (1). » Nec hoc reprehendit Agobardus, sed acerrime vitio vertit mutationes quas imperator fecit in illis divisionibus, additque propter eas multam esse inter homines murmurationem, tristitiam, detractionemque. Quam epistolam, anno 833 scriptam, fatemur ultro remissam, moderatam, laudabilemque esse. Sed non illam honorandam rectamque viam semper tenuit Agobardus, et cum illa, quam praeviderat, seditio erupit, ipse seditionis particeps fuit, illique suum adjumentum, suasque vires attulit.

Lotharius enim, Ludovicus, Pippinusque, simul arma ceperunt, et quum imprudenter declarasset Imperator Pippinum, Aquitaniæ regem, orbandum esse regno suo, quod Carolo Calvo daretur, vehementius seditio exarsit. Multis enim jam abhinc annis, suum fratrem, natu minimum, odio et calumniis persecuti erant. Tunc ad imperatorem, prima tantum specie, re ipsa vero ad publicum, epistolam scripsit Agobardus : *De comparatione utriusque regiminis, Ecclesiastici et politici, et in quibus Ecclesiæ dignitas præfulgeat imperiorum majestati* (2). Quod opusculum valde spectabile judico : primum, in illo clarissime indicantur consilia ordinis

(1) Semper et infelicitè, sine dubio, ecclesiasticæ auctoritati submissus fuit Ludovicus. Attamen non satis constat, in illo occasu, tam gravi, etiam eum huic auctoritati cecidisse. Quod pontifex romanus chartam divisionis suscripserit, nullus scriptor coætaneus refert. Solus anonymus, ad annum 821, narrat quosdam Paschalis papæ legatos Noviomagensi conventui adfuisse, ubi confirmata fuit hæc divisio, sed quam ob causam ibi adfuerint, non docet. Attamen non est Agobardi affirmationi fides deneganda, cum, in Eginhardi Annalibus, legere sit chartam divisionis, a Carolo Magno promulgatam, et a Ludovico imitatam, a Leone III papa approbatam fuisse (Vide doctissimam notam Hundeshagen, p. 27, n. 5).

(2) In edit. Bal., II, p. 48-53. — Tria opuscula, quæ nunc exponimus, sub uno titulo, in priori Agobardi editione continebantur. Sed Baluzius optime demonstravit, ut et res ipsa demonstrat, aliud esse flebilem epistolam, aliud epistolam Gregorii IV, aliud denique librum apologeticum pro filiis Ludovici Pii. Attamen ea reperiuntur collecta sub titulo *De monarchia*, in quibusdam editionibus quas notaverunt auctores Historiæ litterarum in Gallia (Vol. IV, art. Agobard).

Ecclesiastici, ad dominationem et imperium occupandum, quæ jam, sed multo timidius, in aliis Agobardi libellis apparuerant; deinde, notum erat Papam, Gregorium IV, Alpes transire velle, ut in Galliam veniens, bella compesceret, aut controversias saltem inter imperatorem ejusque filios judicaret. Quem externæ potestatis, in interioris regni negotiis, interventum, complures funestum et periculosum merito putabant, ita ut, quum ille adventus Pontificis nuntiatus esset, multi episcopi, libertatum regni custodes vigiles, dixerint: « Si ad anathematizandum venit, ipse anathema » fiat (1). » Timendum erat ne hoc iter Papæ, ipsi pontifici funestum fieret, ideoque Agobardus conatur ut melius Pontifex supremus excipiat. Denique hic liber apologeticus vulgatus est ubique per provincias, ad probandum justas fuisse causas, quibus excitati, Lotharius fratresque ejus, arma adversus patrem moverant, nihilque aliud est, ut vere dicit Baluzius, quam quod nos hodie Gallica lingua vocaremus: *Un manifeste* (2). Primum igitur, quod quidem nemo im-

(1) « Asserentibus episcopis, si (papa) excommunicans adveniret, excommunicatus abiret. » (Astron. in vita Ludov. Pii.—Ap. D. Bouquet, VI, p. 113, C.) Hoc et Agobardus dicit: « Si nunc Gregorius papa irrationabiliter et ad pugnam venit, merito et pugnatus et repulsus recedet. Si autem pro quiete et pace » populi et vestra laborare nititur, bene et rationabiliter obtemperandum est illi, » non repugnandum. » Pluribus enim in libris Agobardus auctoritatem cathedræ romanæ impugnat, ut vidimus, seu in libro de cultu imaginum, seu in conatibus suis adversus legem Gundobadi, et in aliis quibusdam locis.

(2) Vide notas Baluzii, p. 111. — Hanc epistolam in linguam gallicam vertere conatus est P. Menestrier (Hist. cons. de Lyon, p. 230-231). Et alia item versione gallica opuscula Agobardi illustrare, in eodem volumine, tentavit. Sed et elegantia simul, et fidelitas, et vera temporum institutionumque hujusce temporis scientia, in illis versionibus desiderantur. Scribit Agobardus: *Dominus Ludovicus*; dicit Menestrier: *Dom Louis*; dicit episcopus: *Jubet vestra prudentia... paratum esse utrumque ordinem, militare videlicet et ecclesiasticum...* Scribit gallicus interpres: *Votre sacrée majesté vient d'ordonner que les deux états ou les deux ordres du royaume, LA NOBLESSE et le clergé...* Quid plura? Quam bene de historia et litteris mereretur ille qui perfectam Agobardi

pugnare tunc volebat, id Agobardus affirmat, a Deo constitutam esse sedem apostolicam, nec cuilibet licere auctoritati Paparum contradicere. Quod ex Papæ Pelagii, sancti Augustini, Papæ Leonis, et beati Anastasii, multis locis, demonstrare aggreditur. Postea, ad adventum Gregorii papæ in Galliam, perveniens, affirmat sanctissimum pontificem nihil aliud velle, quam pristinum illum reducere statum, quem constituerat imperator, id est divisionem imperii quam, anno 817, jusserrat ipse Ludovicus fieri. Et certe Agobardus et Papa ipse, Pontifici jus hanc chartulam conservandi esse affirmare poterant, quum, ut paulo supra vidimus, hanc a Papa confirmandam Ludovicus ipse Romam misisset. Quam imprudenter Ludovicus illo tempore egisset, tunc ipse videre potuit!

Hæc ipsa epistola humilis, reverens saltem, erat. Sed jam hunc loquendi modum exuit Agobardus, in sequenti opusculo quod, sub illo titulo, inseruit Baluzius: *Epistola Gregorii IV papæ ad Episcopos regni Francorum* (1). Quod satis indicat, ut fusius ipse in notis suis dicit, Baluzium non Agobardo, sed papæ ipsi, hanc epistolam attribuisse. Sed Massonus, Goldastus, Menestrier, Colonia, hanc attribuendam esse Agobardo censuerunt, quamvis in ea Gregorius summus pontifex loqui videatur; et cum manu scriptus codex hanc una cum aliis Agobardi operibus inseruerit, exinde jam aliqua conjectura videtur esse ut Agobardi opus existimetur. Sed aliud etiam, atque haud scio annon firmitus, argumentum ex eo exstat, quod hæc epistola multis

operum versionem aggredi auderet! — Non sensum ipsum intellexisse Agobardi P. Menestrier, ex multis locis, videtur. Sed nec ipsius episcopi veram indolem intellexit, quum perpetue dicat: *Bonus noster episcopus*, dum Agobardi agendi rationem enarret, in seditione inter Ludovicum ejusque filios.

(1) In edit. Bal., II, p. 53-60.

scripturarum locis redundat; quo quidem argumentationis modo Agobardum uti solitum esse, in multis aliis operibus, jam antea vidimus. Utcumque sit judicandum, talis est hujusce epistolæ sensus (1).

Galliæ Episcopi ad papam scripserant, eum fratrem et papam appellantes. Hos vituperat Gregorius, dicens ei paternam, non fraternam, reverentiam exhibendam esse. Dixerant quoque episcopi, cum adventum papæ audiissent, ultro se ipsi occursuros, nisi jussio imperialis proveniret. Quam non admittit papa reticentiam, affirmans jussionem Apostolicam non minus episcopis sacram videndam esse, quam illa quam dicebant imperialem; deinde non jure dici posse quapiam auctoritate pontificalem auctoritatem præventam, cum majus sit regimen animarum, quod est pontificale, quam imperiale, quod est temporale. Hoc multis testimoniis confirmare conatur, ex beato Gregorio Nazianzeno, sancto Gregorio papa, sanctoque Augustino. Deinde refellere tentat questus Episcoporum Galliæ, et ex illa refutatione contumeliis plena, iramque spirante, colligimus ab Episcopis fere omnibus, imperatori illam quam juraverant

(1) Cui vero auctori hæc epistola attribuenda sit, summa cura disquisivit scriptor a me jam sæpissime indicatus et justissime laudatus: « Epistola Gregorii » papæ ad episcopos regni Francorum... magni momenti est, et quo primum tempore in publicum prodiit, exercuit industriam doctorum virorum. Massonus... » qui primus illam edidit, scriptam putavit ab Agobardo, quem primatem Aquitanie vocat, adversus episcopos partis Ludovici... Goldastus iisdem vestigiis insistit... Tandem divini ingenii vir, Petrus de Marca, archiepiscopus Parisiensis, » deprehendit epistolam illam esse, non Agobardi, sed Gregorii IV pontificis romani; quod probavit tot argumentis, ut valde lusciosus sit oportet qui lucem veritatis hic non videat. » (Bal. in notis ad Agob., II, p. 116. — Cf. Hundeshagen, p. 74, n. 12.) Attamen ea mihi videtur Agobardo attribuenda esse: 1° multis diversorum librorum locis fretus, auctor opiniones suas demonstrat, quod Agobardo proprium semper vidimus; 2° sub Agobardi nomine opusculum illud in codice manu scripto insertum est; 3° in omnibus demum hujusce temporis documentis, pacificus, clemens, modestus, Gregorius fuisse videtur; verberibus autem plena et iracundia est epistola de qua nunc agitur (Vide Fleury, Hist. eccl., X, p. 348 et seq.).

fidem servatam fuisse, et eos questos esse quod papa, suorum officiorum oblitus, non ad pacem, sed ad excommunicationem et seditionem venerit. Quod negat timidis et paucis verbis Gregorius; mox vero, firmitus locutus, hoc affirmat, quod nullus antea Pontifex forsitan dixerat, quod solus postea Gregorius VII pro comperto haberi voluit, non posse cathedram Petri honoratam permanere, nisi honoretur qui hanc cathedram tenet; propterque Cathedram, inviolabilem esse qui in illa sedeat. Attamen agendi rationem suam explicare et probare dignatur, affirmans eos perjuros esse qui primam imperii divisionem juraverant, et secundam nunc jurare, pristinae contrariam, audent; quæ causa est, et origo, conturbationis et dissensionis, multorumque aliorum malorum. Episcopi quoque dixerant, non Ecclesias Papæ consentaneas fore, si quid contra suas sententias ipse vellet, neque se permissuros quemquam, si ipsi obsisterent, in parochiis suis, excommunicandum fieri. Quod puerilibus, si auderem dicere, argumentis Gregorius impium declarat: Episcopi membra sunt Christi, et tamen se volunt abscindere a capite Christi; additque, mystica comparatione usus, Episcopos non existere posse nisi sedi Apostolicæ conjungantur; quia sunt ipsi barba, sedes autem Apostolica caput, neque potest barba esse nisi in capite; ideoque impium esse, tentare Ecclesiam Gallicanam vel Germanicam ab unitate universæ Ecclesiæ dividere. Vanas demum esse Episcoporum minas, quas illi de depositione fecerant, declarat, et denuo eos esse perjuros dicit.

Quicumque hanc epistolam legit, non dubitare quidem potest quin false, viro sancto et prudenti, Gregorio IV tributa fuerit; et inde, ut saltem credo, manifeste apparet illam, ab Episcopo quodam profectam

fuisse, propter illam oppositionem aliorum omnium Episcoporum, qui partes Imperatoris sequi perstabant, dum ipse impiam filiorum Ludovici seditionem viribus suis firmare et tueri conaretur. Quas ob causas non dubito quin ab Agobardo illa epistola scripta fuerit.

Mox Agobardus, omnem dissimulationem exuens, omninoque prudentiam modestiamque abnuens, in Imperatorem acriter invectus est, filiosque Ludovici, impios rebellesque, palam defendit. Inde quartum illud opus cui titulus est : *Agobardi liber apologeticus pro filiis Ludovici Pii Imperatoris adversus patrem* (1). Ab initio hujus opusculi Agobardus, furore lymphatus et fanaticus, manifeste videtur. Sic enim, perinde quasi carmen epicum vel lyricum quoddam scriberet, incipit :
« Audite hæc, omnes gentes; audiat terra et plenitudo
» ejus, a solis ortu et occasu, ab aquilone et mari; et
» sciant et recogitent pariter, Domini et Imperatoris
» Ludovici filios juste fuisse et esse indignatos, et bene
» sentire et intendere ad expurgandum paternum Pala-
» tium a sordibus facinorum et iniquis factionibus, et
» regnum ab amarissimis et tumultuosis inquietudi-
» nibus; tantum est inter eos germana fides et fraterna
» sinceritas, Deo digna, et omni fideli populo beneplacita
» persistat, et inviolabiliter persistet » (2). Post illud exordium, questus filiorum Ludovici procerumque adversus Juditham memorat, sed verbis quibusdam usus, quæ Episcopum certe parum decent : « Imperator
» juveni conjugii suæ uxorium debitum persolvebat.....
» Sed cessantibus licitis, conversa est ad inlicita, et
» adscivit sibimet aptas personas ad perpetranda tur-
» pia... » Quam rem inridebant minores, dolebant ma-

(1) In edit. Bal., II, p. 61-72.

(2) *Ibid.*, p. 61.

jores. Imperatoris filii viderunt maculatum stratum paternum, et *obscuratum nomen Francorum quod hactenus clarum fuerat in toto orbe*. Primum, auctricem illorum malorum e Palatio exclusam in monasterio aufugere coegerant; sed mox, per carnalium blandimenta et cupidorum scelestos favores, atque indecoras adulationes, iterum revocata est in Palatium. Inde omnis labes, si credatur Agobardo. Nec solertia quidem hæc disceptatio caret; sed hæc semper quæstio quam non Agobardus aggredditur, exsurgit : Liceat ne filiis, si qua inter ipsos et patrem controversia agitata fuerit, adversus patrem arma capessere (1) ? Dicit illud Imperatori debitum et impositum esse officium, ut barbaras subjiciat gentes, nec id tunc effici quum exercitus ex finibus Imperii in medium globentur, ita ut non subjiciantur externæ et barbaræ nationes, sed subjecti ipsi Imperii conturbentur et barbarizentur.

Quod est concedendum; sed bellum sustinebat Ludovicus; susceperant vero filii, non, ut Agobardus inquit, tantummodo rationabili zelo concitati, sed ambitione et regnandi cupiditate accensi. Omnis ergo tumultus et criminum illorum ratio, non in Ludovicum, sed in rebelles Ludovici filios, incumbibat. Iterum deinde Juditham vituperat, quam *Dominam senioris Palatii* vocat, et cum ea quosdam Episcopos. « Ludit ea » pueriliter; spectant et concludunt aliquot de ordine sacerdotali; » affirmat ab ea elegantissimos filios Imperatoris afflictos, contristatos, conturbatos, peneque exterminatos fuisse; prioraque illa mala hanc auxisse et multiplicasse, postquam in solium regale iterum ascen-

(1) Optime, in alio occasu, dixit Hundeshagen : « Nimis hac in epistola filiis » Ludovici et præsertim Lothario favet, quod inde satis liquet, quod Lotharium in » omni hacce re a culpa judicat alienum, neque perjurium ejus notissimum uno » verbo attingit. » (P. 66.)

derit. Tentat demonstrare has seditiones esse legitimas, Achab, Jehu, Joiadæ pontificis contra Athaliam, et quorundam aliorum, notis exemplis. Denique conclusionem illam exponit, quæ filiorum Imperatoris consiliis sane congruebat : Deceptus a muliere Ludovicus terrenum et temporale regnum amisit. Conturbationem ventorum excitavit per quos perpetrata sunt innumerable perjuria et deprædationes immensæ, cum homicidiis, adulteriis et incestis. Pro quibus omnibus, pœnitentiis illi opus est, debetque potentiam non cuilibet inimico aut extraneo, sed carissimo filio tradere, propter quod actiones gratiarum Deo omnipotenti reddere poterit, quia, sicut semper optavit, non successerit illi in regnum, inimicus expugnator, sed filius amator (1).

Ironice et crudeliter hæc verba dicta esse omnibus videbuntur. Sed mox evenit quod optaverat Agobardus. Gregorius papa ad exercitum filiorum Ludovici pervenerat, et multi jam, ne anathemate affligerentur, si contra Papam dimicarent, ex exercitu Ludovici ad

(1) *Carissimus* ille filius et patris *amator*. Lotharius, fuit semper sævus, ferox atque crudelis. Legimus in opere Thegani de Gestis Ludovici Pii (C. 52, in Script. Fr., VI, p. 84) : « Lotharius residens in civitate Cabilionum, ubi multa » mala commiserat exspoliando ecclesias Dei,... sanctimoniam feminam, quæ » erat soror ducis Bernhardi, nomine Gerbich (Gerberga ut aliis placet), jussit in » vase vinatico claudere et projicere in flumen Ararim. » — Talia sunt, in illo occasu, Agobardi verba : « Exaltatio temporalis vitæ jam non congruit illi qui, » conturbata domo et mente, divina dispensatione et judicio cessit alteri, et lo- » cum dedit non cuilibet inimico aut extraneo, sed carissimo filio. » (Agob., lib. Apol., XIII; Bal., II, p. 72). Jure ac merito dixit auctor jam indicatus (Charpentier, J. de l'inst. publ., 14 mars 1840) : « C'est ainsi qu'Agobard termine, par » l'insulte et l'ironie, les violentes invectives qui remplissent ce pamphlet. Ce qui » me frappe le plus, c'est que, dans Agobard, l'emportement est rare; ce qui domine, c'est l'ironie, la légèreté... Comment comprendre, je ne dis pas excuser, » une telle persistance de haine, sous des formes si froides? Comment l'homme » protégé, soutenu, à son entrée dans la carrière épiscopale, par Louis le Débonnaire; comment celui qui, plusieurs fois, a loué sa douceur et sa piété, a-t-il » pu être ainsi infidèle à ses propres éloges et à la reconnaissance ?... »

exercitum filiorum transierunt. Tunc postulavit imperator ut sui filii in colloquium secum venirent, et eis obviam perrexit usque in campum magnum, qui est inter Argentoratum et Basileum, juxta oppidum Columbarium (vulgo Colmar); qui campus antea *Rothfeld* dicebatur, id est rubens campus, postea vero *Lugensfeld*, id est campus mentitus, vel potius mendacii, dictus est. Ibi enim, ab omnibus derelictus, Ludovicus a filiis suis, et præcipue a Lothario, captus est; ductus in monasterium sancti Medardi Suessionense, ibique pœnitentiæ publicæ submissus, imperialibus ornamentis privatus fuit. Tunc Lotharius placitum, Compendio, habuit, et in isto conventu quo frequentes episcopi, abbates, comitesque venerant, dona annualia et fidelitatis juramenta recepit (1). Illi Compendiensi synodo interfuerat Agobardus (2), et certe, auctoritate sua, omnia confirmaverat quæcumque in illa facta fuerant. Attamen atrox res pluribus visa est, honestis sane omnibus et probis; magna contra filios indignatio exorta est, et magna justaque erga patrem miseratio. Necesse fuit Lothario, tunc præcipue, apologeticos libros habere, obtinuitque, ut unusquisque episcoporum qui illius Synodi actis interfuerant, ea palam confirmarent, et, ut ita dicam, sua scriptione roborarent. Illarum chartularum, quas omnes dederunt episcopi (3), unam solam habemus quam dare et cui suum nomen subscribere Agobardus ausus est (4). In ea, omne illud iterum vivit

(1) Cf. Ann. Bertinianos sub anno 833, ap. Script. Fr., VI, p. 194 et 195; Theganum, in Vita Lud. Pii, *Ibid.*, p. 81 et 82, c. 42 et 43.

(2) « Ego Agobardus, Lugdunensis ecclesiæ indignus episcopus, interfui venerabili conventui apud palatium quod nuncupatur Compendium. » (Ex chartula porrecta Lothario. — In Baluzii edit., II, p. 73.)

(3) Vide acta exauctorationis Ludovici Pii in Script. Fr., VI, p. 243-247, et præsertim, p. 247, B.

(4) In edit. Bal., II, p. 73-75. — Hanc quoque chartulam Agobardi D. Bou-

odium, quod jam in pristinis suis opusculis Lugdunensis archiepiscopus contra Ludovicum imperatorem ostenderat. Iterum dicit regnum impulsu fuisse ad ruinam, per ignaviam Ludovici, *quondam venerandi imperatoris*; statutum fuisse, in eo conventu, ut imperator indulgentiam Dei pro iniquitatibus suis impetraret, ut posset, postquam per multiplicatas negligentias regnum terrenum amisisset, regnum cœleste per supplices confessiones adipisci (1); fatetur omnia Ludovicum fecisse ut de lacu miseriæ et de luto cœni educeretur, cum prostratus coram episcopis, non semel, vel iterum, sed tertio, aut amplius, crimina cognoverit, veniam poposcerit, auxilium orationum precatus sit, injunctamque sibi humilitatem libentissime se impleturum promiserit. Quam episcopatus ordinisque ecclesiastici tristem et abhorrendam victoriam, Agobardus, cum maximo gaudio, præconiis suis, celebrat; sed eum hujusce victoriæ, optimo jure, mox pœnituit.

Hæc enim indignitas omnium Ludovici subjectorum, ipsa in Gallia, anxio animos. Multi Ludovici fideles, sponte sua, per Aquitaniam, Burgundiamque, itinera fecerunt, querentes boni imperatoris infortunium, populosque accendentes suasionibus, promissionibus allicientes, et denique juramentis ita astringentes, ut in unum velle fœderarent (2). Ita demum exarsit irritatio ut ab ipsis suis fratribus, Pippino scilicet et Ludovico, derelictus, in Italiam aufugere coactus sit Lotharius, patrique libertatem reddiderit. Iterum ergo

quet inseruit, addens: « Magnus certe vir fuit Agobardus, sed uno pessimo facinore illustra sua facinora ingentesque virtutes commaculavit. » (In præfat., vol. VI, p. xiv et xv.)

(1) « Ut qui per multiplicatas negligentias regnum terrenum amiserat, per impensas supplices confessiones regnum cœleste adipisceretur, per eum apud quem est misericordia et copiosa redemptio. » (In edit. Bal., II, p. 74.)

(2) Vita Lud. Pii ab Anonymo vel Astron., ap. Sc. Fr., VI, p. 114, c. 49.

Ludovicus Pius regnum suscepit, anno 835, et primum ad Theodonis villam (*Thionville*) placitum convocavit. In illo conventu, tanquam impia, condemnata sunt acta synodi Compendiensis, et interdictis, vel depositione, mulctati omnes episcopi qui illi synodo interfuerant. Inter quos, præcipue Ebbo Remensis archiepiscopus, qui præerat Compendiensi synodo, indignus sacerdotio, ex ipsa sua confessione, judicatus est; et Agobardus qui, ter frustra venire jussus, in Italiam apud Lotharium aufugerat, ab Ecclesiæ semotus est præsulatu (1). Restitutionis opus crevit; anno 836, conventus magnus, præcipue Episcoporum, Aquisgrani celebratus est; ibique iterum impia judicata sunt decreta placiti quod Compendio sederat; statutæ sunt et distinctæ duæ potestates, scilicet temporalis et spiritualis, et in futurum excommunicatio intentata episcopo qui arma contra principem, regem, imperatoremve auderet capessere (2). Nec tamen id fuit satis. Lugdunensis diœcesis conturbata erat. Eodem anno, in Stramiaco loco (quem Galliæ christianæ auctores hanc villam esse credunt quæ nunc vulgo dicitur *Cremieu*; quem vero auctores historiæ litterarum in Gallia, et P. Menestrier, eum esse locum qui nuncupatur *Tranoye*, in Bressia, esse affirmant) (3), concilium vel potius placitum impe-

(1) *Ibid.*, c. 54, p. 117. — « Après ce fu Agobarz li arcevesques de Lyons deposez de l'arceveschié, pourceque il avoit esté semons par trois foiz, ne pas n'estoit avant venuz. » (*Gestes de Louis-le-Déb.*, Chron. de S. Denis - D. Bouquet, VI, p. 161-162.) — Hoc quoque enarrat Flodoardus in Chronico (*Ibid.*, p. 214), addens Ebbonem a Lothario abbatiam S. Vedasti pro patris proditione accepisse, eumque, post depositionis sententiam, noctu aufugisse Remis, et quidquid auri et argenti auferre potuerit, secum assumptum, iter ad Normannos fecisse, qui tunc maritimas regiones vastabant. Honestius quidem egit Agobardus, nec aliud de eo dicit Flodoardus, quam quod orbatus est episcopali auctoritate.

(2) Acta hujusce concilii exstant in Coll. concil. Gall. auct., Sirmundo, II, p. 1700-1768.

(3) Gall. christ., IV, p. 58, A; Hist. litt. de la Fr., IV, p. 570; P. Menestrier, Hist. cons., p. 237.

rator habuit. Imperfecta tamen, propter absentiam Agobardi, res relictæ est, unde colligere possumus illum jam tunc, solita solertia, pacem cœpisse moliri cum Ludovico. Sequenti enim anno, id est 837, Agobardum et Bernardum Viennensem episcopum qui, cum illo, in Italiam aufugerat, in sedibus utrumque suis restitutos videmus. Sed, per tres illos ultimos annos Agobardi, nullam fere mentionem de illo reperimus in scriptoribus ejus temporis. Hoc tamen certum videtur, Agobardum sibi favorem gratiamque imperatoris denuo ita conciliasse, ut quasdam illi legationes dederit Ludovicus, et sæpissime in aula, ut illius consiliis ageret, eum habere voluerit. Demum, anno 840, imperatorem secutus est in Santoniam, ibique mortuus est, die VI Junii, ut jam indicavimus ex illo chronico, quod simul obitum Agobardi et ruinam Fori veteris vel Veneris, in Lugdunensi civitate, simul memorat (1).

Postremi Agobardi vitæ anni non inertes fuerant, et in illo spatio, quod inter annos 835 et 840 patet, quædam Agobardus opuscula scripserat quæ nota fieri et exponi res nunc postulat. Primum reperimus (2) epistolam ad illum Remensem archiepiscopum, Ebbonem, de quo jam aliquid diximus, et quem vidimus partes magnas egisse in depositione Ludovici. Quod nobis hanc conjecturam subderet, eodem tempore, hoc opusculum scriptum fuisse. Sed illius libri brevissimam, mutilatamque præfationem, tantummodo habemus. In illa videmus Ebbonem sollicitasse Agobardum ut Enchiridion, et (ipse verbo hoc utitur quod longa nota explicat Baluzius), *manuale* quoddam scriberet, colligendo sententias diversas Scripturarum, de spe et timore.

(1) « Post pauculos annos Agobardus apud Sanctonas, in expeditione regia » positus, defungitur » (ex Chron. Adonis, anno 840, ap. Script. Fr., VI, p. 191).

(2) In edit. Bal., II, p. 76-80.

Exemplis ergo hoc probare Agobardus aggreditur, nec spem sine timore, nec timorem sine spe, ad salutem quidquam prodesse. Etenim qui sperat et non timet, se non salvandum, sed salvum esse, judicat; qui vero timorem habet sine aliqua spe, agit ut Judas proditor qui, postquam dixerit : *Peccavi tradens sanguinem justum*, laqueo se suspendit, non confidens misericordiæ Dei. Homini utrumque sensum esse necessarium, ne nimis aut efferatur aut deprimatur ejus animus, demonstrare aggressus erat Agobardus, Scripturarum locorum collectione fultus; sed illud opus, ut apparet, si illam præfationem excipias, totum periit, nec quidquam ex illo reperimus, sive in editionibus Massoni et Baluzii, sive in manu scriptis codicibus.

Tria deinde, in editione Baluzii, opuscula Agobardi legimus, quæ de una et eadem quæstione disserunt. Scripta sunt incertis temporibus, et minoris pretii esse nobis videntur. Attamen magni, olim, eadem æstimata sunt, et non modo tempore Agobardi, sed et in posterioribus sæculis. Non solum enim inserta sunt (excepto tamen tertio quod Baluzius reperit et primus typis mandari curavit), in illo codice quo usus erat Massonus, et qui nono sæculo, id est temporibus ipsis Agobardi, conscriptus fuisse videtur, sed unum quoque eorum opusculorum reperimus in duobus aliis manu scriptis codicibus, quos nec Massonus nec Baluzius indicant, et qui in bibliotheca regia prostant. Quatuor enim regiæ bibliothecæ manu scripti codices aliquot Agobardi opera continent. Primum indicandus est ille membranaceus codex, ita inscriptus $\frac{610-4349}{2853}$, quem, fortuito, Papirius Massonus, Lugduni, in via Mercatoria, dum eo jam librorum compactor prope usus erat ad librum integendum, reperit, emit, et mox in lucem edidit, anno

1605 (1). Ille postea codex a Thuano, ex voluntate fratris Pap. Massoni, inter codices bibliothecæ regiæ locatus est. Quod testatur hæc inscriptio quæ in prima pagina legitur : *Manu illustr. V. Jac. Aug. Thuani, ex libris Papirii Massoni; hæc Agobardi opera M. S. a Papirio Massono in lucem edita, ad majorem illius editionis fidem, bibliothecæ regiæ dono dedi, ego Joan. Bapt. Massonus, regis Eleemosynarius, Papirii frater, XVI Julii, anno salutis MDCXVIII.* Hic codex, si catalogo fides adhibeatur, exaratus est, nono sæculo, et etiam ipso anno mortis Agobardi, scilicet 840. Duo et viginti Agobardi opuscula continet; sed in eo frustra quæras et carmina, sive ea quæ edidit Baluzius, sive ea quæ mox dabimus; et epistolam Gregorii IV, et libros de correctione antiphonarii, et illos contra Amalarium.

Alius codex, sub numero 2832, nono etiam sæculo, ex auctoritate catalogi, scriptus, carmen continet de *Translatione reliquiarum*, quod supra, ex comparatione codicis, Baluzii editionis, et quorundam aliorum librorum, integrum dedimus; et, paulo infra, aliud carmen ad Bernardum, quod mox dabimus.

Tertius, olim Colbertinus, sub n° 1745 inscriptus, decimo sæculo exaratus videtur. Inter quædam alia et variorum auctorum opuscula, librum continet, sed quem-

(1) *Sancti Agobardi, episcopi ecclesiæ Lugdunensis, opera quæ octingentos annos in tenebris delituerant; nunc e Papirii Massoni jurisconsulti bibliotheca proferuntur.—Parisiis.—Excudebat Dionysius Duvallius, sub Pegaso, in vico Bellovaco.—MDCV.—Cum privilegio regis.* — Quomodo sibi in manus pervenerit codex ille Agobardi operum, quem excudit, lectores suos Massonus ipse, in præfatione, edocuit : « Habeto ergo sancta et illustris » Lugdunensis Ecclesia (quando ita Eusebius te vocat, immo illustrissimam appellat), mihi gratiam, et civica corona ob servatum civem me donato. Nam cum » apud vos, in vico Mercium, libros quærerem, unaque mecum esset Stephanus » Verdierus, nunc mortuus, et apud compactorem librorum versaremur, ejus rei » causa, illeque Agobardi codicem in membranis, perscriptum veteribus notis, dilaniare paratus esset, cultrumque ad eam carnificinam manu teneret, vitam illi » redemimus, quod felix faustumque fuit. »

dam non integrum, qui sic indicatur : *Agobardi, Episcopi Lugdunensis, epistola de correctione calendarii*. Idem liber est quem sub hoc titulo : *de correctione antiphonarii*, Baluzius edidit. Sed multa hujus opusculi, quæ in editione Baluzii inserta sunt, in codice desiderantur. Multo plura in eodem opusculo desunt, in quarto hoc codice, sub n° 2315 inscripto, et exarato, ut apparet, sæculo duodecimo, et nihil aliud Agobardi operum continente, quam hæc illius libri fragmenta (1).

Brevis illa indicatio hoc, quod modo dicebamus, demonstrat, scilicet opera Agobardi de Antiphonario magni pretii visa fuisse, cum ea reperiamus in codicibus non solum noni sæculi, sed et decimi et duodecimi. Attamen quidam scriptores, theologiæ doctores, ut Raynaldus et auctores historiæ litterarum in Gallia, opiniones Agobardi de cæremoniis cultuque reprehenderunt. Quam controversiam doctioribus examinandam relinquimus, satisque nobis hoc esse debet ut tria illa Agobardi opera breviter exponamus.

Primum illud est opusculum, quod tanquam opuscu-

(1) Diu speraveram me, in copiosa et divite Lugdunensi bibliotheca, aliquid Agobardi operum inventurum esse. Sed doctissimus ille vir, A. Pericaud, hanc mihi dulcissimam spem abstulit, mihi nuper scribens nullum Agobardi manus scriptum codicem exstare in illa bibliotheca quam tantopere curat et locupletat. Nec exstat quidem hodie, in illa bibliotheca, liber evangeliorum cui Agobardus, sua manu, quædam verba inscripserat, quæ legerat et indicat P. Colonia (Hist. litt., II, p. 125); neque, magis ineunte nostro sæculo, exstabat cum Delandine pretiosissimum Lugdunensis bibliothecæ catalogum digessit, et in lucem edidit. Unus ille codex evangeliorum exstat quem P. Colonia (II, p. 765), etiam Agobardo attribuit; quem Baluzius, cum Lugdunum, anno 1701, venisset nono sæculo exaratum credidit. Sed nullum ille ad Agobardi vitam vel opera lumen novum adferre potest. — Attamen videmus in notitia quadam de Leidrado, Agobardo et Amolone, quam ipse, olim, A. Pericaud ediderat, libros Agobardi *in Amalarium* et *de sacerdotii dignitate*, in bibliotheca Lugdunensi, manu scriptos, extitisse, saltem cum doctissimus Delandine catalogum hujusce bibliothecæ edidit (t. I, p. 554. — Cf. Notices sur Leidrade, Agobard et Amolon, par A. Pericaud, dans les Archives historiques et statistiques du département du Rhône, 1825; T. I, p. 340-357, et surtout p. 354, n. 4).

lorum sequentium præfatio esse videtur, et cui titulus est : *Liber de divina psalmodia* (1). In illo opusculo Agobardus respondere conatur scriptori cuidam quem non nominat, sed qui, ut apparet, cæremonias et usus Ecclesiæ Lugdunensis impugnare erat aggressus. Non moderate, neque decenter, in illa præfatione, Agobardus agit; nullo modo enim opiniones hujusce scriptoris, quem Amalarium esse facile intelligimus, refellit vel falsas esse demonstrat; convicia tantummodo in eum ingerit, « stultum et improbum; » appellans, et « stultitia sua et improbitate omnibus notum calumniatorem »; adiciens eum ad magnam devenisse fatuitatem, nec nomina, nec sensum, nec fidem novisse; ita ut hæc perlegens jam quasdam Lutheri et adversariorum ejus disputationes legere visus fuerim (2).

Decentiori argumentationis modo Agobardus utitur in sequenti opusculo : *De correctione Antiphonarii* (3). In illo opusculo hoc affirmat, nihil aliud in Antiphonario, id est in cantu et precibus Ecclesiæ, locandum esse nisi ipsius scripturæ verba; quam regulam observabat Ecclesia Lugdunensis, dum in plerisque aliis ecclesiis figmenta quædam Patrum Episcopi insererent. Quod exagitat Agobardus dicens : « Non cujuscumque » figmentis, sed Spiritus Sancti eloquiis majestas divina » laudanda est. » Deinde, multis exemplis, demonstrat quanti interesset Antiphonarium, ante se usitatum, corrigere, ut ipse correxerat. Sed et illas antiphonas quas damnat, partim, in Breviario Parisiensi exstare Baluzius affirmat, unde, ut quidam alii putarunt, nimiam

(1) In edit. Bal., II, p. 80-85.

(2) Iisdem conviciis utebatur, ut jam vidimus, Elipandus, cum Alcuini modestiæ et temperatæ controversiæ respondere conaretur (V. J.-J. Ampère, Hist. litt., III, c. 4, p. 68).

(3) In edit. Bal., II, p. 85-101.

Agobardi severitatem fuisse colligit. Itaque hoc diverse judicaverunt Ecclesiæ; nostrisque etiam temporibus, aliquid simile agitatum fuisse de Breviario Romano et Breviario Parisiensi, in Gallia, videmus. Has tantas disciplinæ Ecclesiasticæ lites, inter sacerdotes Episcoposque, non nostrum est componere.

Has iterum quæstiones agitavit Agobardus in alio opusculo, quod in nullo manu scriptorum codicum quos indicavimus, reperitur, sed quod Baluzius (1) edidit primus ex veteri codice M. S. quem, ut ipse ait, ei dederat Petrus Marnæsius, senator Gratianopolitanus. Huic, ex Baluzii editione, opusculo ille titulus est: *Liber venerabilis Agobardi, archiepiscopi Lugdunensis, contra libros quatuor Amalarii abbatis*. In illo opere, quod mutilatum nobis pervenisse, ex abrupta ejus conclusione, judicaverim, Agobardus plures Amalarii (abbatis, sed monasterii incerti, vel, ex auctoritate cujusdam veteris codicis quem describit Baluzius, chorepiscopi), opiniones diluere et refutare conatur. Omnes fere ad disciplinam ecclesiasticam istæ opiniones pertinent; sic enim Amalarius affirmabat sine jejunio et carnis abstinentia rogationes fieri posse, quod noxium et inauditum esse Agobardus declarat. Sed hoc animadvertendum præcipue censemus. Amalarius dixerat Christum hominem ex quatuor elementis consistere, quia homo ex terra, aqua, aere et igne consistit; ideoque, quum naturam hominis Christus assumpserit, hæc quatuor elementa assumere eum debuisse. Hæc verba Amalarii e maxima vagatione, et ex insana mente expressa, merito Ago-

(1) In illa, multo accuratiore et præcellenti Agobardi operum editione, qua semper usi sumus (anno 1666, 2 vol. in-8°, Parisiis, t. II, p. 101-119). — Adde notas sub fine secundi voluminis, p. 145; et præfat. sub initio primi vol., p. 3 et 4; necnon Baluzii epistolas ad P. Chiffletium, et ejusdem responsiones. (*Ibid.*, p. 16 et seq.)

bardus dicit; sed argumentis minimi pretii hanc opinionem confutat. Ait enim a Deo ex pulvere creatos esse homines, affirmatque pulverem non posse creari ex aqua, aere aut igne. Sed mox ad graviora pervenit, et quasdam impugnat Amalarii opiniones, quæ dogmata labefactabant. Amalarius enim dixerat duo, in Sancta Ecclesia, sacrificia esse. Respondet Agobardus Ecclesiam catholicam non habere duas fides, nec duo baptismata, nec duo altaria, nec duo sacrificia. Itaque oblatio carnis et oblatio sanguinis Christi non sunt duo sacrificia, sed unum sacrificium, cum calix et panis quos sacerdos sacrificat, tantummodo Christi sint sanguis et corpus. Non est ergo, ut dixerat Amalarius, prius vel posterius sacrificium; non potest esse sacrificium nisi unum. Et, in alio loco, Amalarius dixerat sacrificium offerendum esse ab illis qui in conscientia nihil habent quod conturbet. Quam affirmationem multo magis impiam Agobardus esse declarat, quam illæ Pelagii doctrinæ, quum Pelagius hoc tantum dixerit posse hominem sine peccato esse, si velit, nec tamen unquam affirmare ausus sit se sine peccato esse (1).

Omnia Agobardi quæ ad nos pervenerunt opuscula, prosa saltem quæ scripta sunt, exposuimus. Nunc aliquid superest dicendum de carminibus. Duo sola Baluzius edidit: Epitaphium Caroli Magni, tredecim tantum

(1) Quædam de Amalario inter quosdam scriptores ecclesiasticos controversia exorta est. Illum quidam auctores eundem esse putaverant qui, alias, Amalarius Fortunatus vocatur, et Trevirensis fuit Archiepiscopus. Sed citra disputationem hoc positum videtur, Amalarium fuisse, in Ecclesia Metensi, diaconum, abbatem et postea chorespiscopum. Sed an quoque, ut Mabillonio, P. Pagi et doctissimo Fleury placuit, idem Amalarius in Lugdunensi ecclesia chorepiscopus fuerit, hoc adhuc non satis exploratum habetur; nec hanc opinionem, aut affirmare, aut refellere audet P. Colonia, qui Amalarii libros, sub fine Notitiæ de Agobardo, notos fieri curavit. (Hist. litt. II, p. 115-116).

versus continens, et poema illud de translatione reliquiarum, imperfectum quidem, sed quod expletius supra edere potuimus. Sed in eo manu scripto codice quem modo, sub n° 2832, descripsimus, aliud invenimus carmen quod regiæ Bibliothecæ catalogus (T. III) Agobardi opus esse putat. Quam conjecturam hoc firmaret, illud scilicet carmen dedicatum esse Bernardo, Viennensi episcopo, quocum amicitia et opinionum similitudine conjunctum esse Agobardum vidimus. Illud carmen, parum notum, quamvis non omnino ineditum, hic inserere nobis non inutile visum est. Paucis enim licet illud legere, seu in codice Mss. jam indicato, seu in illo, in quo tantum excusum est, libro rarissimo, quem, in nota hic infra addita, indicamus (1). Baluzium, opus

(1) In margine manu scripti codicis hoc legitur : *Excus. cum M. Victore*, p. 113. — 1560. Diutius hoc nobis quamdam sollicitudinem dedit. Claudius Marius Victor, Massiliensis, Theodosio et Valentiniano regnantibus, mortuus est, secundum opinionem Fabricii (In Bibl. med. et inf. lat. VI, p. 813) ; et certum est illum eodem tempore vixisse quo Salvianus. (Cl. Ampère, II, p. 163 — Wernsdorf, III, p. 103). Nobis intelligere non licebat, quomodo epistola quædam ad Bernardum episcopum Viennensem, quem nono sæculo vixisse constat, inter opera poetæ et rhetoris cujusdam quarti sæculi relata et inscripta fuisset. Et reipsa J.-Ch. Wernsdorf, in sua poetarum latinorum minorum collectione (Alterburgi, 1782, 7 vol. in-8°), nihil aliud ex operibus Cl. Marii Victoris dedit, quam *Satyram ad Salmonem abbatem, de perversis suæ ætatis moribus, aut potius de vastitate barbarorum*. Sed, præter hanc satyram, Cl. Marius Victor scripsit in Genesim libros tres, carmine epico. Primum eos edidit, sed admodum interpolatos, Jos. Gagneius, Lugduni, 1536, in-8°; castigatiores, Guill. Morelius, Lutetiæ, 1560, in-8°; et ex eo Bibliothecæ patrum, præsertim Maxima Lugdunensis, in vol. VIII (1677). — Illa, quam alii secuti sunt, Cl. Marii Victoris editio, sic inscribitur : *Cl. Marii Victoris, oratoris Massiliensis, ΑΛΗΘΕΙΑΣ, seu commentationum in Genesim libros III. — Epigrammata varia vetusti cujusdam auctoris, inter quæ sunt et aliquot Psalmi versibus redditi. — Hilarii Pictaviensis episcopi Genesis. — Cypriani Genesis et Sodoma. — Dracontii, de opere sex dierum. — Omnia versibus, nunc primum e vetustis codicibus expressa. — Parisiis, MDLX. — Apud. Guill. Morelium, in Græcis typographum regium.* — Ex illo titulo patet in hoc volumine multa inesse carmina, sed sine ullo ordine expressa. Carmen illud, quod jam fideliter ex manu scripto codice transcripseram, in illo volumine legitur (p. 113-114), sed sine notis, sine ulla indicatione auctoris, nec codicis, et cum illo titulo : *Cuilibet gratiarum actio pro susceptis Eulogiis ab illo*. Quod parum fidele est, cum, in codice regio, di-

illud, multis modis spectabile, omnesque auctores qui de Agobardo scripserunt, latuisse videtur. Illi ergo qui in futurum (utinamque aliquis mox illud tentare velit!) novam Agobardi operum editionem, vel, quod optabilius esset, integram versionem dare aggressurus erit, opus suum locupletandi rationem quamdam offerimus.

RELATIO GRATIARUM BERNARDO EPISCOPO PRO SUSCEPTIS EULOGIIS (1)

AB ILLO.

O quam suavis odor, vestri de pectoris aula,
Exilit, o Christi frater amore potens!
Mulcentur sensus, mulcentur viscera tota,
Oblectatque omnem cœlica vis animum!
Non ita vernali vitis sub sidere fragrat,
Palmite cum lecto gemmeus exit honor;
Nec sic camporum redolet nova gratia, fundens
Candida puniceis lilia mixta rosis.
Hoc et floriferæ vincuntur munere silvæ,
Pomorumque omnis exsuperatur odor.
Diligis et præsens pariter, et diligis absens,
Nec variat castum callida fraus animum.
Sive hostes, seu sint cari sine labe sodales,
Nos tua corda foveant, nos tua lingua canit.
Istis grata refers; illos ratione refellis;
Diversisque armis dimicat unus amor,
Et superat, quoniam verax dilectio, victrix,
Semper in æternum clara trophæa feret.

catur hoc carmen ab episcopo scriptum fuisse et missum Bernardo vel Bernardo, episcopo Viennensi. Quamobrem utile judicavimus illud restituere Agobardo, inter quem et Bernardum, magnam amicitiam extitisse constat, et integrum hic transcribere, non tantum ad auctoritatem libri quem Morelius edidit, sed præsertim ex fide manu scripti codicis.

(1) *Eulogiæ* dicebantur, in latinitate mediæ ævi, dona quæ episcopi, sive populo, sive inter se invicem offerebant. Hoc reperimus verbum in sexto scriptorum rerum francicarum volumine, et in multis aliis locis. *Eulogiarium* legitur in optimo dictionario quod docti viri, Daveluy et Quicherat, nuper ediderunt, et juste illud interpretantur, dicentes *Eulogiarium* esse hunc qui dona, quæ inter se invicem episcopi offerebant, distribuebat. Sed non solum, ut manifestum est, adjectivum verbum usu receptum erat; nomen quoque substantivum, quod non indicant, notum erat.

Solis atra odiis, votisque, actisque malignis,
Turbine præcipiti jure ruina venit.
At sincerus amor, ceu lux æterna coruscans,
Nec cedit tenebris, sed tenebrosa fugat.
Quid! quod crebro etiam mittis pia verba salutis,
Pluribus et donis, hicque domique, oneras!
Hic est verus amor, hæc est affectio munda,
Hoc patris et Christi munus ubique pium!
Talia diffundit per mentes dona pudicas,
Sedibus æthereis spiritus ille fluens.
Antiqui nunc orsa senis juvat ore referre
Qui, captus (1) oculis, mente serenus ait:
« Sic mea nunc redolet proles, velut inclyta rura,
Munere divino quæ benedicta cluunt!
Det tibi cunctipotens, cœli de rore salubri,
Pinguibus æque arvis, munera larga satis;
Scilicet egregios æterni farris acervos,
Exundans oleum, vinaque pulchra nimis! »
His verbis persolvo libens tibi, care patrone,
Perpetuas grates, vota benigna simul.
Nam decet, et pulchra prorsus ratione recurrit,
Divinis dictis munera diva cani.
Sis felix, cœptum servans per sæcula amorem,
Acceptus celso, semper amice, Deo!

Omnia Agobardi vitæ facta notavimus; omnia ejusdem opera exponere conati sumus. Ex utroque labore manifestum apparet, non mediocre Agobardo ingenium fuisse; illi cum illustrissimis sui temporis hominibus amicitiam, aut saltem commercium quoddam extitisse; et ipsum vitæ suæ et morum auctoritate, ingenio et scriptis, inter illustrissimos floruisse. Quædam tamen et gravissima in eo vitia reprehendenda sunt. Nihil quidem dicendum de illa, quam sæpissime in suis scriptis ipse fatetur, timiditate, qua usque adeo laborabat, ut, proce-

(1) Invenimus jam supra, *diligis et præsens pariter et diligis absens*; et paulo infra: *Hic est verus amor, hæc est affectio munda*. Nunc legimus: *Captus oculis*. Scio quædam in poetis, et in Virgilio, hujus licentiæ esse exempla, sed ter illa uti in quadraginta et duobus versibus, negligentia nimia certe est.

ribus præsentibus, vix loqui auderet. Contrarium certe illi vitium reprehendendum putaremus, pertinacem scilicet animum, et, cum scriberet, ardorem nimium, ut, quas semel amplexus erat, opiniones retineret et tueretur. Quæ vitia non tantum in Agobardo, sed sæpissime, et fere semper, in iisdem hominibus, sociata, quamvis contraria inter se videri possint, invenire licet. Eo magis quisque invehitur inscribendo, quo magis timidus in loquendo fuerit; nimio ardore timorem nimium redimere conatur; immoderatus in utroque. Omne tolleret punctum qui firmus et moderatus simul esse posset; quos quidem modos, quam temperantiam, non retinuisse Agobardum vidimus et confessi sumus.

Sed illi omni labe, qua possent infici mores et episcopi sanctitas, vitam carentem fuisse nemo negat. In errores multos incidit, sive cum, nimio ardore contra superstitiones invectus, imaginibus cultum ullum aut etiam venerationem adhibendam esse negaverit, et ita illud odium produxerit, ut imagines affirmaret penitus eradendas esse; sive cum filios imperatoris Ludovici rebelles contra patrem defenderit. Nec mihi unquam in mentem hoc venire potest, illos Agobardi conatus, nec adminiculum quod rebellionem dedit, excusatione quadam tegere, dicendo, ut quidam tentaverunt, imperatorem voluisse primam, quam ipse statuerat, regni sui partitionem mutare; et Agobardum aliosque episcopos qui filiorum Ludovici partes secuti erant, nihil aliud fecisse quam pristino suo jurejurando stare (1).

(1) Sic olim Raynaldus Agobardi rebellionem excusare, aut saltem interpretari tentaverat. Sic quoque eam, nostris diebus, interpretari aut explicare conatus est Abbas Rohrbacher. Mihi melius Colonia et auctores historiæ litterarum (t. IV, p. 570) censere videntur. Optimo quoque sensu, ut solet, hæc omnia judicavit Fleury (Hist. eccl., X, p. 354 et 393). Nec mihi hoc scriptoris Germani eximium iudicium silere licet: « Hæcce ultima sunt quæ de rebus ab Agobardo in turbis,

Primum enim Ludovico sacramentum dixerant, et imperium legitime penes Ludovicum Pium erat; nihil ejusdem imperii a filiis imperatoris, nisi quod ipse concedere vellet, possideri poterat. Denique, justus, pius, vere Christianus, Ludovicus fuit; nullum eorum scelerum admisit quibus, contra potestatem, rebelliones populorum justæ legitimæque fiunt. Non tamen usque adeo contra rebellionem odium effundere decet, ut scriptores Galliæ Christianæ, qui dicunt annum 833 nigro esse notandum lapillo, et Franciæ æternum dedecus; nec præsertim, cum doctissimis illis scriptoribus, possum credere tanti facinoris historiam æterna oblivione esse delendam (1). Credo equidem historicum quemquam non solum posse, sed debere omnia facta enarrare. Denique, ut illustrissimus nostri temporis scriptor optime

» quæ sua ætate regnum Francicum movebant, gestis historia nobis retulit. Si
» quis in universum ea spectaverit, haud prosperum nostro judicium feret. Etiam si
» enim Agobardus crederet universam populi salutem, Ludovico non nisi a re-
» gimine pulso, posse restitui; etiam si Ludovicus imperio regendo esset im-
» par, et multarum quas subiit calamitatum ipse extiterit auctor, et Agobar-
» dus eum tempore opportuno dehortari non omisisset, hæc tamen omnia non
» sufficiunt ad eum excusandum. Non ita se gessit ut sacerdotem decuit, et vi-
» rum patriæ saluti providentem, sed ut hominem factionibus deditum, qui
» præter multa alia, quorum merito potest accusari, non timuit veritatem in-
» pejus detorquere et tacere, si commodum suæ factionis poscere videretur. Ad
» probandum hocce judicium, id tantummodo commonuisse opus est, primum
» Agobardum diversa et sibi contraria juramenta sæpissime urgentem, nunquam
» mentionem fecisse juramenti a Lothario ad Caroli fratris jura conservanda,
» eumque ipsum ab inimicis defendendum, patri Ludovico præstiti; tum Judithæ
» adulterium, quamvis eamdem omnium malorum parentem fuisse certum est,
» tanquam comprobatum et omnibus notissimum proposuisse, et contendisse,
» quod eadem nunquam a Ludovico in matrimonium recipi debuerit, haud res-
» piciens Juditham, antequam hoc fieret, publice ab illo crimine se purgasse;
» denique Agobardum, dignitate sua turpissime abutentem, in modo quo Lótha-
» rius in patrem egit ignominioso, tanquam instrumentum inserviisse. Agobardus
» profecto, ut reliqui ejus hac in re collegæ, apud posteros male audiret, nisi
» alia multa de ingenio ejus præclaro dici possent, quæ, quanquam illam ma-
» culam extinguere non valent, tamen efficiunt, ut minus observetur. » (Hun-
deshagen, p. 89-90.)

(1) Gall. christ., IV, p. 57, D.

demonstravit (1), hanc Caroli Magni regnorum rescissionem parum et parce intelligeret, qui nihil aliud in ingentibus illis perturbationibus perspiceret, quam quorundam antistitum, aut filiorum Ludovici, impias ambitiones. Carolus Magnus immensum quidem, sed præmaturum, nec propterea mansurum, opus tentaverat, cum diversas Galliæ, Hispaniæ, Italiæ, Germaniæque gentes, inter se lingua, moribus, institutisque et traditionibus alienas, sub uno sceptro tenere voluerit. Quum enim firma victoris ipsius manus qua hæc omnia elementa contraria, ut ita dicam, coaluerant, retrocessit, unumquodque eorum ad pristinum statum et naturam revocatum est. Turpe quidem, impium, luctuosum fuit, filios imperatoris signum hujus rescissionis contra patrem dedisse. Sed in his omnibus factis ab ipsis gentibus illi fulciebantur, ut anno 830 patuit, cum, Neomago, sola Germania, imperii caput, Ludovicum defenderit, et aliæ omnes imperii partes rebelles filios præsidio et viribus suis tutatæ sint. Ideo si defuissent filii imperatoris rebellionis, alii, in Hispania, in Gallia, in Italia, populorum defensores surrexissent, ut in posteriorum regum principatu, clarius apparuit. Sic res, post mortem Alexandri magni, evenere; eademque fieri, nostris etiam temporibus, vidimus. Optandum tamen fuisset ut hoc populos defendendi officium aliis quam filiis Ludovici relinqueretur. Sic enim illi naturæ jura fregerunt; sic oblitum sunt se, non tantum filios, sed subjectos, et, ut ita dicam, legatos imperatoris esse. At minus condemnanda est Agobardi agendi ratio, cum dimidia tantummodo eorum officiorum parte erga imperatorem teneretur. Demum non dubium est quin

(1) Aug. Thierry, *Lettres sur l'hist. de France*, XI et XII, p. 186-240. — Hoc quoque, magno sensu, exposuit Hundeshagen (p. 10), ut supra jam dixi.

Agobardus rebellionem suam eluerit, quippe qui Ludovico Pio percarus, postea, iterum factus erit.

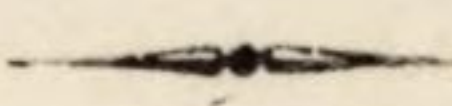
Quod si has duas labes abolere liceret, Agobardum magnum fuisse episcopum, ut certe memorandus fuit scriptor, unusquisque fateretur. Magnam et justam auctoritatem, et in suo tempore, et postea, habuit. Inprimis eruditus erat, et ab eo magnam scripturarum et sanctorum patrum cognitionem exhibitam vidimus. Attamen hoc notandum iterum esse censemus, quod cæterum ad tempora Agobardi potius quam ad ipsum Agobardum pertinet, illum, in controversiis suis omnibus, rarissime rationem humanam, sensumque communem invocasse, et multo magis e scripturarum, Bibliorum sacrorum scilicet, et Evangelii et Apostolorum, locis, demonstrationes suas et sua argumenta instituisse. Sed fatendum est illum perfectissime in horum librorum studio versatum fuisse, et præsertim sancti Augustini, quem perpetuo invocatur, opera cognovisse. Propterea quoque aliquid in Agobardo simile suo argumentandi modo invenerunt, Lutherani et Calvinistæ, ideoque, ut Colonia et Menestrier gementes fatentur, sæpissime, cum magno plausu, Agobardi opera multi eorum indicant. Notum est enim Scaligerum, exempli causa, exclamare solitum: « Quam pulchra et bona sunt Agobardi opera! » Cujus sane admirationis causam invenimus in illis Agobardi contra superstitiones et imaginum cultum scriptis; sed etiam in illa argumentandi ratione, et scripturarum scientia præsertimque Augustini, quem non desinit ipse Lutherus invocare.

Vidimus Agobardum superstitionum omnium hostem capitalem fuisse, et magnam illi propterea gratiam esse referendam. Fortitudine animi, vi mentis acerrima, superavit non tantum temporales potestates, sed et ec-

clesiasticas, quippe qui iudicium Dei, tanquam impium, condemnaverit, quod summus ipse Pontifex legibus suis sancire conaretur. Vidimus quoque Agobardum, ad illam quam semper Christi religio efficere et attingere voluit, unitatem hominum, contendisse, nec mediocris illi laus est, meo quidem sensu, indicavisse legum Salicæ, Ripuariæ, Burgundionum, Gothorum diversitates ita oblitterandas esse, ut qui unius Patris filii sunt, una quoque lege teneantur. Utinamque hæc consilia amoris et caritatis audire populi potuissent! Maturius, in Gallia nostra, hæc apparuisset unitas quam longi vix labores, in posterioribus sæculis, effecerunt; et præcipue quædam extitisset inter populos conjunctio et societas quam forsitan nostri filii videbunt, quam semper magni ingenii homines optaverunt, quam efficient Philosophi et Christiani, si, junctis viribus, in id simul incumbunt, ut, quæ adhuc sunt inter populos, impedimenta, refringant, et præjudicatas opiniones evellant. Tunc pace illa, quam optabat Agobardus, omnis terrarum orbis fruetur.

Sed hoc nobis in animo aliquot Agobardi operum memoriam revocat. Illa intelligimus quæ de regimine Ecclesiastico et de privilegio sacerdotii scripsit. Quidam illas Agobardi opiniones approbare vellent; sed nostræ ætatis ingenio, hi ad summam occupandam potestatem conatus, nullo modo congruere possunt, quos tolerare ne Agobardi quidem ætas potuit. Multa ad conjunctionem gentium mens humana operata, libera est, nec servitutem quanquam patiens accipiet. Potestas utraque simul et certatim laboret; sed alterutra vereatur ne in alterius jura invadere velit. Tunc funesta exorietur contentio, et, dum illæ contendunt, magna inter homines separatio erit, et funesta effervescent odia. Non ideo omnia in Agobardo bona esse existi-

mamus ; bona quædam sæculo nono fuere , quæ pessima nostræ ætati forent. Judæos quippe non tolerare, Judæorum saltem cultum prohibere, utile fuit forsitan cum viveret Agobardus; quis illam hodie libertatem cuiquam hominum auferre velit? Agnoscamus ideo quantum Agobardo ingenium fuerit; laudemus quæcumque ad fidei et rationis propagationem vir summus tentaverit; sed hæc nunquam obliviscamur nos noni et decimi sæculi filios esse, præteritarum rerum experientia formatos et eruditos; nec nobis licere ad pristinos, qualescumque fuerint, mores redire. Nobis sit magna veneratio erga omnes illos qui, scriptis suis, conatibus, vita, aliquid mali, in sua ætate, confregerunt; magna gratia habeatur cunctis qui sic hominibus utiles fuere; sed, et in illis venerationis et gratiæ testimoniis, hunc modum retineamus, ut, quid illi tempori fuerit proprium, agnoscamus, nec plura recipiamus quam quæ tempori nostro aptissima esse videantur.

namus : bona quodam saeculo non fuisse, quae pes-
sima nostrae aetati forent. Judaeos quippe non tolerare,
Judaeorum saltem cultum prohibere, nulli fuit forsitan
cum viveret Agobardus; post illam hodie libertatem
cupidum hominum auctore vellet? Agnoscamus ideo
quantum Agobardo ingenium fuerit, laudemus quae-
cunque ad fidei et rationis propagationem vir summus
tentaverit; sed haec nunciam obliuiscamur nos non
et decem saecula illis esse, praeteritum tamen expe-
rientia formosum et cruciatum, sed nobis hinc ad pris-
tinos, quae secundae fuerint, mores redire. Nobis sit
magis veneratio erga omnes illos qui, scriptis suis,
constantes, vita, aliquid vultu, in sua aetate, conser-
vavit; magis gratia habeamus cunctis quae sic homini-
bus utiles forent, sed et in illis venerationis et gratiae
testimonia, hanc modum retineamus, ut, quid illi
tempori fuerit proprium, agnoscamus, nec plura re-
cipiamus quam quae tempori nostro aptissima esse
videantur.

Vidi ac perlegi ,
Lutetiæ Parisiorum , in Sorbona , a. d. V kal. mai.
ann. MDCCCXLVI,
Facultatis Litterarum in Academia Parisiensi decanus.
J. VICT. LE CLERC.

Typis mandetur.

ROUSSELLE ,
Vices rectoris gerens.

Vitæ ac peracti
Lutetia Parisiorum, in Seipona, a. d. 7 kal. mai.
MDCCCLVI.
Facultatis Litterarum in Academia Parisensi decanus.
A. FAY, L. E. CLERIC.

Typis mandatis
ROUSSEILLE,
Vices rectoris Universitatis.

Ouvrages du même auteur.

COURS D'HISTOIRE DES TEMPS MODERNES, comprenant l'histoire de tous les états d'Europe et des colonies Européennes, depuis le milieu du XVe siècle jusqu'à nos jours. — 3 vol. in-8°. — 1839-1843. — Nantes et Paris. — Joubert, rue des Grès-Sorbonne, 14. 22 fr. 50 c.

RÉSUMÉ DE L'HISTOIRE DE LA LANGUE ET DE LA LITTÉRATURE FRANÇAISE jusqu'au milieu du XVIIe siècle. — in-8°. — Nantes; 1840.

NOTICE SUR M. QUERRET. — in-8°; Nantes, 1839.

DE L'ÉTUDE ET DE L'ENSEIGNEMENT DE L'HISTOIRE au XIXe siècle. — Grand in-8°. — Lyon, — 1842.

RAPPORTS à M. le ministre de l'instruction publique, sur des documents inédits de la Bibliothèque de l'Arsenal. — Paris, 1845.

DES LOIS AGRAIRES CHEZ LES ROMAINS. — Un fort vol. in-8° — Paris : Joubert, 1846. 8 fr.

Macé, Ant. Petr. Laur.

De Agobardi, archiepiscopi Lugdunensis, vita et operibus (Diss. inaug.)

Paris 1846

Diss. 2134,9

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10851111-3